T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELÂGATI BİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELÂGATI'NDA ITNÂB ÜSLÛBU

Yüksek Lisans Tezi

ÖMER ÖZBEK

İSTANBUL 2016

T.C.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELÂGATI BİLİM DALI

ARAP DİLİ VE BELÂGATI'NDA ITNÂB ÜSLÛBU

ÖMER ÖZBEK

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ali Benli

İSTANBUL 2016

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı ARAP DİLİ VE BELAGATI Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi Ömer Özbek'nın ARAP DİLİ VE BELÂGATI'NDA ITNÂB ÜSLÛBU adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 17.02.2016 tarih ve 2016-6/27 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 01/04/2016

Öğretim Üyesi Adı Soyadı			**İmzası**
1.	Tez Danışmanı	Yrd. Doç. Dr. ALİ BENLİ	
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. HALİL İBRAHİM KAÇAR	
3.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. AHMET KARATAŞ	

GENEL BİLGİLER

Adı Soyadı : ÖMER ÖZBEK

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Bilim Dalı : Arap Dili ve Belagatı

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Ali Benli

Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans – Nisan 2016

Anahtar Kelimeler : Arap Dili, Arap Belâgatı, Kur'ân-ı Kerîm, Itnâb, Söz Katma.

ÖZET

Belâgatın bir alt disiplini olan me'ânînin konusu olan ıtnâba ''bir düşünceyi fazladan doldurmalara ve uzatmalara girmeksizin alışık olunan lafızlardan daha fazla lafızla ifade etmek'' şeklinde ıstılahi bir anlam yüklenmektedir. Itnâb, ilk dönem belâgat âlimlerinin bahsettiği ve de açıkladığı en eski sanatlardan birisidir. Ebu Amr b. A'lâ, Halil b. Ahmed ve Câhız gibi ilk dönem belâgat âlimleri sözü uzatmak anlamında tatvîl, itâle, iksâr, teksîr, bast, istiksâ, ishâb ve tezyîl terimlerini kullanmakta, İbnü'l-Esîr ve İbn Sinân el-Hafâcî gibi âlimler onu tatvîl (itâle), haşiv ve ishâbtan ayırmakta, daha sonra gelen başta Sekkâkî olmak üzere birçok âlim, onu me'ânî ilminin bir bölümü olarak ele almaktadırlar. Itnâbı İbnü'l-Esîr gibi bazı âlimler yapısından hareketle, Sekkâkî ve Kazvînî gibi bazı âlimler gayesinden hareketle ele almakta, daha sonra gelen Suyûtî gibi bazı âlimler ise bu iki durumu göz önüne alarak hem yapısı hem de gayesinden hareketle ikili bir taksime gitmektedirler. Itnâb üslûbu, Belâgat ilminin tam anlamıyla teşekkülünü tamamladıktan sonra kaleme alınan eserlerde me'ânînin bablarından biri olan Itnâb-Îcâz-Müsâvat başlığı altında kendine yer bulmuştur. Bu çalışmada ıtnâb üslûbunun geçmişten günümüze süregelen gelişim süreci ve diğer üslûplarla olan ilişkisi, Belâgat literatüründe çeşitlerinin hangi bağlamda ortaya konulduğu ve neler olduğu örnekleriyle beraber ele alınmıştır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm, Hadis, Arap şiiri ve nesrinden örnekler getirilerek ıtnâbın, halin gereğince îcâz gibi sıklıkla kullanılan önemli bir edebi üslûp olduğu ortaya konulmaktadır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Ömer Özbek

Main Depatment : Basic Islamic Sciences

Department : Arabic Language and Rhetoric

Supervisor : Yrd. Doç. Dr. Ali Benli

Degree Award and Date : Master – April 2016

Keywords : Arabic languange, Arabic Rhetoric, Linguistic Art, Itnâb

ABSTRACT

As being one of the subjects for “Me’ânî” which is a subfield of Rhetoric, “Itnâb” is explained with a technical meaning as “expressing an idea without any additional stuffings and extensions but with more than expected “lafz”. Itnâb is one of the oldest arts that mentioned and explained by the early scholars of rhetoric. Like Ebu Amr b. A‘lâ, Halil b. Ahmed and Câhız, early scholars used the terms, “tatvîl, itâle, iksâr, teksîr, bast, istiksâ, ishâb and tezyîl” to define making the short stories long; some scholars like Ibnü’l-Esîr and Ibn Sinân el-Hafâcî differentiated it from “tatvîl (itâle), hashiv and ishâb” and recently scholars like Sekkâkî and many others, defines it as a part of “Me’ânî”. Like Ibnu’l-Esîr, some of the scholars approached Itnâb by considering it’s structure; some of them like Sekkâkî and Kazvînî considered it’s purpose and mainly Suyûtî and many other recently scholars drew a dichotomy by considering both the structure and purpose dimensions. The linguistic art “Itnâb style” was classified under the “Itnâb-Îcâz-Musâvat” subject as a subfield for Me’ani, in works which are written up after science of Rhetoric is literally completed it’s formation. In this work, from past to present continued development process of the “Itnâb style” and it’s relevance with other linguistic arts, how it’s types are classified in Rhetoric literature and what they are, are explained with examples. Also by gathering examples from Quran, Hadith-i Sharif and Arabic poetry and prose, it’s found out that, Itnâb is an important linguistic art which is used as often as Îcaz when applicable.

İÇİNDEKİLER

ÖZET iii

ABSTRACT iv

İÇİNDEKİLER v

KISALTMALAR viii

ÖNSÖZ ix

GİRİŞ

I. KONU 1

II. KAYNAKLAR VE LİTERATÜR 1

BİRİNCİ BÖLÜM

BELÂGAT İLMİ VE ITNÂB 10

I. BELÂGAT İLMİ 11

A. BELÂGATIN TANIMI 11

1. Sözlük Anlamı 11

2. Terim Anlamı 12

B. BELÂGATIN KONUSU VE GAYESİ 13

C. BELÂGATIN TARİHİ SEYRİ 18

II. ITNÂB ÜSLÛBU 26

A. ITNÂBIN TANIMI 26

1. Itnâbın Sözlük Anlamı 26

2. Itnâbın Terim Anlamı 28

3. Itnâb ile Tatvîl ve Tekrâr Arasındaki Fark 33

B. ITNÂB-MÜSÂVÂT-ÎCÂZ İLİŞKİSİ 36

1. Îcâz ve Çeşitleri 37

A-Îcâz-ı Kısar (الإيجاز القصر) 37

B- Îcâz-ı Hazif (الإيجاز الحذف) 38

1- İktitâ' (الاقتطاع) 38

2- İktifâ (الاكتفاء) 39
3- İhtibâk (الاحتباك) 40
4- İhtizâl (الاختزال) 41
2. Müsâvât 42
3. Itnâb İle İcâz ve Müsâvât Arasında Üstünlük Tartışması 44
C. ITNÂBIN ORTAYA ÇIKIŞI 49
E. ITNÂBIN KULLANILDIĞI YERLER 55
F. TÜRK EDEBİYATINDA ITNÂBA BAKIŞ 56
1. Itnâb-ı Makbûl 57
2. Itnâb-ı Mumil 59
3. Itnâb-ı Ma'nevî 59

İKİNCİ BÖLÜM

ITNÂBIN ÇEŞİTLERİ 60
A. ITNÂBIN ÇEŞİTLERİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER 61
B. ITNÂBIN ÇEŞİTLERİ 66
1. ÎZÂH (الإيضاح بعد الإبهام) 67
2. İ'TİRÂZ (الاعتراض) 76
3. TEVŞÎ' (التوشيع) 84
4. ATIF 85
A. Genelden sonra özelin gelmesi (ذكر الخاص بعد العام) 86
B. Özelden Sonra Genelin Gelmesi (ذكر العام بعد الخاص) 88
5. ÎĞÂL (الإيغال) 91
6. TEZYÎL (التذييل) 95
A. Atasözü Olarak Yaygınlaşmış Olanlar 97
B. Atasözü Gibi Yaygınlaşmamış Olanlar 99
7. TEKRÂR (Tekrîr) (التكرار) 101
8. TEKMÎL (التكميل)/İHTİRÂS (الاحتراس) 109
9. TETMÎM (التتميم) 114

10. TERDÎF (الترديف) 118
11. TEŞBÎH (التشبيه) 119
12. Olumlama ve Olumsuzlama Yoluyla Itnâb(النفي بعد الإثبات-الإثبات بعد النفي) 120
13. İSTİKSÂ (الاستقصاء) 122
14. TEVÂBİ‘ İLE YAPILAN ITNÂB (الإطناب بالتوابع) 124
A. SIFAT (الصفة) 124
B. BEDEL (البدل) 127
C. ATF-I BEYÂN (عطف البيان) 127
15. PEKİŞTİRME ÖĞELERİYLE YAPILAN ITNÂB 128
A. Tard Ve Akis (الطرد والعكس) 128
B. Zamir Yerine İsim Gelmesi 129
C. Ta‘lîl (التعليل) 132
D. Tefsir (التفسير) 134
E. Tekît (التأكيد) 136
1. Zaid Kelimeler 137
a. *Zâid Harfler* 137
b. *Zâid fiiller* 142
c. *Zâid isimler* 142
2. Lafzî Tekît 143
3. Manevî Tekît 145
4. Âmilini Tekit Eden Mastar (المفعول المطلق) 147
5. Tekit İfade Eden Hal 148
SONUÇ 150
Kaynakça 152

KISALTMALAR

a.mlf.	: Aynı müellif
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde
b.	: İbn.
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
md.	: Madde
nşr.	: Neşreden
t.y.	: Tarih yok
thk.	: Tahkîk
tlk.	: Talîk
Hşy.	: Haşiye
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
sav	: Sallahu aleyhi ve sellem
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
y.y.	: yer yok
y.y.y.	: Yayınevi yok

ÖNSÖZ

İnsanlık var olduğundan günümüze değin ve yaşam var olduğu müddetçe Yaradanın insanlığa verdiği en yüce hususiyetlerden biri şüphe yok ki dil sayesinde insanoğlunun düşüncelerini aktarabilmesidir. İnsanoğlu ne düşündüğünü ve ne istediğini ifade edebilmek için dilin ifade sınırlarını zorlamış, bu sayede dil içerisinde üslûplar ortaya çıkmıştır. Yüce Yaratıcının Arapları kelamıyla şereflendirmesiyle beraber Arap dili bir gelişim sürecine girmiş ve Kur'ân-ı Kerim'in nüzulünden sonraki süreçte i'câzu'l-Kur'ân çerçevesinde ele alınan eserlerle birlikte belâgat ilminin ilk tohumları atılmaya başlanmıştır. Bu çalışmamızda da Arap Dili ve Belâgatı'nda önemli bir konu olan ıtnâb üslûbu ele alınmıştır.

Çalışma giriş, sonuç ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında konunun mahiyeti, sınırları ve öneminden bahsedildikten sonra ıtnâbın ilk eserlerden itibaren nasıl ele alındığı ve günümüz itibariyle yapılan müstakil çalışmalar hakkında kısaca bilgiler verilmiş ve bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Birinci bölümde öncelikle ıtnab çerçevesinde belâgat ilmine değinilmiştir. Belâgatın ilk önce tanımı yapılmış, konusu ve gayesi ile ilgili bilgiler verilmiş ve ıtnâbla ilişkisi çerçevesinde tarihi süreci ele alınmıştır. Daha sonra ıtnâbın tanımı detaylı bir şekilde ele alınmış, tatvîl ve tekrâr arasındaki fark ortaya konulmuş, îcâz ve müsâvât ile yakın ilişkisi olduğundan dolayı, bunların kısaca tanımlarına ve çeşitlerine yer verilmiştir. Itnâbın belâgat ilminin teşekkül sürecinde nasıl ele alındığı belirtilmiş, çokça kullanıldığı yerler bir başlık altında sunulmuştur. Ayrıca son başlığında Arap dili ile olan sıkı ilişkisinden dolayı Türk Edebiyatı'nın ıtnâba bakışına kısaca yer verilmiştir.

İkinci bölümde ıtnâbın çeşitleri hakkında genel bir çerçeve sunulmuş ve ıtnâbın taksimatına gidilirken belâgat âlimlerinin farklı yöntemleri kısaca izah edilmiştir. Daha sonra ıtnâbın her bir çeşidinin kendisine ayrılan başlık altında tanımını yaparak, âlimlerin bu çeşitleri nasıl ele aldıklarına kısaca değinilmiştir. Bu taksimatların herbirisine Kur'ân-ı Kerîm, hadis ve şiirden örnekler verilmeye çalışılmış ve bu örneklerin vecihlerini tefsir ve şerh benzeri eserlerden istifade ederek izaha gidilmiştir.

Sonuç kısmında ise çalışma boyunca elde edilen kanaatler değerlendirme çerçevesinde kısaca ortaya konulmuştur.

Bu çalışmada kısaltmaya gidilen yerlerin baştaki Kısaltmalar bölümünde açılımı yapılmıştır. Çalışmada kullanılan her kaynağın ilk başta detaylı bir şekilde künyesi, ikinci tekrarında ise müellif ve kitabı tanıtacak şekilde kısa bir bilgi verilmektedir.

Çalışma sürecinde rehberliği ile çalışmanın şekillenmesinde pek istifade ettiğim danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Ali Benli'ye teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca kıymetli önerileri ve değerlendirmelerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Halil İbrahim Kaçar hocama ve Erdoğan Albayrak hocama, değerli tavsiyeleriyle katkısı bulunan İsmail Durmuş hocama, tashih ve düzeltme aşamasında katkılarını esirgemeyen arkadaşlarım Muhammet Çelik ve Abdurrahim Büyükdağ'a, ayrıca burada zikredemediğim diğer arkadaş ve dostlarıma şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim.

Üsküdar 2016

GİRİŞ

KONUNUN MAHİYETİ VE KAYNAK LİTERATÜRÜ

GİRİŞ

I. KONU

İnsanoğlu meramını ve düşüncesini yerine ve zamanına göre doğru bir şekilde aktarmak için hep bir çaba içerisine girmiş ve bu da dil içerisinde belâgatın doğmasına zemin hazırlamıştır. Cahiliye döneminde şiir ve hitabet örneklerinde görülen yüksek belâgat seviyesi, edebi bir mucize olan Kur'ân-ı Kerîm'in nüzulü ile birlikte zirve noktasına ulaşmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'in i'câzını anlamaya matuf çalışmalar zamanla müstakil bir ilim halini alarak belâgatın ilk nüvesini teşkil etmiştir. Üçüncü asırla birlikte belâgat bir ilim olarak kendisini kabul ettirmiştir.

Itnâb üslûbu, sözlükte bir sözü veya nitelemeyi uzatmak anlamında kullanılmaktadır. Istılah anlamına belâgat tarihi sürecinde farklı anlamlar yüklenmekle beraber, genel manâda tüm tanımları göz önünde bulundurduğumuzda, bir düşünceyi fazladan doldurmalara ve uzatmalara girmeksizin alışık olunan lafızlardan daha fazla lafızla ifade etmek şeklinde bir anlam ortaya çıkmaktadır. Alışık olunan lafızlar manâyla eşit şekilde gelirse müsâvât, manâdan az gelirse îcâz olmaktadır. Söylenilen her anlamlı sözün belâgat açısından bu üç üslûptan birisi olma zorunluluğu, ıtnâb üslûbunun önemini ortaya koymaktadır.

Bu tezde ıtnâb üslûbunun belâgat ilmindeki konumu irdelenmiştir. İlk belâgat eserlerinde üzerinde önemle durulan ıtnâb konusu, belâgat ilminin tam anlamıyla teşekkülünü tamamladıktan sonra kaleme alınan eserlerde me'ânî'nin bablarından biri olan ıtnâb-îcâz-müsâvat başlığı altında kendine yer bulmuştur. Bu tezde ıtnâb üslûbunun geçmişten günümüze süregelen gelişim süreci ve diğer üslûplarla olan ilişkisi, belâgat literatüründe çeşitlerinin hangi bağlamda ortaya konulduğu ve neler olduğu örnekleriyle beraber ele alınmıştır.

II. KAYNAKLAR VE LİTERATÜR

Belâgat ve ıtnâb konusu i'câzu'l-Kur'ân ve edebiyat kitaplarında dolaylı olarak ele alınmıştır. Bunlardan biri ana teması ''belâgat'' olan i'câzu'l-Kur'ân adlı eserlerden

ilki sayılan Ferrâ'nın *Me'âni'l-Kur'ân* adlı eseridir. Ferrâ eserinde genel olarak yorumlarını nahiv-sarf kuralları çerçevesinde, Arap şiirleri ve yaygın olan kullanımı örnek vererek yapmıştır. Eserinde teşbîh, isti'âre, takdîm ve tehîr gibi belâgat ilmine giren konulara örnekler üzerinden değinmiştir. Ayrıca daha sonra gelecek olan belâgat kitaplarında ıtnâbın bir çeşidi sayılacak olan tekrâr konusuna da değinmektedir.

Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın *Mecâzu'l-Kur'ân* adlı eseri yine Kur'ân'ın belagat özelliklerini inceleyen bir eserdir. Müellif, eserine mecâz adını vermekle beraber orada sadece mecaz konusunu değil beyân ve me'ânî ilminin konularına giren meseleleri örnekler üzerinden ele almıştır. Bu konulardan biri de Mecâzü'l-mükerrer diye adlandırdığı ıtnâbın bir çeşidi olan tekrâr üslûbudur. Ayrıca Rummânî'nin beyân konularına ağırlık verdiği *en-Nüket fî i'câzi'l-Kur'ân'*ı ile el-Hattâbî'nin me'ânî konularına ağırlık verdiği *Beyânu i'câzi'l-Kur'ân* adlı eserlerinde Kur'ân'ın i'câzı çerçevesinde belagat konularına değinilmiştir. Rummânî, ıtnâbı îcâz başlığı altında ele almış ve tatvîl ile arasındaki ayırımını ortaya koymuştur. Hattâbî ise ıtnâbın bir çeşidi olan tekrâr konusuna değinmiştir. Bâkıllânî, *İ'câzu'l-Kur'ân* adlı eserinde Kur'ân'ın i'câzını belâgata bağlamış, Rummânî gibi ıtnâbı tatvîlden ayırarak incelemiş ve ıtnâbın birkaç çeşidini de eserinde zikretmiştir.

Edipler belâgatla ilgili sayılabilecek birçok konuya dolaylı olarak değinmişlerdir. Bunlardan belâgat ilminin kurucusu olarak kabul edilen Câhız'ın *el-Beyân ve't-tebyîn* ile *Kitâbu'l-hayevân* adlı iki eseri edebi eser olarak ilklerdendir. Câhız, dil ve edebiyatın muhtelif konularını ele aldığı *el-Beyân ve't-tebyîn* adlı eserinde belâgat ile ilgili tanımları ve onun konularına, eserin farklı yerlerine serpiştirerek temas etmiştir. Eserinde belâgatla ilgili Arap ve yabancı kaynaklardan nakiller getirerek belâgat ve alt disiplinlerinin tanımlarını aktarmıştır. Yalnız o dönemde belâgat kavramları birbirinden keskin çizgilerle ayrılmadığı için yaptığı tanımlar ve nakiller kesin bir çizgi ortaya koymamaktadır. Ayrıca ıtnâb konusuna her iki eserinde farklı kavramlarla da olsa değinmiş, ıtnâba *el-Beyân ve't-tebyîn* adlı eserinde olumsuz anlam, *Kitâbu'l-hayevân* adlı eserinde olumlu anlam yüklemiştir. Ayrıca *el-Beyân ve't-tebyîn* adlı eserinde ıtnâbın bir çeşidi olan tekrâra terdâd diyerek değinmiştir. Özellikle *el-Beyân ve't-tebyîn* adlı eserinde belâgatın alt disiplinleri olan me'ânî, beyân ve bedî'

ilimlerinden birçok konuya temas etmiştir. Câhız'dan sonra gelen bir edip de el-Müberrid'tir. *el-Kâmil* adlı eseri ilk başta edebiyat ve dile dair olduğu izlenimi verse bile eserinde birçok belâgat meselesine değinmiştir. Müberrid eserinde belâgatın tanımını yaparken ıtnâb konusuna da değinmiştir. Eserinde daha sonra belâgatın beyân ilmine girecek olan teşbîh konusuna önemli bir yer ayırarak bu konuyu ''Bâbu't-teşbîh'' başlığı altında incelemiştir.

Buraya kadar bahsettiğimiz eserler belâgat ilmine dair yazılmış eserler olmasa da bu alanda yazılacak eserleri hazırlayıcı bir merhale oluşturmuştur. Edebi eleştiri (nakd) olarak kaleme alınmış eserlerden biri İbnü'l-Mu'tez'in *Kitabu'l-Bedî'*idir. İbnü'l-Mu'tez bu eserini müstakil olarak belâgat konusunda telif etmiş, bundan dolayı doğrudan belâgat konularını işleyen ilk eser olarak değerlendirilmiştir. Bu kitapla ilk defa belâgat konularını nazari ve ameli olarak ele alan bir eser ortaya çıkmıştır. Ayrıca eserinde ıtnâb üslûbu çeşidinden olan i'tirâz konusunu ele almıştır.

Nakdü'ş-şi'r adlı eserini mantık ilminin kuralları çerçevesinde telif eden Kudâme b. Ca'fer, eserinin ilk bölümünü şiirin tarifi ve unsurları, ikinci bölümünü iyi bir şiirin taşıması gereken şartlar, üçüncü bölümünü ise bir şiiri güzel olmaktan çıkaran durumlar olmak üzere üç bölümden oluşturmuştur. Eserinde belâgatın birer konusu olma yönüyle ele almadıysa da me'ânî, beyân ve bedî' konularından birkaçına değinmiştir. Bunlardan iki tanesi de ıtnâb üslûbunun çeşitleridir.

Ebû Hilâl el-Askerî *Kitâbü's-sınâ'ateyn* adlı eserini on bölüme ve on bölümü de elli üç fasla ayırmıştır. Eserinde belâgat ve fesâhat tanımları ve birçok belâgî sanata yer vermiştir. Bedî' sanatlarını otuz beş fasılda dokuzuncu babta işlemiştir. Beşinci babı iki fasla ayırmış, ilk fasılda îcâz ikinci fasılda ise ıtnâbı ele almıştır. İkinci fasılda ıtnâbın üstünlüğü ile ilgili bir nakille başlayıp, sonra îcâz ve ıtnâba ihtiyacı hakkında öncekilerden nakiller yapmıştır. Daha sonra Arap dilinde tekrâr ve o kısma giren itbâ' ifadelerini inceleyip örnekler vermiştir. Ayrıca ıtnâbtan olan bazı üslûpları ayrıymış gibi dokuzuncu babta bedî' sanatları içerisinde ele almıştır.

Şiir sanatı ve eleştirisi üzerine kaleme alınan İbn Reşîk el-Kayrevânî'nin *el-Umde*'si bir edebi eleştiri kitabı olsa da o dönemin kitaplarındaki karakteristik özellik

olan belâgat ile iç içe olma durumu kendisinde de temayüz etmiştir. Yüzden fazla babtan oluşturduğu eserinde İbn Reşîk, İbnü'l-Mu'tez'in bedî' sanatlarını beş babta sınırlandırdığını, diğerlerini de mehâsin başlığı altında dile getirdiğini kendisinin ise bunları farklı başlıklar altında vermeye çalıştığını belirtir. Eseri o güne kadar gelen belâgat birikiminin derli toplu ele alındığı bir kaynak diye nitelendirilir. İbn Sinân el-Hafâcî *Sirru'l-fesâha* adlı eserinde belâgat ve fesâhat kavramlarını birbirinden ayrıştırır. Hafâcî eserinde belâgat ilminde fonetik konusunu incelemeye alan ilk bilgindir. Eserinde ıtnâbın birkaç çeşidini Babül haşv ve fuzûlü'l-kelâm başlığı altında ele almıştır.

Belâgat konularını temele alıp ortaya konulan eserlere baktığımızda Abdulkâhir el-Cürcânî ıtnâbtan bahsetmemiş ancak *Delâilü'l-i'câz* adlı eserinde nazımdan ve lafzın manâ ile ilişkisi çerçevesinde i'tilaftan bahsederken ona temas etmiştir. Fahreddîn er-Râzî'nin, *Nihâyetü'l-îcâz fî dirâyeti'l-i'câz* adlı eserinde ıtnâb çeşitlerinin birkaçını dağınık bir şekilde ele aldığı görülmektedir. Râzî, Nazım babında i'tirâz ve iğrâkı ele almış, dördüncü babta ek olarak da tekrâr ve tatvîl üzerinden Kur'ân'a dil uzatanlara cevap mahiyetinde açıklamaya gitmiştir.

İbn Münkiz'in, *el-Bedî' fî nakdi'ş-şi'r adlı* eserinde ıtnâbın terimsel anlamına yakın bir şekilde tevsî' adını verdiği bu üslubu, ''Bâbu'l-t-tedyîk ve't-tevsî' ve'l-müsâvât'' başlığı altında ele aldığı görülmektedir. Eserinde ''el-İshâb ve'l-ıtnâb ve'l-ihtisâr ve'l-iktisâr'' başlıklı bir bab açan İbn Münkiz, bunların yerine göre övülen kavramlar olduğunu belirtmiştir. Belâgat ilmi Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserini telif etmesiyle yeni bir mecraya girmiştir. Eserinin üçüncü bölümünde îcâz ile beraber ele aldığı tatvîl ile eş anlamlı gördüğü ıtnâbın tarifini yapmış ve onu çeşitlerine bölmeden örnekler vererek ele almıştır.

İbnü'l-Esîr *el-Meselü's-sâ'ir* adlı eserinde ıtnâb üslûbunu, ıstilahi anlamını ve çeşitlerini öncekilerden daha derli toplu bir şekilde ortaya koymuştur. Eserinin on altıncı babını ıtnâba ayırmış, bu üslûbu mübâlaga kastı ile gelen tekîdin bir kısmı olarak gördüğünü ifade ettikten sonra belâgat âlimlerinin ıtnâbtaki ihtilafını bir başlık altında ele almış, ıtnâbı tatvîl ile eş anlamlı görenleri kınamış, kendisi tatvîl ve haşvi açıklayarak bunları ıtnâbtan ayırmıştır. Itnâba dair kapsamlı olarak yaptığı tarif sonraki

âlimlerce benimsenmiştir. Eserinde daha sonra ıtnâbı yapısından hareketle taksime gitmiş ve örnekler getirerek tafsilatlı bir şekilde açıklamıştır. İbnü'l-Esîr ıtnâb üslûbunu ve bu üslubun îcâz ve tatvîl ile olan farkını ayet ve tevkî'lerden yaptığı izahatla çok güzel bir şekilde ortaya koymuştur.

Kazvînî *Miftâh*'ı özetlediği *Telhîsü'l-Miftâh* ile Telhîs'inin şerhi olan *el-Îzâh* adlı eserlerinde ıtnâbın tanımını yapmakta ve bu tanımı sonraki âlimlerce benimsenmektedir. Ayrıca gayesinden hareketle yaptığı taksimatı sonraki eserlerde geniş bir şekilde karşılık bulmuştur.

Celâluddîn es-Suyûtî'nin 'Ulûmu'l-Kur'ân eserleri sayılan *el-İtkân, Mu'teraku'l-akrân* ve belâgat eseri olan *'Ukûdu'l-cümân* adlı eserlerinde hem yapısından hem de gayesinden hareketle ıtnâbı kısımlandırmış ve bu kısımları örnekleriyle açıklamıştır.

Son dönem belâgat çalışmalarından olan el-Merâğî'nin her konunun sonunda alıştırmalarla zenginleştirerek verdiği *'Ulûmu'l-belâga* adlı eserinde me'ânî'nin on ikinci babını îcâz, ıtnâb ve müsâvata ayırmakta, bu başlıkta ıtnâbın tanımını, kısımlarını ve îcâz ile ıtnâb arasındaki üstünlük meselesini ele alırken önceki âlimlerin izini takip etmektedir. Konunun sonunda Esrâru'l-belâga bahsi altında ıtnâb üslûbunun kullanma amaçlarını izah etmektedir. Bekrî Şeyh Emin *el-Belâgatu'l-'Arabiyye fî sevbihâ'l-cedîd* adlı eserinde başta ıtnâb ve îcâzı müsâvât şeklinde tek bir mecrada kabul etmekle farklı bir bakış çerçevesinde izahatta bulunmakta fakat daha sonra öncekilerin yolunu izlediğini ve taksimatın îcâz ıtnâb ve müsâvât olarak üçe ayrıldığını belirterek kendi görüşüyle çelişmiş görünmektedir. Ahmed Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga* adlı eserinde ıtnâba bir başlık ayırmakta, onu eserinde tatvîl ve haşivden ayrı olarak değerlendirmekte ve her bir kısmına birkaç örnek getirmek suretiyle izah etmektedir.

Muhtâr Atiye'nin *el-Itnâb fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı eseri tez konumuzu müstakil ve kapsamlı olarak ele alan bir çalışma olarak görülmektedir. Atiye, eserin mukaddimesinde kendi çalışmasına kadar ıtnâb konusunda müstakil bir eserin yazılmadığını, sadece önceki eserlerde müelliflerin bu konuya az bir yer ayırdıklarını ifade etmektedir. Eserinin başında ıtnâbın tarifini ve tarifinin tarihi süreci içerisinde değişimini detaylı bir şekilde ele almıştır. Daha sonra ıtnâb üslûbunun mütekaddim

âlimlerinden günümüze ıtnâbı ele alışlarını ortaya koymuştur. Atiye ıtnâbı kendisinin ortaya koyduğu bir taksimatla detaylı bir şekilde ele almıştır. Her taksimatın sözlük anlamını vermiş, âlimlerin yaptıkları tanımları ve verdikleri örnekleri eserine almıştır. Ayrıca isminden anlaşılacağı üzere Kur'ân-ı Kerîm'de gelen ıtnâb çeşitlerini tespit etmeye çalışmış ve her birisini, ilgili olduğu kısmın altında zikretmiştir. Bu yönüyle baktığımızda Atiye hacimli eseriyle konumuz ile ilgili kapsamlı ve müstakil bir çalışma sayılmaktadır.

Îcâz ve ıtnâb ile ilgili farklı bir bakış açısı sunan Nûru'l-Hudâ Bâdîs, *Belâgatu'l-vafra ve belâgatu'n-nadra-Mebhas fi'l-îcâz ve'l-ıtnâb* adlı eserini kaynak açısından bir kısmını Fransızca çalışmalardan istifade ederek yazmıştır. Bâdîs eserini iki bölüme ayırmış, ilk bölümünde îcâz ve ıtnâbın ıstılahi anlamlarına, daha sonra Rummânî'den başlayarak Kazvînî'nin *Telhîs'*ine yazılan Teftâzânî ve Mağribî'nin şerhlerine kadar olan süreçte âlimlerin bu iki üslûbu eserlerinde îcâz ve ıtnâbı nasıl ele aldıklarını tartışmacı bir dille izâh etmeye çalışmıştır. İkinci bölümde ise bu iki üslûb çerçevesinden yorumlamaya gitmiş ve son dönem âlimlerinin bu iki üslûba bakışlarını anlatmaya çalışmıştır. Bâdîs, diğer çalışmaları göz önünde bulundurduğumuzda konuyu ele alışında kendine has bir üslup kullanmıştır.

Itnâbla ilgili literatür taraması yaptığımızda bu konuda müstakil ve îcâzla beraber çalışma konusu yapılan yüksek lisans düzeyinde tezler olduğu görülmektedir. Bu çalışmalardan ulaştığımız ve inceleme imkanı bulduklarımızı zikretmekte yarar vardır. Bunlardan biri Ayşe Ahmed Arsân Cirâr'ın *el-Itnâb fî Kasasi'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı tezidir. Cirâr tezini dört bölüme ayırmış, ilk bölümünde ıtnâbın tanımını ve geçmişten günümüze belâgî açıdan âlimlerin bakışını genel çerçevede ortaya koymaya çalışmıştır. İkinci bölümünde ıtnâbın belâgî amaçlarını kısaca açıklamış daha sonra tatvîl, ıtnâb ve tekrâr arasındaki farka değinmiş, bir başlık altında da ıtnâb ile üslûb arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmıştır. Üçüncü bölümde ise Suyûtî ve Zerkeşî'nin metoduyla Kur'ân-ı Kerîm'den örnekler getirerek harf, kelime ve cümlede ıtnâb şeklinde farklı üslûblarını ortaya koymuş, ardından Hz. Musa ve Hz. Nuh kıssaları örnek alınarak kıssaların tekrar edilmesiyle ilgi durumu açıklamaya çalışmıştır. Dördüncü bölümde kısaca îcâzın tanımı ile çeşitlerine değinmiş ve önceki kitaplarda

nasıl ele alındığını belirtmiş, son olarak da îcâz ile ıtnâbın farkını açıklayarak tezini sonlandırmıştır.

Îcâz ve ıtnâb üslûplarının birlikte çalışma konusu olduğu bir diğer yüksek lisans tezi Hind Abdulfettâh'ın *el-Îcâz ve'l-ıtnâb-dirâse tatbîkiyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm es-sulüsü'l-evvel* adlı tezidir. Hind tezini iki baba her babı da üç başlığa ayırmıştır. İlk babın birinci başlığında îcâz ve tanımı, ikinci başlığında me'ânî ilmindeki yeri ve üçüncü başlıkta ise kısımlarını ve örneklerdeki tatbikini vermiştir. Itnâba ayırdığı ikinci babın ilk başlığında ıtnâbın detaylı bir tanımını yapmaya çalışmış, ikinci başlığında önceki âlimlerden günümüze ıtnâba bakışı inceleme konusu yapmıştır. Üçüncü başlıkta ise Suyûtî'yi baz alarak taksimata gitmiş ve bu kısımları örneklerle açıklamaya çalışmıştır.

Abdulcelil Kadirî ıtnâb olgusu hakkında, Kur'ân-ı Kerîm ve tercüme ilişkisi çerçevesinde farklı bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır. Kadirî *Naklu zâhireti'l-ıtnâb fî tercemeti kasasi'l-Kur'âni'l-Kerîm* adlı tezinde Ebûbekir Hamza'nın Fransızca yazdığı meâlinin Hz. Musa'nın kıssasını örnek alarak tercüme faliyetinde ıtnâb üslûbunun diğer dile tercümesindeki değişimini Fransızca-Arapça perspektifinden incelemiştir. Kadirî tezini üç bölüme ayırmış, ilk bölümünde ıtnâbın tanımını ve ilk dönem ile günümüz âlimlerinin ıtnabı ele alışlarını zikretmiş, daha sonra tatvîl ve tekrâr arasındaki farkı açıklama cihetine gitmiştir. Aynı zamanda bu bölümde bir çevirinin nasıl yapılacağı ile ilgili birkaç bilgi vermektedir. İkinci bölümde Kur'ân kıssaları ile ilgili olarak öncelikle kıssanın tanımını yapmakta ve sonra kısımlarını, amaçlarını açıklayarak bu kıssalardaki ıtnâb olgusuna değinmektedir. Kadirî üçüncü bölümü üzerinden Hz. Musa'nın kıssasını baz alarak Ebûbekir Hamza'ın Kur'ân'ın fransızca çevirisini tahlil ve kritize etmeye çalışmıştır. Kadirî Hamza'nın âyetlerdeki ıtnâb ve tekrar yerlerini Fransızca çevirisinde kullanmayıp hazfettiğini örnekler üzerinden ortaya koymaya çalışmıştır.

Bir başka yüksek lisans tezi ise îcâz ve ıtnâbı *Sahîh-i Buhârî*'de tatbik ederek bir çalışma ortaya koyan Düriye Yasin Abdurrahman Ahmed, *el-îcâz ve'l-ıtnâb fi'l-hadîsi'n-nebeviyyi'ş-şerîf* adlı tezinde bu iki üslûbu üç bölümde ele almıştır. Düriye birinci bölümde belâgatın tanımı ve tarihi seyrine önceki âlimlerden çokça nakiller getirerek açıklamaya çalışmıştır. İkinci bölüme *Sahîh-i Buhârî'de Îcâz* adını vermiş, bu

bölümde İmâm Buhâri'nin detaylı bir biyografisini verdikten sonra îcâzın tanımı, tarihi seyri ve çeşitlerine değinerek bunlara *Sahîh-i Buhârî*'den örnekler getirip vecihlerini izah etmiştir. Üçüncü bölümde ise ıtnâbın aynı şekilde tanımını, tarihi seyri ve çeşitlerini izah ederek bunları Sahîh-i Buhârî'de tatbik ederek vecihlerini izahata gitmiştir. Düriye tezin konusunun dışına çıkarak önceki müelliflerin biyografilerine yer vermesi, üslûb ve çeşitleri hakkında fazladan detaya girmesi, ayrıca önceki müelliflerin kitaplarından aldığı iktibasların fazlalığı tezin içeriğinin kabarmasına neden olmuştur.

Ayrıca ıtnab konusunda yapılmış çalışmalardan bazıları isimlerine ulaşılsa da kendilerine ulaşma imkanı olmamıştır. Bunları ismen de olsa zikretmek yerinde olacaktır:

1- Muhammed Şâkir İbrahim, *el-Itnâb envâ'uhu ve kîymetuhu'l-belâgiyye,*
2- Râşid b. Hamed el-Ka'bî, *Belâgatu'l-ıtnâb fî suveri'l-mufassal,* (yüksek lisans tezi),
3- Bâsim Muhammed İbrahim, *Zâhiretu'l-ıtnâb fî Kitâbi'l-Kâmil lî Ebî Abbâs el-Müberrid,* (yüksek lisans tezi),
4- Muhammed Mehdî Ahmed Ğâlî, *Zâhiretu'l-ıtnâb fi'd-dersi'l-belâgî,* (makale).

Son yıllarda ıtnâb konusuyla ilgili kaleme alınmış iki önemli makale bulunmaktadır. Bunlardan biri Ali Bulut'un *''Kur'ân-ı Kerîm'de Itnâb Üslûbu''* başlıklı çalışmasıdır. Bulut, bu çalışmasında ıtnâbın detaylı sözlük ve terim anlamlarını vermiş, tarihi seyrine kısaca değinmiş, kullanıldığı yerleri bir başlık altında sunmuş ve ıtnâb çeşitlerini örnekleriyle tafsilatlı bir şekilde ele alarak belâgatla ilgili sahaya katkıda bulunmuştur. Yukarıda verilen özellikleriyle bu makale, konu ile ilgili türkçe kaleme alınmış en detaylı çalışma sayılabilir.

Ayrıca Ömer Kara'nın *''Belâgat İki İfade Biçimi İtnâb-îcâz (I-II)''* başlıklı iki makalesinden ilki ıtnâb üslûbu çerçevesinde ele alınmıştır. Makalenin girişinde ıtnâb ve îcâzın belâgat ilmindeki yerine daha sonra da müsâvata kısaca değinmiştir. Kara, ıtnâbı Suyûtî'nin yapmış olduğu taksimata sadık kalarak kısımlandırmış, bu kısımlara sadece âyetlerden örnekler vermekle yetinmiştir.

Bu iki makale dışında ıtnâbla ilgili olabilecek üç makale daha yazılmıştır. Bunlardan Muzaffer Özli'nin pek kapsamlı olmayan ve bazı yerlerinde Bulut'un yukarıdaki makalesinin tekrarı sayılabilen *''Arap Dilinde İtnâb'ın Tarihi Seyri ve Önemi''* ile îcâza daha çok yer ayrılan ve îcâzın ıtnâb üslûbuyla karşılaştırıldığı *''Îcâz ve İtnâb Arasındaki Delillerin Karşılaştırılması''* adlı iki makalesi konumuzla alakalı Türkçe çalışmalardır. Bir de Mustafa Canlı'nın hadisler çerçevesinde kaleme aldığı *''Hadislerde Îcâz, İtnâb ve Musâvât''* başlıklı makalesi de bu konumuzu içerisine alan bir çalışmadır.

Nasrullah Hacımüftüoğlu'nun belâgat tarihini ele aldığı *''Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar''* adlı makalesi, belâgat tarihi açısından ele alınan en kapsamlı türkçe çalışmaların ilklerindendir. Bu makalede belâgat tarihi ele alınırken, müelliflerin ıtnâba bakışları az da olsa ele alınmıştır. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hazırlamış olduğu ansiklopedide İsmail Durmuş tarafından kaleme alınan *DİA* ''Itnâb'' maddesinde de ıtnâbın tanımı, tarihi seyri ele alınmakta, diğer üslûplarla olan ilişkisi zikredilmekte, ayrıca kısımları örnekler verilerek açıklanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BELÂGAT İLMİ VE ITNÂB

I. BELÂGAT İLMİ

Itnâb üslûbu me‘ânî ilminin bir konusu olması hasebiyle, bu bölümde belâgat ilmine ıtnâb ilişkisi çerçevesinde değinmek, ıtnâbın belâgat ilmindeki konumunu görmek açısından elzem olacaktır.

A. BELÂGATIN TANIMI

1. Sözlük Anlamı

Belâgat (بَلَاغَة) kelimesi sözlükte, بَلَغَ يَبْلُغُ بَلَاغًا fiilinden mastar olup sözlükte; *ulaşmak, varmak, sonuçlandırmak* gibi anlamlar ile bu anlamlara yakın ifadeler için kullanılmaktadır. Bir yere ulaşıldığında بَلَغْتُ الْمَكَانَ بُلُوغًا; kafile şehre vardığında بَلَغَ الرَّكْبُ الْمَدِينَةَ; birinin arzuladığını elde etmesine بَلَغَ فُلَانٌ مُرَادَهُ; hurma vb. ağaçların meyvelerinin olgunlaşma vakti geldiğinde بَلَغَتِ النَّخْلَةُ; çocuk erişkinliğe vardığında بَلَغَ الْغُلَامُ denilmektedir.[1]

İkinci olarak Belâgat (بلاغة) kelimesi, بَلُغَ يَبْلُغُ fiilinden; ‘sözün fasih olmakla beraber gönüldekini tam olarak karşılaması’ anlamında mastardır. Düşüncesini konuşma yoluyla düzgün ve eksiksiz bir biçimde aktarabilene رَجُلٌ بَلِيغٌ ve o mertebeye ulaştığında da بَلُغَ الرَّجُلُ بَلَاغَةً denilmektedir. Belâgat kelimesi fesâhat (فَصَاحَة) anlamına da gelmektedir.[2]

---

[1] ez-Zemahşerî, Ebu’l-Kâsım Carullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed. *Esâsü’l-belâga,* (thk. Muhammed Basıl ‘Uyunü’s-sûd), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrût 1998, I, 75; İbnü’l-Esîr, Diyâuddîn, *el-Meselü’s-sâ'ir fî edebi’l-kâtib ve’ş-şâ‘ir,* Dâru’n-Nehdati’l- Mısr, Kâhire t.y., s. 94; İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el- Ensârî, *Lisânu’l-Arab*, Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-‘Arabî, y.y. 1997, I, 486; Kılıç, Hulusi, ‘‘Belâgat’’*, DİA,* V, 380-383, İstanbul 1992, 383.

[2] el-Askerî, Ebû Hilâl Hüseyin b. Abdullah b. Sehl, *Kitâbu’s-sınâ‘ateyn el-Kitâbe ve’ş-şi‘r,* (thk. Ali Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebü’l-Fadl İbrâhîm), Dâru İhyâi’l-Kutubi’l-‘Arabiyye, Kâhire 1952, s. 6; Zemahşerî, *Esâsü’l-belâga*, I, 175; İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-sâ’ir,* s. 94; İbn Manzûr, بلغ mad., *Lisânu’l-Arab,* I, 486; Şaban Abdul‘âtî ‘Atiye ve diğerleri, *el-Mu‘cemu’l-vasît,* Mektebetü’ş-Şurûki’d-Devliyye, Kâhire 2004, s. 69; Kalkîle, Abduh Abdülaziz, *el-Belâgatu’l-istilâhiyye,* Dâru’l-Fikri’l-Arabî, 3. Bsk., Kâhire 1992. s. 30; Saraç, M.A.Yekta, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, Risale Yayınları, İstanbul 2000, s. 25.

2. Terim Anlamı

Belâgat; sözün fasîh olması [3] koşuluyla, o anki durumun gereğine uyarak (muktezây-ı hâle uygun bir şekilde)[4] söylenmesidir.[5] Belâgat *meleke* ve *ilim* olarak iki anlamda kullanılagelmiştir. Batı dillerinde belâgatın meleke anlamı için "eloquence" ve ilim anlamı için "rhetoric" kelimeleri kullanılmaktadır. Bu kelimelerin kök anlamları ise; hatip, yazar ve şairlerin muhataplarını güzel ve etkileyici ifadelerle tesir altına alma, ikna etme, bunun yanında onları bilinçlendirmek için kullandıkları edebi ilkeler demektir. Arap dilinde ise bu kelimelerin ifade ettiği her iki anlam için sadece belâgat kelimesi kullanılmaktadır.[6]

Belâgat âlimlerinin çoğu belâgat ile fesâhat kelimelerinin kök ve yapıları farklı olmasına rağmen aynı anlamı taşıdığı görüşündedirler. Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 395/1005), bu kelimelerin manânın açıklığı için kullanıldığını belirtir.[7] İsmail el-Cevherî (400/1009) *es-Sihâh*'ında belâgatı, fesâhat ile izah eder.[8] Fakat niteleme açısından baktığımızda Fesâhatin (فَصاحة) kelime anlamı belâgatın (بَلاغة) kelime anlamından daha kapsamlıdır. ''Fesâhat'' kelimesi; kelime, kelam (cümle) ve mütekellimi (konuşan kişi) nitelemekte kullanılırken, ''Belâgat'' kelimesi sadece kelamı ve mütekellimi nitelemekte kullanılır. Buradan da her belîğin fasîh olduğu ama her fasîhin belîğ olmadığı anlaşılmaktadır. Kelamın belâgatı, sözü fasîh olmakla beraber

[3] Fasîh olmak yani fesâhat sözlükte; açık olma, duru olma, ortaya koyma anlamlarına tekabül eder. Terim anlamı ise; sözün ses ve anlam yönünden kolay anlaşılması, rahat telaffuz edilmesi ve sözcüklerinin sıralanışının mükemmel olmasıdır. Fesâhat sıfatı; kelime, kelâm ve mütekellimi nitelemek için kullanılır. Bkz. et-Teftâzânî, Sa'duddin Mes'ud b. Ömer b. Abdullah, *Muhtasar'ul-me'ânî*, Mektebetu Seydâ, Diyarbakır 2010, s. 13-25.

[4] Müktezây-ı hal: "*Sözün ortama ve duruma göre özel bir tarzda söylenmesini gerektiren durumdur."* Bkz. Teftâzânî, *Muhtasaru'l-me'ânî,* s. 27-28; a.mlf., *el-Mutavvel 'alâ et-Telhîs,* (thk. Abdulhamid Ahmed Yusuf Hindâvî), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût 2001, s. 19-22.

[5] el-Kazvînî, Ebü'l-Me'alî Celaleddin Muhammed el-Hatîb, *Telhîsu'l-Miftâh,* Yâsin Yayınevi, İstanbul 2014, s. 21; Teftâzânî, *Muhatasaru'l-me'ânî,* s. 25-28; Karamollaoğlu, Fatma Serap, *Kur'ân Işığında Belağât Dersleri Meânî İlmi,* İşaret Yayınları, İstanbul 2013, s. 22-23.

[6] Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *İ'câz ve Belâgat Deyimleri*, Kültür Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum 2001, s. 10; Kılıç, "Belagat", *DİA,* V, 380; Turgay, Nurettin, *Arap Dili Belâgatı ve Kur'ân*, D.Ü. Rektörlüğü Basımevi, Diyarbakır 1999, s.11.

[7] Askerî, *es-Sinâ'ateyn,* s. 7.

[8] el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, بلغ mad., *es-Sihâh Tâcu'l-luga ve sihâhi'l-'Arabiyye,* (thk. Ahmed Abdulgafur Attâr), Dâru'l-'İlmi li'l-Melâyîn, Beyrût 1990, III, 1316.

muktezây-ı hâle uygun olarak söylemektir. Mütekellimin belâgatı ise kişinin merâmını belîğ sözle ifade edebilme yeteneğidir. [9]

Belâgat literatüründe sözün belâgât yönüyle ilgili çok çeşitli derecelerinin olduğu söylenmektedir. Belâgatın en üst derecesi, benzerini ortaya koymakta insanı âciz bırakan Kur'ân-ı Kerîm'dir. Bunu daha alt derecede sırasıyla Peygamberimizin hadisleri, bazı sahabe ve o dönemin arap şairlerinin sözleri takip etmektedir.[10]

Belâgat ilmi, farklı asırlardaki âlimlerce muhtelif kelimelerle ifade edilmiştir. Bu ifadeler belâgatın tarihine ışık tutmak açısından önemlidir. Örnek verecek olursak, Câhız'da ''beyân'', İbnü'l-Mu'tez'de ''bedî'', İbn Kudâme'de ''şiir ve nesir kritiği'', Askerî'de ''şiir ve nesir sanatı'', Hafâcî'de ''fesâhat'', Abdulkâdir el-Cürcânî'de ''belâgat'' ve ''i'câz delilleri'', Teftâzânî'de ''me'ânî'', çağdaş yazarlardan Tâhâ Hüseyin'de ''beyân'', Emîn el-Hûlî'de ''söz tekniği'' ve Ahmet Şaib'de ''üslûp'' adlarıyla ifade edilmiştir.[11]

Bir ilim adı olarak belâgat, doğru ve yerinde söz söyleme usul ve kaidelerini inceler. Belâgat, me'ânî, *beyân* ve bedî' olmak üzere üç bölüme ayrılmaktadır.[12]

B. BELÂGATIN KONUSU VE GAYESİ

Diller her zaman ifade etme durumunda kaldığı yeni nesneler ve düşüncelerle karşılaşmaktadır. Belâgat sayesinde dil gelişme göstermekte ve mahiyet itibariyle zenginlik kazanmaktadır. Belâgat ilminin konusunu, şiir ve nesir edebi metinlerin tümü oluşturmaktadır. Belâgatın gayesi ise, insanın meramını ifade edebilmek için sözü en

[9] Kazvînî, *Telhîs*, s. 14, 25; a. mlf., *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâga*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût t.y., s. 11; Bekrî Şeyh Emin, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye fî sevbihâ'l-cedîd-'ilmu'l-me'ânî,* Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 3. Bsk., Beyrût 1990, I, 28; Besyûnî, Abdü'l-fettâh Feyûd, *'İlmu'l-me'ânî dirâse belâgiyye ve'n-nakdiyye li mesâili'l-me'ânî*, Matba'atu's-Sa'âdet, Kâhire 1988, I, 12-13.

[10] Kazvînî, *el-İzâh*, s. 13; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, s. 26-27; Hacımüftüoğlu, *İ'câz ve Belâgat Deyimleri*, s. 12-13; Bulut, Ali, *Belâgat Me'ânî-Beyân-Bedî'*, MÜİFAV Yayınları, 4. Bsk., İstanbul 2015, s. 48.

[11] Hacımüftüoğlu, *''Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar''*, EAÜİFD, Erzurum 1993, XI, 268-269; Taşdelen, Hasan, *Belâgat İlmi ve Tarihi,* (derleme; İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler), (edt. İsmail Güler), İSAM Yayınları, İstanbul 2015, s. 217.

[12] Kazvînî, *Telhîs*, s. 26; a.mlf., *el-İzâh*, s. 15-16; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 164-165; Kılıç, "Belagat", V, 380; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, s. 27; Bolelli, Nusreddin, *Belâgat Beyân-Me'ânî-Bedî' Arap Edebiyatı*, İFAV, 7. Bsk., İstanbul 2012, s. 30; Bulut, *Belâgat*, s. 48.

uygun şekilde kullanabilmesini, başka bir deyişle, bu tarz ihtiyaçlardan hareketle dilin gelişmesini ve problemler karşısında cevap bulabilmesini sağlamaktır. Böylece dilin inceliklerini ve gizemlerini keşfetmeyi hedeflemektedir.[13]

Belâgatın amacı, dini boyutuyla Kur'ân-ı Kerîm'in i'câzını ortaya koymaktır. İslam âlimleri, Kur'ân-ı Kerîm ile Hz. Peygamerin sünnetinin daha iyi kavranmasını sağlamak ve Kur'ân-ı Kerîm'i, Allah'ın kelamı; Hz. Muhammed'in (sav) Allah'ın peygamberi olduğunu kanıtlamak için bu alanda eserler kaleme almışlardır.[14]

Kur'ân-ı Kerîm'in nazil olma döneminde Araplar, şiir ve hitabet gibi söz sanatlarına hakim ve bu mecrada ustalaşmış durumdaydılar. Bununla beraber Kur'ân-ı Kerîm üslûbuyla onları derinden etkilemeyi başarmıştır. Fakat Araplar kullandıkları kelimelerle Kur'ân'da geçen kelimeler aynı olmasına rağmen Kur'ân terkibindeki farklılığın oluşturduğu etkinin nereden kaynaklandığını anlamakta zorlanıyorlardı. Bu dönemde Araplar edebi zevkleri sayesinde sözün güzel ile etkilisini birbirinden ayırt edebiliyorlardı. Ancak bunu belli kıstaslar çerçevesinde ele alarak değil, yalnızca o güne kadar kazanmış oldukları edebi zevkleri esas alarak ortaya koyuyorlardı.[15]

Kur'ân-ı Kerîm, nazil olduğu dönemin belâgat ve fesâhat üstadı olan Araplara benzerini getirmekle meydan okumuş olmasına rağmen onlardan bir karşılık gelmemiş, aynı zamanda ebediyen de bir benzerini getiremeyeceklerini ilan etmiştir. Şüphe yok ki belâgat ilmine önem verilmesine sevkeden ilk etken Kur'ân-ı Kerîm'in sahip olduğu bu i'câz yönüdür. Âlimler, onu açıklamak, âyetlerini kavramak ve i'câzını idrak etmek için bir çaba içine girmişlerdir.[16]

Kur'ân-ı Kerîm, Araplara en iyi bildikleri ve bilmekle övündükleri konusunda meydan okuması ve bu meydan okumanın karşılıksız kalması, ardından gelen dönemde

---

[13] Hüseyin, Abdülkadir, *Fennü'l-belâga*, 'Alemu'l-Kutub, Beyrût 1984, s. 38; Turgay, *Arap Dili Belâgatı ve Kur'ân,* s. 14-15.

[14] Ebû Ali , Muhammed Barakât Hamdî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye fî dav'i menhec mütekâmil,* Dâru'l-Beşîr, 1. Bsk., Ammân 1992, s. 131-143; Akdemir, Hikmet, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi,*Nil Yayınları, İzmir 1999, s. 10; Turgay, *Arap Dili Belâgatı ve Kur'ân*, s. 15.

[15] Taşdelen, *Belâgat İlmi ve Tarihi,* s. 231-232.

[16] Nâyif Ma'rûf, *el-Mûcezu'l-kâfî fî 'ulûmi'l-belâga ve'l-'arûz,* Dâru'n-nefâ'is, 1. Bsk., Beyrut 1997, s. 8; Kara, a.g.m.(I), 355; Taşdelen, *Belâgat İlmi ve Tarihi,* s. 232-233.

bu sırrın ne olduğu ve bu üstün belâgatın bu dereceye gelmesinin nereden kaynaklandığı konusunda insanları düşünmeye sevketmiştir. Bu yüzden ana teması ‘‘belâgat’’ olan ve Kur’ân-ı Kerîm’in bu yönünü ele alan i‘câzü’l-Kur’ân başlıklı birçok eser telif edilmiştir.[17]

Kur’ân-ı Kerîm’in i‘câzı üzerine tartışmalar yoğunlaşınca (II/VIII. Asrın sonlarına doğru), belâgat alanındaki çalışmalar hızlanmıştır. Artık bu alanda yazılmış eserlere, sadece edebi mülahazalarla dahi yapılan çalışmaların mukaddimelerine bakıldığında, belâgat ilmine Kur’ân’ın i‘câzı ile ilgisi göz önüne alınarak bir değer biçildiği görülmektedir. Bu alanla ilgili eserlere baktığımızda Ma‘mer b. Müsennâ (ö. 209/824), beyân ilmine dair *Mecâzu’l-Kur’ân* adında bir eser ortaya koymuştur. Câhız’ın (ö. 255/869) Kur’ân’ın nazmı ile ilgili bir kitap yazdığı bilinmektedir.[18] Bu kitab günümüze ulaşmadıysa da eserine verdiği isimden onun nazmı, Kur’ân’ın i‘câzı ile ilişkilendirdiği anlaşılmaktadır.[19] Rummânî (ö. 384/994) Kur’ân’ın i‘câzının yedi vecihte olduğunu, belâgatın bunlardan birisi olduğunu belirtmektedir.[20] Hattâbî (ö. 388/998) ise kelamın taşıyıcı lafız, kaim olunan manâ ve her ikisini nazmeden kalıp şeklinde üç vecihle olduğu, Kur’ân’ın şeref ve üstünlükte lafızlarının fesâhat yönüyle en üstün söz olduğu, nazmından daha iyi ortaya konulmuş bir nazım bulunmadığı, manâ itibariyle en üstün dereceye ulaştığını akıl sahiplerinin gözünden kaçamayacağını belirtmektedir.[21] Askerî risaletin doğruluğunu ve nübüvvetin sıhhatine kendisiyle delalet olunan yüce kitabın i‘câzını anlayabilmenin Allah’a imandan sonra her şeyden önce belâgatın bilinmesi gerektiğini vurgulamakta ve bu duruma riâyet etmeyenleri de kınamaktadır.[22] Aynı şekilde Ebûbekir el-Bâkıllânî (ö. 403/1013) bu görüşleri tasdikler mahiyette, Kur’ân’ın

[17] Taşdelen, *Belâgat İlmi ve Tarihi,* s. 234.

[18] Câhız, *el-Hayevân*, I, 9.

[19] el-Hamevî, Yâkût er-Rûmî, *Mu‘cemu’l-üdebâ irşâdü’l-erîb ilâ ma‘rifeti’l-edîb,* (thk. İhsân Abbâs), Dâru’l-Gârbi’l-İslâmî, 1. Bsk, Beyrût 1993, V, 2118.

[20] er-Rummânî, Ebû Hasan Alî b. İsa, *en-Nüket fî i‘câzi’l-Kur’ân* (derleme, Selâsu resâilin fî i‘câzi’l-Kur’ân), (thk. Muhammed Halefullah Ahmed-Muhammed Zağlûl Selâm), Dâru’l-Me‘ârif, Kahire 1976, s. 76.

[21] el-Hattâbî, Ebû Süleyman Hamed b Muhammed b. İbrâhim, *Beyânu i‘câzi’l-Kur’ân* (Selâsu Resâilin fî İcâzi’l-Kur’ân), s. 27.

[22] Askerî, *es-Sinâ‘ateyn,* s. 1.

eşsiz nazma sahip olduğunu ve belâgatta zirvede olduğundan ötürü bir benzerinin getirilmesinden insanları aciz bıraktığını belirtmektedir.[23]

Eşârilerin nazım ıstılahına karşılık Kâdı Abdulcebbâr (ö. 415/1025) i'câzı fesâhat ıstılahıyla açıklamaya çalışmıştır. Tek başına kelimelerin fesâhat ile nitelenemediğine, üstünlüklerinin ancak diğer kelimelerle bir araya geldiğinde ortaya çıkacağına işaret etmiş, nazım teorisinin temellerinin konulmasında öncü olmuştur.[24] İbn Sinân el-Hafâcî (ö. 466/1078) ise Kur'ân'ın fesâhatte insanın ulaşamayacağı bir mertebede olduğunu savunmuştur.[25] Daha sonra Abdulkahir el-Cürcânî (ö. 471/1078-79) *Delâ'ilu'l-i'câz* adlı eserinde Kur'ân'ın mucize oluşunu nazma dayandırıp gerçek manâda i'câz teorisini açıklamış, esaslarını belirlemiş, şiir, nesir ve Kur'ân'dan birçok örnekte tatbik ederek ortaya koymuştur.[26]

Zemahşerî (ö. 538/1144), belâgat olmadan Kur'ân-ı Kerîm'deki i'câzın anlaşılmayacağını anlatmıştır.[27] Fahreddin er-Razî (ö. 606/1210) ise Kur'ân'ın i'câzı ile alakalı çeşitli görüşlerin tasnif ve tenkidini yapıp, i'câzın nübüvetteki önemli yerini belirttikten sonra, belâgatın, dini maksatların en şereflisi ve şüphe götürmez derecede kesin olan kanunların en yükseğinden bahseden bir ilim olduğunu savunmuştur.[28]

Belâgat, sonraki dönemlerde artık başlı başına bir telif konusu olmaya başlasa bile bu dönemde i'câzu'l-Kur'ân'ın belâgatla olan sıkı bağı kopmamıştır. mesela Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî (ö. 626/1229) belâgat ile tahsilinin zaruretini, Kur'ân-ı Kerîm'deki

---

[23] el-Bâkıllânî, Ebûbekir Muhammed b. et-Tayyib, *İ'câzu'l-Kur'ân,* (thk. es-Seyyid Ahmed Sakr), Dâru'l-Me'ârif, Kâhire 1971, s. 35; Matlûb, Ahmed, *Mu'cemü'l-mustalâhati'l-belâgiyye ve tetavvuruha,* el-Mecma'u'l-'İlmiyyi'l-Irâkî , Bağdat 1983, I, 248; Ebu'l-'Addûs, Yusuf Müslim, *Medhal ile'l-belâgati'l-'Arabiyye,* Dâru'l-Mesîre, 1. Bsk., Ammân 2007, s. 27; Ebû Ali, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye*, s. 85-93.

[24] Kâdı Abdulcebbâr, Ebu'l-Hasan el-Esedabâdî, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl-İ'câzu'l-Kur'ân,* (nşr. Tâhâ Hüseyin, Emin el-Hûlî), Kâhire 1960.

[25] el-Hafâcî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Said b. Sinân, *Sirru'l-fesâha,* Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût 1982, s. 225-226.

[26] el-Cürcânî, Ebûbekir Abdulkahir b. Abdurrahman b. Muhammed, *Delâilu'l-i'câz,* (tlk. Mahmud Muhammed Şakir), Mektebetu Hâncî, Kâhire 1984, s. 249-327; Nahle, Mahmut Ahmet, *Fi'l-belâgati'l-'Arabiyye ilmu'l-me'ânî*, Dâru'l-'Ulûmi'l-'Arabiyye, Beyrût 1990, s. 11-16

[27] ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf,* (thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Mu'avviz), Mektebetü'l-'Ubeykân, Riyâd 1998, I, 96.

[28] er-Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *Nihâyetü'l-îcaz fî dirâyeti'l-i'câz,* (thk. Nasrullah Hacımüftüoğlu), Dâru Sâdır, Beyrût 2004, s. 26-28.

i‘câzı hissetmeye zemin hazırlayan “zevki selim”in kazanılması için bir şart olmasına bağlar. İ‘câz vechinin belâgat ve fesâhat türünden olduğunu ve bu yola ulaşmanın ancak me‘ânî ve beyân ilimlerini çabalayarak öğrendikten sonra olacağını savunur.[29] Aynı şekilde İbn Ebü’l-İsbâ‘ el-Mısrî (ö. 654/1256) Kur’ân’ın i‘câzından bahseder. Sekkâkî’nin el-*Miftâh*’ının bir nevi özeti olan *et-Telhîs*’inde Hatîb el-Kazvînî (ö. 739/1338), belâgat sayesinde Kur’ân’daki i‘câzın güzelliğini örten perdelerin kaldırılabileceğini belirtir.[30]

Yahya el-Alevî (ö. 749/1348), önceki müelliflerin i‘câz-belâgat ilişkisi üzerindeki titizliklerini görmüş, kendisi de belâgatın, Kur’ân’daki i‘câzın çeşitli yönlerine vakıf olma imkanını sağlayan bir ilim olduğunu ifade etmiştir.[31] İbn Haldûn (ö. 808/1406) ise *Mukaddime*’sinde belâgatın semeresinin, Kur’ân’ı anlamak olduğundan bahseder.[32] Bu hususta Celaluddin es-Suyûtî (ö. 911/1505) belâgat ilimlerini (me‘ânî, beyân, bedî‘) dini ilimlere ulaşmada alet ilimlerinin en büyüğü olarak olarak görmekte, öyle ki imanın kemalinin buna bağlı olabileceği düşüncesine kadar götürebilmektedir. Bu tespiti de Hz. Peygamber’in (sav) mucizesi olan Kur’ân’ın i‘câzını idrak etmenin bu ilme bağlı olduğunu ifade ederek ortaya koymaktadır.[33]

Hz. Peygamber’in (sav) hadislerine baktığımızda fesâhat ve belâgat dışında herhangi bir vasıfla iftihar ettiği görülmemektedir. Şeref ve faziletini yükseltmesi, sahip olmakla iftihar ettiği fesâhat ve belâgat için Kureyşli olmanın yanında Arapların en fasihi olduğu;[34] Dâd harfini telaffuz edenlerin en fasihi[35] ve kelimeler hazinesinin

---

[29] es-Sekkâkî, Ebû Yakûb Yusuf b. Ebûbekir Muhammed b. Ali, *Miftâhu’l-‘ulûm,* (hşy. tlk. Nu‘aym Zerzevir), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrût 1987, s. 162; 416; 512-513; Hacımüftüoğlu, Nasrullah, *Kur’ân’ın Belâgatı ve İ‘câzı Üzerine,* Kültür Eğitim Vakfı Yayınevi EKEV, Erzurum 2001, s. 32-33.

[30] Kazvînî, *Telhîs*, s. 9; Taşdelen, *Belâgat İlmi ve Tarihi*, s. 240.

[31] el-Alevî, Yahya b. Hamza b. Ali b. İbrahim, *et-Tirâz el-mutadammin li esrâri’l-belâga ve ‘ulûmu hakâiki’l-i‘câz,* Matba‘atu'l-Muktatıf, Kâhire 1914, I, 13.

[32] İbn Haldûn, Veliyuddîn Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime,* (thk. Abdullah Muhammed Ed-Dervîş), Dâru Ya‘reb, Dımaşk 2004, II, 375.

[33] Hacımüftüoğlu, *Kur’ân’ın Belâgatı ve İ‘câzı Üzerine.*, s. 35-36.

[34] Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu’l-hafâ,* (thk. Abdulhamid b. Ahmed Hindavî), Mektebetü’l-Asriyye, 1. Bsk., Beyrût 2000, I, 228.

[35] Dad harfi telaffuz ve mahrec yönüyle araplara mahsus bir harftir. Bu manâda gelen hadis mevzu olmakla beraber manâ yönüyle sahih kabul edilebilir. Çünkü o ifadeyle Araplar kastedilmekte ve onlar dışında da bu harfi kullanan bir millet bulunmamaktadır. Bkz. Bursevî, İsmail Hakkı, *Tefsîru Rûhi’l-*

kendisine nasip olduğu[36] mealindeki sözleri tevatür derecesinde intikal eden hadislerdir. Peygamberliğin sıhhatine ve risaletin doğruluğuna delalet etmesi yönüyle Kur'ân'ın fesâhat ve belâgatiyle uğraşmayı âlimler, dini bir zaruret olarak kabul etmişlerdir.[37]

C. BELÂGATIN TARİHİ SEYRİ

Cahiliye Arapları dillerine çok önem vermişlerdir. O dönemde söz ustası birçok hatip ve şairin ortaya çıkması ve Arap edebiyatının şah eserleri sayılan şiirlerin ve hitabetlerin ortaya çıkması bu duruma örnek gösterilebilir. Dile verilen bu önemi, Cahiliye Araplarının bir yere temsilci olarak gönderdikleri heyetlerinin başına güçlü şairleri veya hatipleri getirmeleri göstermektedir. Belâgatın Cahiliye Arapları nezdinde önemli bir yeri vardı. Belâgat ile ilgili bilgiler teoriye dökülmemiş olsa dahi bir şekilde şiirlerinde ve hutbelerinde birtakım prensiplerin bilgisine sahip bulunmaktaydılar. Bu dönemde belâgat teorisi olarak nitelenebilecek edebi eleştirileri Arapların panayırlarında yapılan edebi atışmalarda veya bir şiir ve hutbe hakkında yapılan değerlendirmeler şeklinde ortaya çıkmaktaydı.[38]

Kur'ân'ın nazil olmasıyla beraber İslam döneminde, belâgat konusu Kur'ânın i'câzı ile sıkı bir ilişkide olmuş, genelde tefsirler özelde ise i'câzu'l-Kur'ân kitapları belâgat konularından bahsetmeye başlamışlardır. Benzer durumu dil, edebiyat ve eleştiri kitaplarında da gözlemleme imkanı vardır. Çünkü bu kitaplar muhtevaları gereği belâgat ile ilgili kavramlara sık sık göndermelerde bulunmaktadır. Mesela Sibeveyh (ö.180/796) *el-Kitab* adlı eserinde, belâgat çatısı altında toplanacak olan birçok belâgat kavramına göndermede bulunmuş daha sonra me'ânî ilmine dahil olacak olan "müsned",

---

beyân, Mektebetu Eser, İstanbul 1969, VII, 281. Ayrıca bkz. İbn Hişâm, Cemâluddîn, *Muğni'l-lebîb ân kutubi'l-me'ârib,* (thk. Mâzin el-Mübarek-Muhammed Ali Hamdullah), Dâru'l-Fikr, 1. Bsk, Dımaşk 1964, s. 122

[36] Buhârî, et-Ta'bîr, 31; Müslim, el-Mesâcid, 5.

[37] Ferîd, Fethi Abdulkadir, *el-Fünûnu'l-belâgiyye beyne'l-Kur'ân ve kelâmi'l-'Arab,* Dâru'l-Livâ, Riyâd 1980 s. 10-11; Hacımüftüoğlu, *Kur'ân'ın Belâgatı ve İ'câzı Üzerine,* s. 33-35; Canlı, Mustafa, ''*Hadislerde İcâz, İtnâb ve Musâvât'',* Bilimname, XXII, 2012/1, 113-127.

[38] Taşdelen, *Belâgat İlmi ve Tarihi,* s. 226-231.

"müsnedün ileyh", "îcâz", "takdîm", "te'hîr", "ta'rîf" ve "tenkîr" gibi konuları ele almış fakat bu konulara bakışı nahiv ilmi bağlamında kalmıştır.[39]

İ'câzu'l-Kur'ân hakkında yazılmış eserlerin ilk örneklerinden biri olan Ferrâ'nın (ö. 207/822) *Me'âni'l-Kur'ân*'ında belâgatla ilgili konular ele alınmıştır. Bu konulardan teşbih, mesel, kinâye, mecâz, isti'âre, hazif, istifhâm, taaccüp, tevbîh, takdîm ve tehîr örnek olarak zikredilebilir. Ayrıca eserin birçok yerinde soru edatlarının gerçek manâsının dışında kullanılmasına dair örneklere rastlanabilmektedir. Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ'nın *Mecâzu'l-Kur'ân* eseri de âyetlerin dil açısından yorumlandığı ilk eserlerden sayılmaktadır. Eserinde daha sonra belâgat âlimleri tarafından tanımlanacak olan ''mecâz'' kavramıyla ilgili değerlendirmelere rastlanmaktadır. Eserinde iltifât, takdim, tehir, ve edatlarda yapılan istiârelerle ilgili örnekler vermektedir.[40]

Câhız, kitaplarında belâgatla ilgili sayılabilecek birçok konuya değinmiştir. Bunlardan biri ''Dille İlgili Ayıplar'' başlığı altında incelediği ''pelteklik'' konusudur.[41] *"el-Beyân ve't-tebyîn"* ile *"Kitâbu'l-hayevân"* adlı eserlerinde belâgat konularını örneklerle ele almış ve beyân ilminin konularından olacak olan "teşbîh", "mecâz", "isti'âre" ve "kinâye" gibi konuların tanımlarını yaparak açıklamıştır. Câhız bedî' konusunu ele alırken bu konuda başarılı görülen şair ve kişileri teker teker saymıştır.[42] Câhız eserlerinde belâgatla ilgili tanımlara tertib ve düzenlemelere fazla özen göstermemiş, bu işi sonraki müelliflere bırakmıştır.[43] İbn Kuteybe (ö. 276/889), Câhız'ın ele aldığı "mecâz", "isti'âre" ve "kinâye" konularına, "ta'rîz" konusunu ekleyerek *"Te'vilü müşkili'l-Kur'ân"* adlı eserinde açıklamıştır.[44] Ebu'l-Abbas el-Müberrid (ö.286/900) ise *el-Kâmil*'de belâgatla ilgili sayılabilecek, sözün kusurları

[39] Benli, Ali, *Sîbeveyhi'nin el-Kitâb'ı Çerçevesinde Dil Çalışmalarının Doğuşu,* (Basılmamış yüksek lisans tezi), MÜSBE, s. 16; Taşdelen, *Belâgat İlmi ve Tarihi*, s. 241-242.

[40] Taşdelen, *Belâgat İlmi ve Tarihi,* s. 235-237.

[41] Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 34; Taşdelen, *Belâgat İlmi ve Tarihi*, s. 243.

[42] el-Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-tebyîn,* (thk. Abdusselam Muhammed Harun), Mektebetu Kâhire 1998, I, 51; IV, 55-56.

[43] Hacımüftüoğlu, *''Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar''*, s. 286.

[44] İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân,* (nşr. şrh. es-Seyyid Ahmed Sakr), Dâru't-Turâs, 2. Bsk., Kâhire 1973, s. 263-274.

(uyûbü'l-kelâm), açık ve anlaşılır olması (vuzûhu'l-kelâm), ifadeyi meram edememek (istiâne, îy), manânın doğruluğu (sıhhattü'l-mâ'na) gibi konuları ele aldığı gibi, i'câz, müsâvat, ıtnâb, el-ihtisârü'l-mufhim, el-ıtnâbü'l-mufahham gibi konulara da temas etmiştir.[45] Müberrid, beyân ilminin konularından biri olacak olan teşbîh konusuna özel bir yer vermiştir. Bu konuya kitabının değişik yerlerinde defalarca temas etmiş ve bununla yetinmeyerek ''Bâbü't-teşbîh'' başlıklı bir bölüm açarak bu konuyu ele almıştır.[46]

Belâgat tarihinin buraya kadar anlatılan kısmı, gerçek manâda belâgat ilmine dair eserlerin yazıldığı merhaleyi değil hazırlayıcı merhaleyi ifade etmektedir. Bu alanda genel kabule göre ilk bağımsız ve kapsamlı adımı *Kitabu'l-Bedî'* adlı eseriyle Abdullah İbnü'l-Mu'tez (ö.296/908-909) atmıştır. O, eserinde bedî' sanatlarının yeni şairlerin icadı olmadığını, Kur'ân-ı Kerîm'de, hadis-i şeriflerde ve eski arap şiirlerinde mevcut olduğunu belirtmekte, tecnîs, tıbâk, raddü'l-'acz ale's-sadr, el-mezhebü'l-kelâmî sanatları yanında isti'âreyi de bedî' sanatı diye zikretmiş ve kendisinin ilave ettikleriyle beraber toplam on üç sanatı "Söz ve Şiirin Güzellikleri" adlı bir başlıkta sunmuştur. Bunun yanında eserinde el-mezhebü'l-kelâmî sanatını Câhız'ın ortaya koyduğunu belirtmiştir. Eserinde ilk defa belâgat, beyân ve bedî' konuları derli toplu bir şekilde sıralanmıştır.[47]

Kudâme b. Ca'fer (ö. 337/948?) *Nakdü'ş-şi'r* ve *Nakdu'n-nesr* adlı iki eser kaleme alarak belâgat alanında büyük bir şöhrete kavuşmuştur. Eserlerinde eski Yunan şairi Omeros'a ve Aristo'ya işaret etmesi onlardan haberdar olduğunu göstermekte ama bununla beraber belâgat figürlerini yabancı herhangi bir metnin içerisinde değil, Kur'ân,

---

[45] el-Müberrid, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Kâmil,* (thk. Muhammed Ahmed ed-Dâlî), Müessesetu'r-risâle, 3. Bsk., Beyrut 1997, I, 40.

[46] Müberrid, *el-Kâmil*, II, 922-1060; Matlûb, *Funûn belâgiyye el-beyân ve'l-bedî',* Dâru'l-Buhûsi'l-'İlmiyye, 1. Bsk., Kuveyt 1975, s. 13-15; Hacımüftüoğlu, *İ'câz ve Belâgat Deyimleri*, s. 43; Taşdelen, *Belâgat İlmi ve Tarihi,* s. 246-247.

[47] İbn Mu'tez, Ebû'l-Abbas Abdullah b. Muhammed b. Cafer, *Kitâbu'l-bedî'*, Dâru'l-Mesîre, 3. Bsk., Beyrût 1982, s. 2-77; Bekrî Şeyh Emin, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye fî sevbihâ'l-cedîd-'ilmu'l-bedî',* Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1. Bsk., Beyrût 1987, III, s. 24; Hacımüftüoğlu, "Bedî'", *DİA*, VI, 22; a. mlf., *İ'câz ve Belâgat Deyimleri*, s. 5-6; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, s. 133-134; Akdemir, *Belâgat Terimleri Ansiklopedisi,* s. 8; Ebu'l-'Addûs, *Medhal ile'l-belâgati'l-'Arabiyye*, s. 15.

hadis ve eski arap şiiri ile atasözlerinde aramayı uygun görmüştür.[48] O dönemde henüz müstakil bir ilim haline gelmemiş olan belâgat ilmine ait bazı konuları ele almıştır. İbn Mu'tez'in tespit ettiği edebi sanatlara bedî' terimini kullanmadan on üç yeni edebi sanat ilave eder ve "söz ve şiir güzellikleri" adıyla bunları yirmi türe ulaştırır. Eserinde belâgat konuları arasında tasrî', teşbih, tetmîm, musâvât, irdâf, temsîl ve îğâl gibi konular örnek verilebilir. Kudâme şiir tenkidine bir sistem getirdiği bu eserinde beyân ve bedî'e ait konular ve meseleleri birlikte inceler.[49]

Rummânî *en-Nüket fî i'câzi'l-Kur'ân* ismiyle ortaya koyduğu eserinde, îcâz, teşbîh, isti'âre, telâüm, fasılalar, tecânüs tasrif, tazmin, mübâlaga ve hüsn-i beyân gibi belâgat konularını açıklamaktadır.[50] Rummânî'nin çağdaşı olan Hattâbî tarafından *Beyânu i'câzi'l-Kur'ân* ismiyle bir eser daha ortaya konulduğu görülmektedir. Rummânî'nin eseriyle bu eser karşılaştırıldığında ilkinin beyân, ikincisinin me'ânî konularını ağırlıklı olarak ele alındığı görülmektedir.[51]

İ'câz ve belâgatın üzerindeki tartışmaların süregeldiği bir ortamda Bâkıllânî *İ'câzu'l-Kur'ân* adıyla bu çalışmaların en kapsamlısını ortaya koymuştur. Eserinde belâgat ile fesâhatın çeşitli tariflerini aktardığı gibi açtığı uzun bir fasılada önceki müelliflerin tespit ettikleri belâgî sanatların birçoğunu çeşitli örneklerle açıklayarak bazı sentezler yapmıştır.[52] Bâkıllânî ile çağdaş olan Kâdı Abdulcebbâr (ö. 415/1024), *İ'câzu'l-Kur'ân* adıyla bir eser ortaya koymuştur. Bu eserinde fesâhatla ilgi açıklamalarında lafız-manâ ilişkisi üzerinde durmuş, bu özelliğiyle adeta Mu'tezile ile Eş'ariler arasında bir köprü kurmak istemiştir.[53]

---

[48] Kudâme b. Ca'fer, Ebu Ferec, *Nakdu'n-nesr*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût 1980, s. 80; Hacımüftüoğlu, *''Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar''*, s. 282.

[49] Kudâme, *Nakdu'ş-şi'r,* (thk. Muhammed Abdulmun'im Hafâcî), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût 1995, s. 73-168.

[50] Rummânî, *en-Nüket fî i'câzi'l-Kur'ân,* (Selâsu Resâil), s. 76-113.

[51] Hattâbî, *Beyânu i'câzi'l-Kur'ân*, (Selâsu Resâil), s. 21-71; Hacımüftüoğlu, *''Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar''*, s. 278.

[52] Bâkıllânî, *İ'câzu'l-Kur'ân,* s. 66-112; Hacımüftüoğlu, *''Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar''*, s. 279.

[53] Kâdı Abdulcebbâr, *İ'câzu'l-Kur'ân,* s. 311.

Askerî, *Kitâbü's-sınâ'ateyn* adlı eserini on bölümden oluşturmuş ve bu on bölümü toplam elli üç fasılaya ayırmıştır. Bu fasıllarda belâgatın lugât ve terim olarak konusunun belirlenmesinden îcâza, ıtnâba, teşbihe, secie vb. varıncaya kadar çeşitli belâgat kavramlarını açıklamaya çalışır. Dokuzuncu babında bedî' ilmini otuz beş fasılda zikretmiştir. Eserinde daha önce ortaya konulmuş bedî' ilmi sanatlarına altı tane daha ilave ettiğini ve bununla beraber sayının otuz yediye ulaşmış olduğunu ifade eder.[54]

Ebû Mansûr es-Se'âlibî (ö. 429/1037) "*el-Fevâid ve'l-kalâid"* adlı eserinde beyânı bir ilim olarak ilk tanımlayan, bunun yanında beyân ilmini me'ânî ilminden keskin çizgilerle ayıran ilk âlimdir. Diğer eserlerinde beyân ilmine dair konulara ve problemlere (el-Kinâye ve't-ta'rîz, el-i'câz, Yetimetü'd-dehr vb.) değinmemiş, sadece tarifler verip bol örnekler sunmuştur.[55] İbn Reşîk el-Kayravânî (ö. 456/1064) şiir sanatı ve şiir eleştirisini ele aldığı *el-Umde*'sinde her bir belâgat kavramına ayrı bir bab açar. Eserinde beyânı belâgatla aynı görmemiş, onu teşbih isti'âre, mecâz, işâre, tecnîs gibi bir alt başlık olarak görmüştür.[56]

Belâgat ilminin gelişmesine yön veren önemli dil belgelerinden bir tanesi de, Ebû Said es-Sîrâfî'nin (ö. 368/978) Metta b. Yunus (ö. 378/988) ile yaptığı "Nahiv-Mantık"[57] münazarasıdır. Sîrâfî'nin, bu münazarada Aristo mantığına karşı Arap dil mantığı olan me'âni'n-nahiv "معاني النحو" anlamına gelen bir nahvi savunmuştur.

[54] Askerî, *es-Sinâ'ateyn,* s. 266-430; Hacımüftüoğlu, "Bedî'", *DİA*, VI, 22; a. mlf., *İ'câz ve Belâgat Deyimleri*, s. 5-6; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat,* 133-134; Ebu'l-'Addûs, *Medhal ile'l-belâgati'l-'Arabiyye,* s. 15; Taşdelen, *Belâgat İlmi ve Tarihi, s. 258.*

[55] Hacımüftüoğlu, ''Beyân'', *DİA,* VI, 23.

[56] İbn Reşîk, Ebû Ali Hasan el-Kayravânî, *el-'Umde fî mehâsini'ş-şi'r ve âdâbih ve nakdih*, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid), Dâru'l-Cîl, Dımaşk 1981, I, 254;

[57] Nahiv-mantık münazarası, Vezir Ebü'l-Feth İbnü'l-Amîd'in meclisinde Sîrafî ile mantıkçı Metta b. Yûnus arasında gerçekleşen münazaradır(326/938). Bu münazarada lafız-manâ ilişkisiyle sözün yanlış ve doğrusunu ortaya koyabilmede nahiv ve mantık bilimlerinden hangisinin daha belirleyici olduğu meseleleri tartışılmıştır. Sîrafi'nin mantığı, cedel gücü ve üslûp güzelliğiyle ortaya koyduğu başarı o mecliste bulunan herkesi hayrete düşürmüştür. Bu münazarada Sîrafî, dil yani nahvi, Metta b. Yunus'un ise mantığı temsil ettiği söylenmiştir. Bkz. et-Tevhîdî, Ebû Hayyân, *el-İmtâ' ve'l-muânese,* (thk. Ahmed Emin, Ahmed ez-Zeyn), Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrût t.y., I, 107-130; Tüccar, Zülfikar, "Sîrâfî", *DİA*, XXXVII, 264.

Sîrâfî'nin bu nahiv anlayışı daha sonra gelen Cürcânî'nin nazm teorisine esas teşkil etmiştir.[58]

İbn Fâris (ö. 395/1004), *es-Sâhibî* adlı eserinde ilk olarak, Me'ânî ilminin en önemli meselelerinden biri olan haber-inşâ konularını da dahil ettiği me'âni'l-kelâm başlığı altında ilim ehli nezdinde on konu olduğunu zikretmiştir.[59] Aynı şekilde İbn-i Fâris'in me'âni'l-kelâm "معاني الكلام" başlığı altında topladığı on farklı konunun daha sonra *me'ânî* ilminin temel konusu olan haber-inşa bölümüne aynı şekilde geçmesi me'ânî'l-kelâm deyiminin de belâgat özelliği taşıdığını göstermektedir.[60] Bir edip olan İbn Sinân el-Hafâcî (ö. 466/1073) *Sirru'l-fesâha* adlı eserinde zengin misallerle ve edebi bir güçle ele aldığı belâgat konularını arasında fazla bölümlere yer vermediği, bablar arasında olması icab eden tertip ve düzene riayet etmediği görülmektedir.[61]

V. (XI.) asra geldiğimizde belâgat ilimleri olgunluk dönemine ulaşmış oluyordu. Bunda Cürcânî'nin *Delâilü'l-i'câz* ve *Esrârü'l-belâga* adlı kitaplarının katkısı büyük olmuştur. Eserinde fesâhat, belâgat, beyân ve beraat gibi kavramlarla ne anlatılmaya çalışıldığını anlamadığını ama netice itibariyle bu kavramların bir tür nazım ve tertip olduğunu anlatarak neticeyi fesâhatın sırrının nazım olduğuna getirmektedir. Nazım teorisinin kurucusu olarak, nahvin kendisinin oluşturduğu izâfî manâları da kapsadığını öngörmekte ve kendisinden sonra gelen dilcilerin anladığı dar manâdan farklı düşünmektedir. Cürcânî'nin kendi nazım teorisinin etrafında temas ettiği fesâhat, belâgat, mecâz, isti'âre, kinâye, teşbîh, takdim-te'hîr, hazif-zikir, ta'rîf-tenkîr, fasıl-vasıl, haber çeşitleri, kasır, îcâz, ıtnâb ve müsâvât gibi temel konular sonraki belâgatçıların birinci temel kaynağı sayılmış ayrıca bu eseriyle Sekkâkî gibi sonra gelen belâgat âlimleri tarafından belâgat konularından 'ilmu'l-me'ânî'nin (علم المعاني) temelleri olarak tespit edilmiştir. Aynı şekilde eserinde daha sonra beyân ilmi adını alacak olanı içeren birçok konuyu da ele almıştır. Onun detaya girecek şekilde kinâye, isti'âre, temsîl

[58] Hacımüftüoğlu, *''Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar''*, s. 285.

[59] İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Zekeriyyâ el-Kazvînî, *es-Sâhibî fî fıkhi'l-lugati'l-'Arabiyye ve mesâiluhâ ve süneni'l-'Arab fî kelâmihâ,* (tlk. Ahmed Hasan Besec), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Bsk., Beyrût 1997, s. 133.

[60] Hacımüftüoğlu, *''Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar''*, s. 285.

[61] Hafâcî, *Sirru'l-fesâha*, s. 58-278; Hacımüftüoğlu, *''Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar''*, s. 287.

ve mecâz gibi konulardan bahsettiği görülmektedir. Bununla birlikte o, bu konuları işlerken daima, belâgat unsurunun arkasında nahvî manâlar olduğunu belirtmektedir.[62] Cürcânî, *Esrârü'l-belâga* adlı eserini beyân ilminin neredeyse tamamından oluşturmuşsa da beyân, belâgat ve fesâhat kavramlarını birbirine yakın anlamda kabul ettiği için bu ilme beyân ismini verme zorunluluğu hissetmemiş bunun yanında beyân ilmine giren bazı konuları da bedî' ilminden saymıştır.[63]

Zemahşerî, Kur'ân-ı Kerîm'i hakkıyla anlayabilmek için me'ânî ve beyân ilimlerini bilmek gerektiğini belirtir. Zemahşerî *el-Keşşâf*'ta, teşbîh, isti'are, mecâz ve kinâye sanatlarının tüm çeşitlerini ele alarak şiirlerle örnek verip betimlemekte ve beyân ilminin konularını daha geniş bir şekilde ele aldığı görülmektedir.[64]

Fahreddin er-Râzî, Cürcânî'nin eserlerinin bir özeti olarak telif ettiği *Nihâyetü'l-îcâz fî dirâyeti'l-i'câz* adlı eserinde iki ayrı kısımdan oluşturmuş, birinci kısımda beyân konularını içeren *Esrârü'l-belâga'yı*, ikinci kısımda me'ânî konularını içeren *Delâilu'l-i'câz*'ı düzenli bir çerçeveye sokarak iki eserini de planlı bir halde sunmuştur.[65] Bu şekilde Râzî kendisinden sonra gelen Sekkâkî'ye belâgatı me'ânî ve beyân şeklinde iki ana bölüme ayırma imkanını vermiştir. Râzî, eserinde Zemâhşerî gibi sadece *''ilmü'l-*me'ânî*''* (علم المعاني) deyimini kullanmış; ama bunun yanında *Câmi'u'l-'ulûm* adlı eserinde "i'câz delilleri bilgisi" (علم دلائل الاعجاز) başlığı adı altında bu ilmin konularından bazılarını açıkladığı görülmektedir.[66] Râzî ayrıca Reşîdüddin Vatvât'ın (ö.

[62] Cürcânî, *Delâilu'l-i'câz,* s. 35; Matlûb, *Esâlib belâgiyye el-fesâha el-belâga el-me'ânî,* Vekâletu'l-Matbu'ât, Kuveyt 1980, s. 67-68; Nahle, *Fi'l-belâgati'l-'Arabiyye ilmu'l-me'ânî,* s. 16; Hacımüftüoğlu, *İ'câz ve Belâgat Deyimleri*, s. 106; Durmuş, İsmail, ''Meâ'nî''*, DİA,* XXVIII, İstanbul 2003, 205; Taşdelen, *Belâgat İlmi ve Tarihi,* s. 261-269.

[63] Cürcânî, *Esrârü'l-belâga,* Dârü'l-Medenî, Cide t.y., s. 366; Matlûb, *Funûn belâgiyye,* s. 18-19; Hacımüftüoğlu, "Beyân", *DİA*, VI, 23; a.mlf, *İ'câz ve Belâgat Deyimleri*, s. 43.

[64] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* I, 96-97; Hacımüftüoğlu, "Beyân", *DİA*, VI, 23.

[65] Râzî, *Nihâyetü'l-îcaz fî dirâyeti'l-i'câz,* s. 87; 181; Hacımüftüoğlu, *''Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar''*, s. 280.

[66] Durmuş, ''Me'ânî''*, DİA,* XXVIII, 205.

573/1177) *"Hadâ'iku's-sihr"* adlı farsça eserinden bedî' sanatlarına yer verdiği elli kadar edebi sanatı Arapçaya tercüme ederek eserine almıştır.[67]

Sekkâkî belâgat tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuş bir belâgat âlimidir. *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserini üç bölümden oluşturmuş, birinci bölümü sarfa, ikinci bölümü nahve, üçüncü bölümü de belâgat ve alt dalları olan meânî, beyân ve bedî' ilimleriyle bu ilimlerin tamamlayıcısı olan kafiye ve aruz ilmine ayırmıştır. Kendisinden sonra gelen belâgat âlimleri, kendisinin ortaya koymuş olduğu belâgatı üçe ayırma şeklini benimsemiş ve kendi kitaplarında tatbik etmişlerdir. Bu yönüyle Sekkâkî, günümüze kadar gelen belâgat kitapların ana gövdesini oluşturmuştur. Sekkâkî'den sonra telhis ve şerh dönemine giren belâgat ilmi, artık hem muhteva hem de şekil olarak son halini almaya başlamaktadır. Bu yüzden takip eden yüzyıllarda belâgat konusunda kaleme alınmış çok sayıda eserin belâgat ilmine bir katkı sağlamadığı ve önce yazılan eserlerin muhtevalarını aktarmakla yetindiği görülmektedir.[68]

Sekkâkî'nin *Miftâh*'ının beğenilen bir muhtevaya sahip olması bunun yanında anlaşılması zor bir üslûp taşıması bu esere birçok şerh ve telhisler yazılmasına sebep olmuştur. Fahreddin er-Râzî kanalıyla Sekkâkî'ye intikal eden belâgat mirası, Kazvînî ve Abdurrahman Adududdin el-İcî (ö. 756/1355) tarafından yeniden telhis edilmiştir. Kazvînî'nin *Miftâh*'ı özetlediği *Telhîsü'l-Miftâh*'ı, kendisinden sonra uzun yıllar boyunca kaleme alınacak belâgat kitaplarının esasını oluşturmuştur. Kazvînî bu muhtasar belâgat eserinin amacı gerçekleştirmede yeterli olmadığını görünce *Telhîs*'in tertibine uygun bir şekilde *el-Îzâh fî 'ulûmi'l-belâga* adındaki ikinci bir eser kaleme almıştır.[69] Bu telhisler üzerine yazılan şerh ve haşiyelerin en bilineni, Sa'duddîn et-Teftâzânî (ö. 792/1390) ve es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413) tarafından yazılmıştır. Bundan sonraki dönemde belâgat âlimleri Kazvînî'nin Telhîs'i ile onun üzerine yazılan el-İcî'nin *el-Fevâidu'l-giyâsiyye* ile Teftâzânî'nin *el-Mutavvel* ve *el-*

[67] Râzî, *Nihâyetü'l-îcaz fî dirâyeti'l-i'câz,* s. 10-11; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 75; Hacımüftüoğlu, *''Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar''*, s. 280; a.mlf., *İ'câz ve Belâgat Deyimleri*, s. 106-107; Durmuş, "Me'ânî", *DİA*, XXVIII, 205.

[68] Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm,* s. 10; 75; 161; Taşdelen, *Belâgat İlmi ve Tarihi*, 272-275.

[69] Taşdelen, *Belâgat İlmi ve Tarihi*, 275-277.

Muhtasaru'l-me'ânî isimli şerhleri üzerine günümüze kadar çok sayıda şerh ve haşiye yazarak, artık onların izinden yürür olmuşlardır.[70]

II. ITNÂB ÜSLÛBU

A. ITNÂBIN TANIMI

1. Itnâbın Sözlük Anlamı

Itnâb sözlükte, أَطْنَبَ fiilinin mastarı olup *"sözü ve nitelemeyi (övgü veya yergi) uzatmak"* manâsına gelmektedir. Itnâbın kendisinden türemiş olduğu اَلطِّنْبُ lafzı "sinir, ağaç kökü ve damarı, (çadır, ev vb.lerinde kullanılan ip, urgan)" manâlarına gelmektedir. Kaynaklarda اَلطُّنُبُ şeklinde de gelip aynı manâlar için kullanılmıştır. Çoğulu أَطْنَابٌ ve طِنَبَةٌ kalıplarında gelmektedir. Kaynaklarda ıtnâbın "atın sırtının ve ayaklarının uzun olması" anlamında olan طَنَبٌ kökünden türediği de ifade edilmektedir. Sırtı yaygın ve uzun olan ata "فَرَسٌ أَطْنَبُ" denilmektedir.[71]

اَلطِّنْبُ lafzı ve türevleri Kur'ân-ı Kerîm'de geçmese de, Cahiliye şiiri ile hadislerde geçmektedir. Hadiste geçen olayda rivâyete göre bir sahâbî içinde bulunduğu halin zorluğunu ifade etmek için Hz. Peygamber'e (sav), "ما بَيْنَ طُنُبَيِ الْمَدِينَةِ أَحْوَجُ مِنِّي" "Medine'nin iki ucu arasında benden daha muhtacı yoktur."[72] diyerek kendi durumunu izah etmeye çalışmıştır. Yine başka bir hadiste Medine'de şehre evi en uzak olan bir sahâbîye bir binek alması tavsiye edildiğinde "Evimin Muhammed'in evine çadır ipiyle sımsıkı bağlı olmasını istemem"[73] mefhumunda ''مَا أُحِبُّ أَنَّ بَيْتِي مُطَنَّبٌ بِبَيْتِ مُحَمَّدٍ'' diyerek kendi durumundan memnun olduğunu ve maksadının camiye gidiş-gelişlerden sevap almak olduğunu söylemiştir. Cahiliye şiirine baktığımızda اَلطِّنْبُ kelimesinin çoğulu Muallâkât şairlerinden Lebîd b. Ebî Rebîa (ö. 40/660)'nın şiirinde şöyle geçmiştir:

---

[70] Hacımüftüoğlu, *''Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar''*, s. 280.

[71] Cevherî, طنب mad., *es-Sihâh,* I, 172-173; İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâ'ir*, s. 343-344; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 'طنب ' mad., VIII, 205; Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye*, I, 224; Atiye, Muhtar, *el-Itnâb fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Câmiâ'ti'l-Cedîde, İskenderiyye 2008, s. 27-28; Durmuş, *Arap Dili ve Belâgatıyla İlgili İncelemeler,* Samet Matbaası, Yalova 2001; a.mlf, ''Itnâb'', *DİA*, XIX, 215; Bolelli, *Belâgat*, s. 366; Bulut, *Kur'ân-ı Kerîm'de İtnâb Üslûbu*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, sy. 3/11, 2010, s. 183.

[72] Buhârî, Edeb, 95; ''Çadır ipi'' anlamındaki طنب için bkz. Müslim, Birr ve's-sila ve'l-âdâb, 46.

[73] Müslim, el-Mesâcid ve mevâdi'u's-salâ, 278.

فَلَتَصْلُقَنَّ بَنِي ضَبِينَةَ صَلْقَةً تُلْصِقْنَهُمْ بِخَوَالِفِ الْأَطْنَابِ

''Yemin ederim, Dabîneoğullarıyla öyle çarpışacaksınız ki

onları çadırlarının urganlarına yapıştıracaksınız.'' [74]

Bu beyitte اَلطِّنْب kelimesinin çoğulu olan ve çadır ipi anlamında olan الْأَطْنَاب kelimesi kullanılmıştır.

"Atın sırtının uzun olması" anlamında "طَنَبٌ" lafzı da Nâbigâ'nın şiirinde şöyle geçmektedir:

لَقَدْ لَحِقْتُ بِأُولَي الْخَيْلِ تَحْمِلُنِي كَبْدَاءُ، لَاشَنَجٌ فِيهَا وَلَاطَنَبُ

''Atların ilkine yetiştim, beni taşıyor,

Orta bir at, ne derisi büzülmüş, ne de sırtı uzun.''[75]

"Omuz" anlamında gelen "الْمَطْنَبُ" ve "الْمِطْنَبُ" lafızları da İmruu'l-Kays'ın beytinde şöyle geçmektedir:

وَإِذْ هِيَ سَوْدَاءُ مِثْلُ الْفَحِيمِ تُغَشِّي الْمَطَانِبَ وَالْمَنْكِبَا

''O (saçlar), kömür gibi siyahtır,

ve de -o saçlar ki- omuzları örter.''[76]

Ayrıca ıtnâb sözlükte bir şeyin kuvvetli ve hızlı olması, uzaması, peşpeşe gelmesi, bir şeyde aşırıya gitmek vb. anlamlar için kullanılmaktadır. Nehrin havzası uzayıp aktığı zaman أَطْنَبَ النَّهْرُ ''Nehir uzayıp aktı.'', Rüzgar tozu toprağa katıp sert estiğinde " أَطْنَبَتِ الرِّيحُ" "Rüzgar kuvvetli esti.", develer ardı sıra yürüdüğünde "أَطْنَبَتِ الْإِبِلُ" "Develer ardın

[74] Lebîd b. Ebî Rabîâ el-'Âmirî, *Dîvân*, Dâru Sâdır, Beyrût t.y., s. 31; Bulut, a.g.m., s.184.

[75] Sibeveyhî, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber, *Kitâbu Sibeveyh*, (thk. Şrh. Abdüsselam Muhammed Hârun), Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 1992, III, 512. Nâbigâ'nın divanında bu beyit bulunmamaktadır.

[76] İmruu'l-Kays, *Dîvân*, Dâru'l-Ma'rife, 2. Bsk., Beyrût 2004, s. 80; Bulut, a.g.m., s. 184.

sıra yürüdü", bir kişi aşırı övüldüğünde ve yerildiğinde de "أَطْنَبَ فِى الْمَدْحِ/الذَّمِّ" "aşırı övdü/yerdi" denir.[77]

2. Itnâbın Terim Anlamı

Itnâb bir terim olarak "bir düşüncenin uygun olan yollarla haşve (gereksiz doldurma) ve tatvîle (gereksiz uzatma) girmeksizin mutat olunan lafızlardan daha fazlasıyla dile getirilmesi" şeklinde tarif edilmektedir.[78] Hz. Zekeriyya'nın Meryem sûresi'nde geçen şu cevabı,

﴿قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا وَلَمْ أَكُن بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا﴾

''O, şöyle demişti: "Rabbim! Şüphesiz kemiklerim gevşedi. Saçım sakâlim ağardı. Sana yaptığım dualarda (cevapsız bırakılarak) hiç mahrum olmadım."''[79] ıtnâba örnek olarak verebiliriz.

Bu âyette Hz. Zekeriyya Allah'a, kendisinin yaşlandığını anlatmak istemiş ve lafızları manâdan fazla kullanmayı bir maksada binaen tercih etmiştir. Bu şekilde söyledikleriyle yaşlılığın kendisini zayıf düşürdüğünü ve takatsiz bıraktığını anlatmayı düşünmüştür. Çünkü eğer sadece ''yaşlandım/قد كَبُرْتُ'' deseydi, yaş itibariyle ileri olduğu anlamı çıkar ve o yaşına rağmen güçten ve kuvvetten düşmemiş olması ihtimali ortaya çıkabilirdi. İşte Hz. Zekeriyya'nın ıtnâba giderek verdiği cevabı, bu ihtimali ortadan kaldırmış, yaşlılığının yanında güçsüzlük ve takatsizliğin de ortaya çıktığını bildirmiştir. Ayrıca bu âyette konu, sıhhatli ve zinde gençlik günlerinin son bulduğu

---

[77] Cevherî, 'طنب ' mad, *es-Sihâh,* I, 172; İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâ'ir*, s. 343; İbn Manzûr, 'طنب ' mad, *Lisânu'l-Arab*, VIII, 205; Bedevi Tabâne, *Mu'cemü'l-belâgati'l-'Arabiyye*, Dâru'r-rifâ'î-Dâru'l-Menâre, Cidde 1988, s. 384; el-Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke, *el-Belâgatu'l-Arabiyye*, Dâru'l-Kalem, Dâru'ş-Şâmiyye, Dımaşk-Beyrût 1996, II, 60; el-A'kûb, İsa Ali, *el-Mufassal fî 'ulûmi'l-belâgati'l-'Arabiyye*, Dâru'l-Kalem, Dubai 1996, s. 327-330; Zakzûk, Mahmud Hamdi (edt.) *el-Mevsu'atu'l-İslâmiyyeti'l-'Amme,* el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şuuni'l-İslâmiyye, Kâhire 2001, s. 172; Bulut, a.g.m., s. 184.

[78] İrfân Matracî, *el-Câmi' li-fünûni'l-lugati'l-'Arabiyye ve'l-'arûz,* Müessetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 1. Bsk., Beyrût 1987, s. 87; Kadrî Mâyû, *el-Mu'în fi'l-belâga,* Alemu'l-Kutub, 1. Bsk., Beyrût 2000, s. 223; Nâyif Ma'rûf, *el-Mûcezu'l-kâfî fî 'ulûmi'l-belâga ve'l-'arûz,* s. 80; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 229; Bulut, a.g.m., s.184-185; Karamollaoğlu, *Me'ânî İlmi*, s. 361-362.

[79] Meryem, 19/4. Kur'ân-ı Kerîm'den verilen örneklerin Türkçe meâllerinde Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından basılmış olan meâl baz alınmıştır. Bkz. Kur'ân-ı Kerîm Meâli, (haz. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin), Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 4.bsk., Ankara 2009.

bütün dert ve acizliğiyle yaşlılığın gelip çattığı ihtiyarlık olduğu için duyulan üzüntü ve özlemin daha uzun ifadelerle tasviri edebi açıdan daha uygun düşmüştür.[80]

Eğer sözdeki fazlalık bir yarar sağlamazsa o zaman tatvîl veya haşiv meydana gelir. Bu fazlalık, belirsiz ve yararsız ise tatvîl, yararsız ancak belirli ise haşiv olur.[81] Bu ikisinin belâgat sanatlarından ayrılmaları için tanım ve açıklamalarda her seferinde kayıt düşülür. Tatvîl ıtnâbın zıddı bir terim olup *''sözü faydasız bir şekilde uzatmak''* şeklinde bir anlama gelmektedir. Tatvîlle ilgili olarak Hatia'nın (ö. 59/678),

أَلَاحَبَّذَا هِنْدٌ وَاَرْضٌ بِهَا هِنْدٌ وَهِنْدٌ اَتَى مِنْ دُونِهَا النَّأْيُ وَالْبُعْدُ

" *Hint ne iyidir, Hind'in bulunduğu mekan ne iyidir,*

Hind'in dışında gelir uzaklık ve yalnızlık.''[82] şiiri örnek verilir.

Burada الناي ve البعد lafızları ''uzak'' anlamında eş anlamlı iki kelimedirler. Bunlardan birisi atıldığı zaman anlam tamamlandığından iki kelimeden biri fazladır. Fakat hangisinin fazla olduğunu gösteren bir belirti olmadığı için beyitte tatvîl vardır.[83]

Eğer ifadedeki fazlalık belli ise o zaman haşiv meydana gelir. Haşiv kelimesinin mânası tatvîl kelimesinin manasına yakındır. Ama sadece haşivde uzatılan veya tekrar edilen ifadenin hangisinin zaid olduğu bilinmektedir.[84] Sözdeki anlamın bozulup

---

[80] Besyûnî, *'İlmu'l-me'ânî,* II, 251; İrfân Matracî, *el-Câmi' li-fünûni'l-lugati'l-'Arabiyye ve'l-'arûz,* s. 87; Durmuş, *Arap Dili ve Belâgatıyla İlgili İncelemeler,* s. 25-26.

[81] Bâdîs, Nûr'ul-Hudâ, *Belâgatu'l-vafra ve belâgatu'n-nadra-Mebhas fi'l-îcâz ve'l-ıtnâb,* el-Müesetu'l-Arabiyye, 1. Bsk., Beyrût 2008, s. 9.

[82] el-Hatia, *Divân,* (Şerhu İbn Sikkit), (thk. Fa'mân Emin Taha), Matba'atu Mustafa el-Babî, Kâhire t.y., s. 140.

[83] Baş, Erdoğan, *Kur'ân'ın Üslûbu ve Tekrarlar,* Pınar Yayınları, 1. Bsk., İstanbul 2003, s. 66-67. Belagat âlimleri yaygın kanaate göre bu gibi şiir ve benzeri yerlerde eş anlamlı kelimelerin gelmesinin bir yarar ortaya çıkarmadığını söyleseler de, makam ve yeri geldiğinde eş anlamlı kelimelerin kullanımı tatvîl olmayabilir, aksine ifadeye tekîd ve benzeri anlamlar katabilmektedir. Birçok âlimin eş anlamlı kelimeleri tam olarak birbirlerinin aynısı olmadığını ve birisinin diğerinden cüzî de olsa farklılık gösterdiğinden bahsetmektedirler. Bunun yanında eş anlamlı kelimelerin tekîd manâsı verdiği de bilinmektedir. Bundan dolayı gelen eş anlamlı kelime makam ve yerine göre yarar sağlıyorsa tekîd için gelmiş olabilir. O zaman da onu tatvîl başlığı altına değil, ıtnâb başlığı altına sokabiliriz. Bkz. Besyûnî, *'İlmu'l-me'ânî,* II, 252-253.

[84] Baş, *Kur'ân'ın Üslûbu ve Tekrarlar,* s. 67.

bozulmamasına göre haşiv iki kısımdır. Anlamı bozan haşiv (haşv-i sakit) örneği Ebû't-Tayyib el-Mütenebbî'ye ait,

وَلَا فَضْلَ فِيهَا لِلشَّجَاعَةِ وَالنَّدَى وَصَبْر الفتى لولا لقاء شعوب

"Gencin cesareti, cömertliği ve sabrı,

Yoktur değeri ölümle yoksa buluşması."[85] şiirinde görülmektedir.

Bu beyitte, **النَّدَى** kelimesi anlamı bozduğu için haşivdir. Çünkü beyit şairin anlatmak istediğine göre, ölüm olmazsa cesaretli olmak, sabretmek ve cömert olmak artık bir değer ifade etmez. Yalnız bu bakış cesaret (الشجاعة) ve sabır (الصبر) için uygun düşmekle beraber cömertlik (الندي) için uygun düşmemektedir. Çünkü cesaretli olan kişi, dünyada gerçekten ebedi kalacağını bilse herhangi bir zarar görmeyeceğini ve ölmeyeceğini bildiği için kahramanlığa soyunur, savaşta öne atılır ve bu durumda savaşlardaki cengaverliği bir değer ifade etmeyecektir. Aynı şekilde sabreden kişi sıkıntılı durumundan kurtulacağı ve yaşamının devam edeceğine şüphe götürmeyecek şekilde emin olsa, sabretmesi ona kolay gelecek ve bu durum aynı şekilde bir değer ifade etmeyecektir. Bu iki durum olan cesaret ve sabır meziyeti, bunu taşıyan kişilerin önlerinde ölümün olacağını bildikleri zaman bir değer ifade edecektir. Bu durumların aksine cömert olan, kendisinin ölümsüz olduğunu bildiği zaman cömertliği bir değer kazanacaktır. Ebedi yaşayacağını düşünen kişi önünde sonu gelmeyecek bir zaman olacağını düşüneceği için sahip olduklarını elinde tutar ve malı biriktirir. İşte o zaman cömert olmaya çalışan kişinin cömertliği bir değer kazanmaya başlayacaktır. Fakat birgün öleceğini, kendisini neyin karşılayacağını bilmezse o zaman sahip oldukları kendisine kalmayacağı için dağıtmada cömert ve eli açık olacak ama bu cömertliği kendisine bir değer katmayacaktır. Bundan dolayı beyitte الندى lafzı genel manâya ters bir durum ortaya çıkarmakta ve beytin anlamını bozmaktadır.[86]

[85] Mütenebbî, *Divan*, (şrh. Ebu'l-Bekâ' el-'Ukberî), Matbaatu Mustafa el-Babî, Mısır 1926, I, 50. Bu beyit bahri tavîlden olup Mütenebbî'nin Seyfu'd-devle'yi övdüğü ve hizmetçisi olan Yamâk et-Türkî'nin ölümü üzerine mersiye olarak ve taziyesini sunmak için söylediği kasideden bir beyittir.

[86] Kazvînî, *el-Îzâh,* s. 181; Mehmet Zihni Efendi, *el-Kavlu'l-Ceyyid fi şerhi ebyâti't-Telhîs ve şerhayhi ve hâşiyeti's-Seyyid,* Âsitâne Yayınları, İstanbul t.y., s. 214-215; Besyûnî, *'İlmu'l-me'ânî,* II, 253-254;

Anlamı bozmayan haşiv ise şairin kardeşine ağıt yaktığı,

ذَكَرْتُ أَخِي فَعَاوَدَنِي صُدَاعُ الرَّأْسِ وَالْوَصَبُ

''Hatırlayınca kardeşimi depreşti yine

Baş ağrım ve rahatsızlığım''[87] beytiyle örnek verilir.

Bu beyitte الرَّأْس kelimesi baş anlamına gelmekte ve yararı olmadığı için haşiv sayılmaktadır. Çünkü beyitteki صداع kelimesi zaten baş ağrısı anlamını karşılamaktadır. Bundan dolayı burada manâyı bozmayan haşiv vardır. Kısacası haşiv ve tatvîl ıtnâb açısından makbul olmayıp ifadeye kullanım açısından halel getirdiği kabul edilmektedir.[88]

Itnâbın terim anlamına değindikten sonra, ilk belâgat âlimlerinin ıtnâb tanımlarını aktarmak konuyu kavramak açısından daha yararlı olacaktır. Her ne kadar bazıları ıtnâb terimi yerine ona eşanlamlı olan terimler kullanmışlarsa da bundan ıtnâb üslûbunu kastettikleri aşikardır.

Câhız, ıtnâbı itâle ile eşanlamlı ve bunun yanında bu ikisini îcâzın zıttı olarak görmektedir. Câhız bu şekilde görse bile ıtnâbın daha sonra oluşacak olan ıstılâhi anlamını kastetmemiştir. Yaptığı îcâz tanımından hareketle ıtnâb için şu tanım ortaya çıkmaktadır:

كُلُّ مَا جَاوَزَ مِقْدَارَ الْحَاجَةِ مِنَ الْكَلاَمِ وَلَمْ يَقِفْ عِنْدَ مُنْتَهَى الْبُغْيَةِ.

''Kelâmda gerekli miktarıı aşan ve istenilen seviyede durmayan her ifadedir.'' [89]

Kalkîle, *el-Belâgatu'l-istilâhiyye,* s. 272; Tabâne, *Mu'cemü'l-belâgati'l-arabiyye,* s. 172; Matlûb, *Esâlib belâgiyye*, s. 205.

[87] İbn Reşîk, *el-'Umde*, II, 72; Bulut, a.g.m., s. 186.

[88] İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâ'ir*, s. 344; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 182; el-Bâbertî, Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed, *Şerhu't-Telhîs*, (thk. Muhammed Mustafa Ramazan Sufiye), el-Münşeetü'l-'Amme, Trablus 1983, s. 421-425; el-Merağî, Ahmet Mustafa*, 'Ulûmu'-l-belâga el-beyân el-me'ânî ve'l-bedî'*, s. 191-192; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 205; Durmuş, *Arap Dili ve Belâgatıyla İlgili İncelemeler,* s. 26.

[89] Câhız, *Kitâbu'l-Hayevân*, (thk. şrh. Abdüsselam Muhammed Hârûn), Mektebetü'l-Câhız, 2. Bsk, Cedîde 1965, s. 7-8; Abdulazîz 'Atîk, *'İlmü'l-me'ânî el -beyân el-bedî'*, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrût 1985, s. 179.

Câhız'ın aksine Ebû Hilâl,

وَالْإِطْنَابُ بِمَنْزِلَةِ سُلُوكِ طَرِيقٍ بَعِيدٍ نزه يحتوي على زيادة فائدة.

"Itnâb, daha fazla yarar için uzun mesafedeki nezih bir yola girmek gibidir." şeklinde yaptığı tanımla ıtnâbı itâlenın zıttı saymıştır.[90]

Sekkâkî ise *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserinin üçüncü bölümünde ıtnâbın bugün yaygın olarak kullanılan tanımlarından birisini şöyle yapmıştır:

اَلْإِطْنَابُ أَدَاءُ الْمَقْصُودِ بِأَكْثَرَ مِنْ عِبَارَةِ الْمُتَعَارِفِ الْأَوْسَاطِ.

"Itnâb, ifadede meramını insanların yaygın kullanımından fazlaca söyleyerek anlatmaktır."[91]

Itnâbı tekîd çeşitlerinden biri olarak gören İbnü'l-Esîr;

هُوَ زِيَادَةُ اللَّفْظِ عَلَى الْمَعْنَى لِفَائِدَةٍ.

"*Bir gayeye binaen lafzın manâdan fazla olmasıdır."*[92] tanımını yapmaktadır. Diğer bütün tanımlar incelendiğinde bu mefhumun dışına çıkmadıkları görülmektedir.

Sekkâkî'nin izinden giden Kazvînî ise şöyle bir tanımda bulunmuştur:

الإطناب تأدية أصل المراد بلفظ زائد عليه لفائدة.

"*Itnâb, bir yarar için maksadın aslını gereğinden fazla lafız getirerek ifade etmektir."*[93]

Sonuç olarak ıtnâb lafzının ve türevlerinin sözlük anlamı ile terim anlamı karşılaştırıldığında bu ismin bu sanata uygun bir isim olduğu görülmektedir. İbnü'l-Esîr'den sonra gelen belâgat âlimlerinin ıtnâba yaptıkları tanımlar incelendiğinde,

---

[90] Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, s. 191; Atîk, *'İlmü'l-me'ânî el -beyân el-bedî'*, s. 180.

[91] Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm,* s. 177; Atîk, *'İlmü'l-me'ânî el -beyân el-bedî'*, s. 181; Bulut, a.g.m., s. 185.

[92] İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâ'ir*, s. 344.

[93] Atîk, *'İlmü'l-me'ânî el -beyân el-bedî'*, s. 181.

lafızlar her ne kadar değişse de İbnü'l-Esîr'in tarifini esas aldıkları veya onun etkisinde kaldıkları görülmektedir.[94]

3. Itnâb ile Tatvîl ve Tekrâr Arasındaki Fark

Itnâbın tanımlarını göz önünde bulundurduğumuzda tanımlardaki kayıtların onu tatvîl ve tekrâr ile bir saydığı ya da onu bu ikisinden keskin çizgilerle ayırdığı görülmektedir. İfadede lafızların fazla gelmesi, ıtnâb, haşiv veya tatvîl şeklinde gelmektedir. Eğer bu fazlalık bir yarar için gelmiş ise ıtnâb, bir yarar için gelmemişse tatvîl veya haşiv olacağını yukarıda belirtmiştik. İlk dönem belâgat âlimlerinin tatvîli ıtnâb ve tekrar ile bir görmeleri ve daha sonra gelen âlimlerin bu bakış açısını değiştirmeleri bu farkın değişim sürecini ele almayı gerektirmektedir.[95]

Belâgat âlimleri ıtnâb ile tatvîl arasındaki ilişkide iki kısma ayrılmaktadırlar. İbn Cinnî (ö. 392/1002) ve Askerî ıtnâbı tatvîlden saymışlardır. Onlar fetih ve resmi vazifelendirme benzeri yazılarda ıtnâbının çok olması gerektiğini savunmuşlardır. Çünkü bu yazıların avama okunduğunu ve yazılanların anlaşılır şekilde açıklayıcı olması gerektiğini söylemekte ve tatvîl ile ıtnâbı eşanlamlı olarak görmektedirler.[96] Âlimlerin ekseriyeti ıtnâb ile tatvîlin birbirinden ayrı olduğunu kabul eder. Bu görüşe göre, ıtnâb bir yarar için gelmekte ama bunun aksine tatvîlde bir yarar ortaya çıkmamaktadır. Rummânî *en-Nüket* adlı eserinde, ıtnâb ile tatvîli birbirinden ayırmış, tatvîli söz kusuru olarak görmüş ıtnâbı ise manânın tafsilata ihtiyaç duyacağından belâgattan saymıştır. Itnâbla tatvîli iki yola benzeterek ıtnâbın faydalarla, tatvîlin ise sıkıntılarla dolu bir yol olduğunu belirtmiştir.[97] Aynı şekilde Bâkıllânî bu ayırımı yapmış ıtnâbın belâgat olduğunu tatvîlin ise söz kusuru olduğunu ifade etmiştir.[98]

---

[94] İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâ'ir*, s. 343; Atîk, *'İlmü'l-me'ânî el-beyân el-bedî'*, s. 181.

[95] Kalkîle, *el-Belâgatu'l-istilâhiyye,* s. 271-272; Tabâne, *Mu'cemü'l-belâgati'l-arabiyye*, s. 391.

[96] İbn Cinnî, Ebu Fettah Osman, *el-Hasâis*, (thk. Muhammed Ali en-Neccâr), Dâru'l-Kitabi'l-'Arabî, Beyrût 1952, I, 30.

[97] Rummânî, *en-Nüket fî i'câzi'l-Kur'ân*, s. 78-79.

[98] Bâkıllânî, *İ'câzu'l-Kur'ân,* s. 263; İbnü'l-Esîr, *el-Meselu's-sâ'ir,* II, 342-343; Abdulkadir Hüseyin, *Eseru'n-nuhât fi'l-bahsi'l-belâgî,* s. 254; Nahle, *Fi'l-belâgati'l-'Arabiyye ilmu'l-me'ânî,* s. 181-183; İsmâil, Hind Abdulfettâh Abduttâm, *''el-Îcâz ve'l-ıtnâb- dirâse tatbikiyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm es-sulüsü'l-evvel'',* (Basılmamış yüksek lisans tezi), Câmi'atu Ümmü Dermân el-İslâmiyye Külliyetü'd-Dirâsâti'l-'Ulyâ, Sudân 2002, s. 86.

Diyâuddîn İbnü'l-Esîr (ö. 637/1239), Rummânî'yi takip ederek, yaptığı tatvîl tanımıyla bu kavramı ıtnâbtan ayırmıştır. İbnü'l-Esîr tatvîlin farkını;

إن التطويل يدل على المعنى بلفظ يكفيك بعضه في الدلالة عليه

''Tatvîl, manâya bir kısmının yettiği sözdür''[99] şeklinde ortaya koymuştur.

İbnü'l-Esîr ıtnâb ile tatvîl ayrımını *''Itnâb, bir yarar için lafzın manâdan fazla gelmesidir. Bu yarar kısmı da onu tatvîlden ayıran sınırdır. Çünkü tatvîl, lafzın mandan bir yarar olmadan fazla gelmesidir… Itnâb ve tatvîl, varılacak yere eşit uzaklıkta iki yoldur. Ancak ıtnâb yolunda tatvîl de bulunmayan bir kusursuzluk vardır.''*[100] şeklinde yaparak anlaşılır bir şekilde açıklamıştır.

İbnü'l-Esîr, *el-Meselu's-sâir* adlı eserinde îcâz, ıtnâb ve tatvîle örnek olarak komutan Tâhir b. Hüseyin'in Halife Me'mûn ile arasındaki mektuplaşmadan bir kesit sunar. Tahir b. Hüseyin, ordunun başında görevlendirilip İsâ b. Mâhân'la savaşmak için gönderildikten sonra İsâ b. Mâhân'ı öldürüp, ordusunu mağlup etmiş ve askerlerini yönetimi altına alıp Me'mun'a şöyle bir mektup yazmıştır: ''Mektubum Emîru'l-mü'minîne!, İsâ b. Mâhân'ın başı ellerimin arasında, yüzüğü elimde, ordusu da kendi emrimin altına alındı vesselam.'' Bu mektub ıtnâb ve tatvîle girmeden durumu en veciz şekilde izah etmiştir. Bu mektub detayları kapsaması ve öz olması hasebiyle îcâzın en güzel örneklerinden biri sayılmıştır. Eğer bunu ıtnâb yönüyle yapsaydı hikayeyi detaylı bir şekilde açıklar Me'mûn'un büyüklüğü, gücü, islam ordusunun başarısı ve dinden dönen kafirlere karşı savaşta yükselişi gibi ifadeler kullanırdı. Tatvîl yönüyle açıklasaydı o anki duruma uygun olmayan konulara girer, mektubun şu zamanda şu yerde, şu ayda orduların birbiriyle karşılaştığını, biribirleriyle çarpıştığını, birbirleriyle boğuştuğunu, savaşın kızıştığını ve şiddetlendiğini birçok detayla anlatmak, daha sonra İsâ b. Mâhân'ın öldürüldüğünü, başının kesildiğini, yüzüğünün elinden çıkarıldığını, cesedinin kuşlara, sırtlan ve kurtlara yem olarak atıldığını ve bunlar gibi benzer tafsilatlara girerdi. İşte bu, bulunduğu şartlara göre bir yarar sağlamadığı için tatvîl

[99] İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâ'ir*, II, 258.

[100] İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâ'ir*, II, 245; Akkâvî, İnâ'm Fevval, *el-Mu'cemü'l-mufassal fî u'lûmi'l-belaga el-bedî' el-beyân el-meânî*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût 1996, s. 160.

olurdu.[101] İbnü'l-Esîr'den sonra gelen son dönem belâgat âlimleri ıtnâbla tatvîli birbirinden farklı görmekteler. Öyleki bu konuda fikir birliğine vardıkları görülmektedir.[102]

Itnâb ve tekrâr arasındaki ilişkiye ilk olarak Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822) değinmekte, Arapların bu türü korkutmak, uyarmak veya muhatabın yanılmasını önlemek için kullandıklarını zikretmektedir.[103] Kendisinden sonra gelen Ma'mer b. Müsennâ ise bu üslûba ''mecâzü'l-mükerrer'' diyerek bir nevi tekrârı kendi tanımladığı ve her türlü açıklama diye anlam verdiği mecâzdan görmektedir.[104] Hattâbî ise tekrârı ikiye ayırmış, ihtiyaç anında kullanılan ve yerinde olana makbul; ilkine bir anlam yüklemeyen ve yarar getirmeyeni de mezmum sayarak lağv (boş söz) adını vermiştir. Tekrârın kullanılması güzel olan yerlerin, özenle üzerinde durulması gereken, tekrarlanmaması halinde yanlış anlaşılmaya mahal veren durumlar ile unutulma ya da hak ettiği değerin anlaşılamama riskinin olduğu hallerde olduğunu belirtmektedir.[105]

Câhız, tekrârı kullanımda belli bir sınırının olmadığını, muhatabın anlayış seviyesine göre değişebileceği, muhatap ve dinleyicinin özellikle anlayışı noksan olan için manânın iyice kavratılmasında başvurulması gereken bir ıtnâb türü olduğunu belirtir. Câhız bu görüşünü destekler mahiyette, Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Musâ, Hz. Hûd, Hz. Hârûn, Hz. Şuayb gibi peygamberlerin kıssaları ile cennet, cehennem gibi durumlar hakında hitabın bütün ümmetlere olmasından dolayı anlatımlarının tekrar edildiğini belirtir. Tekrârın muhataba göre değiştiğine bir başka örnek olarak İbn Semmâk'ın yaşadığı bir diyaloğu aktarır. Birgün İbn Semmâk bir konuda konuşurken cariyesinin söylediklerini duyduğunu fark edince, cariyesine dönüp konuşmasını nasıl bulduğunu sormuş. Cariyesi, konuşmasını güzel bulduğunu ancak çok tekrara girdiğini söylemiş. İbn Semmâk, anlamayanların anlaması için takrara başvurduğunu söyleyince bunun

---

[101] İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâ'ir,* II, 342-343; Nahle, *Fi'l-belâgati'l-'Arabiyye ilmu'l-me'ânî,* s. 182-183.

[102] Cirâr, Ayşe Ahmed Arsân, *''el-Itnâb fî Kasasi'l-Kur'âni'l-Kerîm'',* (basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Cami'atu'n-Necâhi'l-Vatanî Külliyetü'd-Dirâsâti'l-'Ulya, Nablûs 2009, s. 19

[103] el-Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me'âni'l-Kur'ân*, Âlemu'l-Kutub, 2. Bsk., Beyrût 1980, III, 287; Durmuş, *Arap Dili ve Belâgatıyla İlgili İncelemeler,* s. 37.

[104] Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ et-Temimî, *Mecâzü'l-Kur'ân,* (thk. Fuat Sezgin), Müessesetu'r-Risâle, 2. Bsk., Beyrût 1981, I, 12; Durmuş, *Arap Dili ve Belâgatıyla İlgili İncelemeler,* s. 37.

[105] Hattâbî, *Beyânu i'câzi'l-Kur'ân*, (Selâsu Resâil), s. 53; Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-mufassal fî 'ulûmi'l-belâga,* s. 169; Durmuş, *Arap Dili ve Belâgatıyla İlgili İncelemeler,* s. 38.

üzerine cariyesi ona şöyle cevap vermiştir: *anlamayan anlasın derken anlamış olan usandı*. Bu sözüyle kendisinin tek seferde anladığını imâ etmeye çalışmıştır.[106]

İbnü'l-Esîr, tekrârı faydalı ve faydasız olarak ikiye ayırmış, faydalı olanı ıtnâbtan, faydasız olanı da tatvîlden saymıştır. Itnâbı, sözün manâdan fazla kullanılmasının bir yarar için olma ifadesini kullanarak yaptığı tanımla ıtnâbı tatvîlden, "*lafzın tekrarlanarak aynı manâyı belirtmesi*" şeklindeki tanımıyla da tekrîrden (tekrâr) ayırmıştır. İbnü'l-Esîr ıtnâb türü olarak saydığı tekrârı, tekîd, takrîr, terğîb gibi amaç ve yararlar için getirilmiş olması koşulunu öne sürmektedir.[107]

B. ITNÂB-MÜSÂVÂT-ÎCÂZ İLİŞKİSİ

Belâgat âlimlerine göre gönülden geçen, akla gelen her manâ ancak şu üç yolla ifade edilebilmektedir: Itnâb, îcâz ve müsâvât. Bu tasnif sözlerin içerdiği lafızların sayısı ve ifade ettikleri manâ itibariyle yapılmıştır. Sekkâkî, ıtnâb, îcâz ve müsâvatın bir ölçüye bağlı olduklarını ve bunu da *genelin kullanımı* olarak belirtmiştir. Eğer istenilen manâ genelin kullanımdan azsa îcâz, çoksa da ıtnâb olacağını ifade ederek genelin kullanımını bir ölçü olarak belirlemiştir. Kazvînî bu ölçüyü kabul etmemiş ve kastedilen manânın kendisinin ölçü olması gerektiğini benimsemiştir. Bu görüş daha çok yaygınlık kazanmış ve bu ölçüye göre eğer kullanılan ifade manâya eşit olursa "müsâvât", manâdan fazla olursa "ıtnâb" ve manâdan az olursa "îcâz" ortaya çıkmaktadır. Kazvînî'nin *Telhîs*'inde cümlenin uzunluğu-kısalığı, kelimelerin azlığı-çokluğu ile ilgili bölüm îcâz-ıtnâb-müsâvât başlığı adı altında ele alınmaktadır. [108]

Itnâb, îcâz ve müsâvât ilişkisinin iyice anlaşılabilmesi için îcâz ve müsâvat sanatlarına kısaca değinmekte yarar vardır.

---

[106] Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 104-105; Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-mufassal fî 'ulûmi'l-belâga*, s. 169; Atiye, *el-Itnâb fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 43; Durmuş, *Arap Dili ve Belâgatıyla İlgili İncelemeler*, s. 39-40.

[107] İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâ'ir*, II, 344-345; Nahle, *Fi'l-belâgati'l-'Arabiyye ilmu'l-me'ânî*, s. 181-183; eş-Şeyh, Abdulvâhid Hasan, *Dirâsât fi'l-belâga 'inde Diyauddîn İbnü'l-Esîr*, Müessesetu Şebâbi'l-Câmia, İskenderiye 1986, s. 133-145; Matlûb, *Esâlib belâgiyye*, s. 230; Kara, Ömer, *''Belâgat İki İfade Biçimi İtnâb-îcâz(I) -Kur'ân Metninin Anlaşılmasındaki Rolü Üzerine Bir Deneme-''*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE Dergisi, I/253-288, Van 2000, s. 361.

[108] Matlûb, *Esâlib belâgiyye*, s. 203-205; el-Hâşimî, Seyyid Ahmed, *Cevâhiru'l-belâga fî 'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, Mektebetü'l-Asriyye, 1. Bsk., Beyrût 1999, s. 195; Kalkîle, *el-Belâgatu'l-istilâhiyye*, s. 233; Bâdîs, *Belâgatu'l-vafra ve belâgatu'n-nadra*, s. 17-18; Durmuş, "Itnâb", *DİA*, XIX, 215; Bulut, a.g.m., s.186.

1. Îcâz ve Çeşitleri

Îcâz sözlükte, وَجُزَ fiilinin if'âl vezninde *"kısa tutmak, özetlemek, ihtisar etmek, kısaltmak"* anlamlarında gelip mastardır.[109] Bir belâgat terimi olarak me'ânî ilminde, "lafzın, açık ve fasih olmakla beraber ifade edilmek istenilen manâyı tam olarak karşılama şartıyla ondan az olması" manâsına gelmektedir.[110] Böyle söze mûcez, mûciz, vecîz söz denilmekte, vecize de özlü söz anlamında bu kökten gelmektedir.[111] Îcâz klasik kaynaklarda genelde iki kısımda incelenir.

A-Îcâz-ı Kısar (الإيجاز القصر)

Lafzen herhangi bir hazif yapılmadan manâyı çok az lafızla ifade etme türündeki îcâz biçimidir. Yani az lafzın çok manâya hazif olmadan delalet etme durumudur. Bu şekilde cümleden hiçbir eksiltmeye gitmeden kısa bir ibareye çok manalar sığdırılmış olunur.[112] Îcâz-ı kısar için kullanılan en meşhur ve klasik örnek,

﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حيَاة...﴾ *"kısasta sizin için hayat vardır..."*[113] âyetidir. Anlam yoğun; lafız ise kısa ve basittir. Buradan anlaşılmaktadır ki şâyet insanın birisini öldürdüğü takdirde kendisinin de öldürüleceğini bilirse bundan vazgeçer ve bu işe yönelmez. Böylece hayatlar kurtulur anlamı çıkmaktadır. Bu şekilde kısasla yaşamlar uzar, nesil çoğalır, herkes kendi için yararlı olanı ister, düzen ortamı oluşur, insanlar öldürmekten sakınırlar. Bu cümle kendinden birçok anlam çıkarılabilen yoğun bir ifadedir. Belâgat âlimleri bu âyetle aynı anlamı ifade eden cahiliye ifadesi " القتل أنفى للقتل'' "*öldürme öldürmeyi ortadan kaldırır."* ile karşılaştırarak bu âyetin yirmiye yakın manâ yüklendiğini ortaya koymaktadırlar.[114] Diğer bir örnek verecek olursak,

---

[109] İbn Manzûr, وجز mad., *Lisânu'l-Arab,* XV, 221.

[110] Besyûnî, *'İlmu'l-me'ânî,* II, 235; Ebu'l-'Addûs, *Medhal ile'l-belâgati'l-'Arabiyye,* s. 126; Bekrî Şeyh Emin, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye fî sevbihâ'l-cedîd-'İlmu'l-me'ânî,* I, 196; Kalkîle, *el-Belâgatu'l-istilâhiyye,* s. 265.

[111] Durmuş, *Arap Dili ve Belâgatıyla İlgili İncelemeler,* s. 57.

[112] es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebubekir, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân,* (thk. Merkezu'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye), Mucemma'u'l-Melik Fehd li-Tibâati'l-Mushafi'ş-Şerîf, Medine t.y., V, 1587-1600; Besyûnî, *'İlmu'l-me'ânî,* II, 234; Saraç, ''Îcâz'', *DİA,* XXI, İstanbul 2000, 392; Durmuş, *Arap Dili ve Belâgatıyla İlgili İncelemeler,* s. 63.

[113] Bakara, 2/179

[114] Kazvînî, *el-Îzâh,* s. 184; Suyûtî, *el-İtkân,* V, s. 1593-1597; Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga,* s. 198; Fazl Hasan Abbâs, *el-Belâga funûnüha ve efnânuha 'ilmu'l-me'ânî,* Dâru'l-Furkan, Yermük 1997, s. 473-474;

﴿... أَلاَ لَهُ الْخَلْقُ وَالأَمْرُ...﴾

''...Dikkat edin, yaratmak da, emretmek de yalnız O'na mahsustur...''[115] âyetinde ifadenin sonundaki الخلق ve الأمر kelimeleri anlam olarak herşeyi kapsamıştır. Öyle ki Abdullah b. Ömer bu kısmı okuduğunda *''artık kendisine bu ifadeden sonra bir şey kalmış olan onu dilesin.''* diyerek bu ifadenin kapsayıcılığını ortaya koymak istemiştir.[116]

B- Îcâz-ı Hazif (الإيجاز الحذف)

Îcâz-ı hazif, az lafızla çok manâyı ifadede, manevî veya lafzî bir karine olma koşuluyla bir kelime veya cümlenin hazfedilmesiyle yapılan îcâzdır. Burada hazfedilen kelime veya cümleyle anlam bozulması yaşanmaması gerekmektedir. Bu îcâz üslubunda her hazif için iki durumun oluşması gerekmektedir. İlki hazfedileni çağrıştıran bir unsur, ikincisi ise mahzufa götüren, onu belirten ve gösteren bir karinenin olmasıdır. Bu yolla genellikle bilinen ve tahmini kolay olan hususları zikrederek ibareyi uzatmamak şeklinde dikkati önemli olan yere yoğunlaştırmak veya bir karineye dayanarak hazfedilen şeyin muhatabın hayal gücüne bırakılarak mâna zenginliği kazandırmak amaçlandığı gibi bu tür îcâza şiirde veznin zorlamasıyla da başvurulur. Belâgatta ihtizâl diye de adlandırılmaktadır. [117] Bu kısmın dört çeşidi vardır.

1- İktitâ' (الاقتطاع)

İktitâ' sözlükte kesmek, bir bütünü farklı parçalar halinde birbirinden ayırmak anlamlarında قَطَعَ kökünden olup ifti'âl vezninde gelmiş olan bir mastardır.[118] Me'ânî ilminde bir îcâz-ı hazif olarak terim anlamı ise *''sarf ve nahiv açısından bir illet*

---

el-Hevârî, Mus'id, *Kâmûsu kavâidi'l-belâgiyye ve ûsûlu'n-nakd ve't-tezavvuk,* Mektebetu'l-İmân, Kâhire 1995, s. 119; el-'Useymîn, Muhammed Salih, *Şerhu Dürûsi'l-belâga*, Mektebetu Ehli'l-Eser, Kuveyt 2004, s. 91; Besyûnî, *'İlmu'l-me'ânî,* II, 236-239; Ebu'l-'Addûs, *Medhal ile'l-belâgati'l-'Arabiyye,* s. 127; Saraç, ''Îcâz'', *DİA,* XXI, 392; Karamollaoğlu, *Meânî İlmi,* s. 373.

[115] A'râf, 7/54.

[116] Besyûnî, *'İlmu'l-me'ânî,* II, 235; Fazl Hasan Abbâs, *el-Belâga funûnüha ve efnânuha 'ilmu'l-me'ânî,* s. 471.

[117] Teftâzânî, *Muhtasaru'l-me'ânî,* s. 210-214; Besyûnî, *'İlmu'l-me'ânî,* II, 239; Durmuş, *Arap Dili ve Belâgatıyla İlgili İncelemeler,* s. 58.

[118] İbn Manzûr, قطع mad., *Lisânu'l-Arab*.

olmadan kelimenin bir kısmını kesip atmak suretiyle asıl harflerinden bazılarını atarak kısaltma yapmak'' demektir.[119] Bu üslûba,

﴿أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِّن مَّنِيٍّ يُمْنَى﴾

"*O dökülen meniden ibaret az bir su değil miydi?"*[120] âyetini örnek verebiliriz. Bu ayette كان fiilinin müzari halinde aslında ألم يكن olması gerekirken ألم يك şeklinde gelerek sondaki nûn harfi tahfîf amacıyla hazfedilmiştir.[121]

2- İktifâ (الاكتفاء)

İktifâ sözlükte *yetinmek* anlamına gelmekte olup ifti'âl vezninde bir mastardır. Me'ânî ilminde:*''birbirine gereksinim duyan (mütelâzim) ve birbirleriyle ilşkili olan (müterâbıt) iki şeyden birini, bir nükte ve hikmete binâen sözden atarak diğerinin ona delâleti ile yetinmektir''* anlamında kullanılan bir terimdir. Bu üslûbta birbirine gereksinim duyanlar zıt anlamlı kelimelerde, birbirleriyle ilişkili olanlar da atıf durumlarında görülmektedir.[122] İktifâ tarzı kullanımlarda aralarında yakın ilgi, özellikle zıtlık ilgisi bulunan iki unsurdan söz diziminde ikinci derecede yer alan unsur atılarak ilk unsurun da ona delâletiyle yetinilir ve bu durum genelllikle aralarında atıf irtibatı bulunan kelimeler arasında görülür. Mesela,

﴿...وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ...﴾

"...sizi sıcaktan koruyacak elbiseler verdi..."[123] âyeti kerimesinde böyle bir kullanım görülmektedir. ilk planda hitabın Araplara olması hasebiyle elbiselerin iki yararından biri olan soğuktan koruma yönü zikredilmeden sadece sıcaktan koruma yönü zikredilmiştir. Bu ayette (والبردَ) وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ anlamında gelen sözden البرد

---

[119] Suyûtî, *el-İtkân,* V. 1620; Durmuş, ''Hazif'', *DİA,* XVII, İstanbul 1998, 125; a.mlf, ''İktitâ''', *DİA,* XXII, İstanbul 2000, 58-59; Kaçar, Halil İbrahim, *Edebi Yönden Hazif Üslûbu-Eksiltili ifadeler,* Ocak Yayıncılık, 1. Bsk., İstanbul 2007, s. 278-288.

[120] Kıyâmet, 75/37.

[121] Kara, Ömer, *Belâgat İki İfade Biçimi İtnâb-îcâz(II) -Kur'ân Metninin Anlaşılmasındaki Rolü Üzerine Bir Deneme-*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sy. 3, 2002, s. 261-262.

[122] Suyûtî, *el-İtkân,* V. 1621; Durmuş, ''İhtibâk'' mad., *DİA,* XXI, İstanbul 2000, 553; a. mlf., *Arap Dili ve Belâgatıyla İlgili İncelemeler,* s. 186; 228; Kaçar, *Edebî Yönden Hazif Üslûbu,* s. 288.

[123] Nahl, 16/81.

kelimesinin atılıp الحرّ kelimesiyle yetinilmesinin hikmeti, Arapların yaşadığı topraklarda sıcaklığın soğuktan daha etkili olması, giysilerin genellikle sıcaktan korunmak için giyilir olmasındandır. Bundan ötürü sıcaktan korunmak onlar için ön planda olduğu için zikredilmiş, soğuktan korunma da ikinci planda kaldığı için hazfedilmiştir.[124]

3- İhtibâk (الاحتباك)

İhtibâk حَبَكَ fiilinden ifti'âl vezninde olup sözlükte *''kumaşı iplikçikleri arasında açıklık bırakmadan sık, sağlam ve güzel bir şekilde dokumak''* anlamında gelmektedir. Terim anlamı ise *''iki bölümlü bir cümlede veya iki cümleli bir sözde iki karşıtın ya da iki benzerin birleştiği ve birincide anılanın zıddını yahut benzerini ikinciden, ikincide anılanınkini birinciden hazfetmek''* şeklinde tarif edilir.[125] Kısacası bir sözde iki mukabilin bulunma durumunda, biri diğerine delalet edeceğinden her birinden mukabilinin hazfedilmesidir. Hazif eksenli olan bu ihtibâk, bir bedî' sanatı olup müteahhir dönem âlimleri tarafından keşfedilmiştir.[126] Bu sanata Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok örneğine rastlanmaktadır. Mesela,

﴿وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُواْ كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ... ﴾

''(İnkâr edenleri imana çağıran Peygamber ile) inkâr edenlerin durumu, bağırıp çağırmadan başka bir şey duymayan hayvanlara seslenen (çoban) ile hayvanların durumu gibidir...''[127] âyeti (وَالّذِي يُنْعَقُ بِهِ) الّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الّذِي يَنْعِقُ (الْأَنْبِيَاءِ وَ وَمَثَلُ açılımında olup *çağrıdan ve sözden anlamaz davar sürüsüne* (الّذي ينعق به); onlara çağrıda bulunan peygamberler de *bu sürüye bağırıp çağıran çobana* (الذي يَنْعِقُ) benzetilmiştir. Meselin ikinci tarafında anılan çobanın الّذي يَنْعِقُ mükabili olarak ona delâlet etmesi hasebiyle meselin birinci tarafından الْأَنْبِيَاء ifadesi hazfedilmiştir. Aynı zamanda birinci taraftaki

[124] Suyûtî, *el-İtkân*, V., 1621; Durmuş, ''İhtibâk'' mad., *DİA,* XXI, 553; a. mlf., *Arap Dili ve Belâgatıyla İlgili İncelemeler,* s. 186; 228; Kaçar, *Edebî Yönden Hazif Üslûbu,* s. 290.

[125] Durmuş, ''İhtibâk'' mad., *DİA,* XXI, 553; a. mlf., *Arap Dili ve Belâgatıyla İlgili İncelemeler,* s. 224; Kaçar, *Edebî Yönden Hazif Üslûbu,* s. 292.

[126] Suyûtî, *el-İtkân*, V., 1622-1624.

[127] Ahzâb, 33/24.

الَّذِينَ كَفَرُوا ifadesi mukabili olarak ona delâlet etmesi sebebiyle cümlenin ikinci tarafından الَّذِي يُنْعَقُ بِهِ ifadesi hazfedilmiştir. [128]

4- İhtizâl (الاختزال)

İhtizâl, ifti'âl ölçüsünde gelmiş olup kesmek anlamına gelen خزل kökünden bir mastardır. Sözlük anlamı *birşeyi kesip atmak, bölüp ayırmak ve sözü kısaltmak* anlamlarına gelmektedir.[129] Me'ânî ilminde terim anlamı ise *''iktitâ' (kelimelerin bazı harflerini hazfetmek), ihtibâk (ona delâletinden dolayı iki karşıttan birini hazfetme) ve iktifâ (birbirine mütelazim ve müterabit iki şeyden birisini hazfedip diğerinin ona delâleti ile yetinmek) dışında kalan bir veya birden çok kelimenin yahut bir veya birden çok cümlenin hazfedilmesi''* diye tarif edilir.[130] İhtizale,

﴿...لِلَّهِ الْأَمْرُ مِن قَبْلُ وَمِن بَعْدُ...﴾

''...Bundan önce de sonra da emir Allah'ındır...''[131] âyeti örnek gösterilebilir. Burada قبل ve بعد kelimelerinin muzâfun ileyhleri (tamlayan) olan الغلب kelimesi hazfedilmiştir.[132] Ayrıca,

﴿وَمَا أَدْرَاكَ مَا هِيَهْ ۝ نَارٌ حَامِيَةٌ﴾

''Sen Hâviye'nin ne olduğunu ne bileceksin? O, kızgın bir ateştir.''[133] âyetine baktığımız zaman ما هي ifadesinden sonra ikinci cümlenin müptedası olan هي hazfedilmiştir.[134]

Îcâz üslûbu şu gibi alanlarda kullanılmıştır: [135]

---

[128] Suyûtî, *el-İtkân,* V., 1623-1624; Durmuş, ''İhtibâk'' mad., *DİA,* XXI, 553; a. mlf., *Arap Dili ve Belâgatıyla İlgili İncelemeler,* s. 187-188; 225; Kaçar, *Edebî Yönden Hazif Üslûbu,* s. 296.

[129] İbn Manzûr, خزل mad., *Lisânu'l-Arab,* IV, 84.

[130] Suyûtî, *el-İtkân,* V., 1625-1638; Kaçar, *Edebî Yönden Hazif Üslûbu,* s. 299.

[131] Rûm, 30/4.

[132] Suyûtî, *el-İtkân,* V., 1625.

[133] Kâri'a, 101/10-11.

[134] Suyûtî, *el-İtkân,* V., 1626; Kara, a.g.m.(II), s. 249-298.

[135] Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye,* II, 14.

1- Hükümdarların vali ve memurlarına özellikle savaş, şiddet ve krizlerin baş gösterdiği zamanlarda gönderdikleri mektuplar,

2- Hükümdarların emir ve yasakları,

3- Hükümdarların cizye, malların vergisini ve işleri idare için yazdıkları mektuplar,

4- Vaat ve tehditle ilgili yazılar,

5- Verilen nimetlere ve karşılıksız yapılan ihsana teşekkür,

6- Kendini acındırma ve halinden şikâyet etme durumunda,

7- Birinden hüsn-i nazar ve çok ihtimamlı davranmasını istemek,

8- Özür beyan etmek veya kötülük benzeri töhmetlerden sıyrılmaya çalışmak,

9- Sevenler ve arkadaşlar arasındaki sitem,

10- İmânın yeterli olduğu, işaretle bile anlayan zeki kimselere hitab edildiğinde.

2. Müsâvât

Sözlükte, *"benzeri, dengi, aynısı, gibi vb."* anlamlarına gelen ساوى kökünden ism-i failin çoğuludur. [136] Bir belâgat terimi olarak, *"îcâz ile ıtnâb arasında, lafız ve manânın birbirine eşit olması"* anlamına gelmektedir. Belîğ kişinin gönül ve zihindeki geçenleri ifade edebileceği üç yoldan birisidir. Askerî, müsâvâtı sanki lafızların manâların kalıpları olduğunu belirterek îcâz ile ıtnâb arasında orta bir yol olduğunu söylemektedir.[137] Sekkâkî'ye göre müsâvâtın kendisi *genelin kullanımı* (المتعارف الاوساط) ölçüsüdür.[138] Kazvînî, lafzın istenilen manâ miktarı kadar, ne hazif ve diğer benzeri şekillerde ondan eksik, ne de tekrar, tetmîm veya i'tirâz gibi ondan fazla gelmesi şeklinde tanımlamıştır. [139] Muhammed el-Cürcânî (ö. 759/1358) onu, hiçbir lafzın

[136] İbn Manzûr, سوا mad., *Lisânu'l-Arab,* VI, 416-419.

[137] Askerî, *es-Sinâ'ateyn,* s. 179.

[138] Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm,* s. 276.

[139] Kazvînî, *el-Îzâh,* s. 180.

artmasına ihtiyaç duymayan ve lafızlarında bir şey eksildiğinde anlamı bozulan bir ifade olduğu şeklinde tarif etmiştir.[140] Müsâvât örneği Kur'ân-ı Kerim'den mesela,

﴿...وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ...﴾

" ...oysa hileli düzen kendi sahibinden başkasını sarıp kuşatmaz..."[141] ayetini örnek verebiliriz. Mana ve lafız birbirinden ne az ne de çok eşit bir şekilde ifadeyi ortaya çıkarmıştır.

Züheyr b. Ebî Sülmâ (ö. 609?)'ın,

وَمَهْمَا تَكُنْ عِنْدَ امْرِىءٍ مِنْ خَلِيقَةٍ وَاِنْ خَالَهَا تَخْفَى عَلَى النَّاسِ تُعْلَمِ

''Varsa birinin insanlardan gizleyeceği bir huyu

Sakladığını düşünse de sonra çıkar oyunu.''[142] beytini müsâvât üslûbuna örnek olarak verebiliriz. Bu beyitte anlam lafızları tam olarak karşıladığı için müsâvât üslûbu vardır.

Tarafe b. el-'Abd'in bahr-i tavîlden olan şu şiiri de müsâvâta örnektir:

سَتُبْدِي لَكَ الْاَيَّامُ مَا كُنْتَ جَاهِلًا وَيَاْتِيكَ بِالْاَخْبَارِ مَنْ لَمْ تُزَوِّدِ

''Bihaber olduklarını günler sana söyleyecekler,

Ve hazırlıksız olduğun haberler getirecekler sana.''[143]

---

[140] Kudâme, *Nakdu'ş-şi'r,* s. 153; el-Cürcânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *el-İşârât ve't-tenbihât fî i'lmi'l-belâga,* (thk. Abdulkadir Hüseyin), Mektebetü'l-Âdâb, Kâhire 1997, s. 148; Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1583-1584; es-Sa'idî, Abdulmuta'âl, *Buğyetu'l-îzâh li Telhîsi'l-miftâh fî 'ulûmi'l-belâga*, Mektebetu'l-Âdâb, Kâhire 1999, II, 134; el-Cuveynî, Mustafa Sâvî, *el-Belâgatu'l-arabiyye te'sîl ve tecdîd,* Dâru Münşeâti'l-Me'ârif, İskenderiye 1985, s. 44-45, 80-81; Bekrî Şeyh Emin, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye fî sevbihâ'l-cedîd-'ilmu'l-me'ânî,* I, 205; Besyûnî, *'İlmu'l-me'ânî*, s. 276; Kalkîle, *el-Belâgatu'l-istilâhiyye,* s. 264.

[141] Fâtır, 35/43.

[142] Kudâme, *Nakdu'ş-şi'r,* s. 153; el-Mısrî, Zekiyüddin Abdülazim b. Abdulvahid İbn Ebü'l-İsba', *Tahrîru't-tahbîr fî sina'âti'ş-şi'r ve'n-nesr ve beyâni i'câzi'l-Kur'ân,* (thk. Hafnî Muhammed Müşerref), el-Meclisü'l-a'lâ li'ş-Şuuni'l-İslâmiyye, Kahire 1963, s. 199; Zihni Efendi, *el-Kavlu'l-Ceyyid,* s. 217; Mecdî Vehbe-Kâmil el-Mühendis, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-'arabiyye fi'l-luga ve'l-edeb*, Mektebetü'l-Lübnân, 2. Bsk., Beyrût 1984, s. 354.

Bu beyit, hiçbir şeyin gizli kalmayacağını ve haberlerin sen bir çaba içerisine girmesen dahi sana ulaşacağını, geleceğin sana bilmediklerini gözlerinin önüne sereceğini, haberlerin sana sorumlu olmadıklarını yükleyeceği gibi bir anlam ortaya çıkarmaktadır. Burada anlam lafızları tam olarak karşılamıştır.[144]

Müsâvat üslûbu şu alanlarda kullanılmaktadır: [145]

1- İlmi metinlerde,

2- Kanun ve hüküm maddelerinin yazıldığı metinler,

3- Uluslararası antlaşma metinleri,

4- Dini hüküm belirten açıklamalar ve yapılması zorunlu olan şer‘î talepler.

3. Itnâb İle Îcâz ve Müsâvât Arasında Üstünlük Tartışması

Belâgatta ıtnâb-îcâz-musâvât üslûplarının hangisinin üstün olduğu meselesinde belâgat âlimleri farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Bu üç üslûptan hangisinin üstün olduğuna gelince, âlimlerin ihtilafları îcâz ve ıtnâbın hangisinin üstün olduğu meselesi çerçevesinde cereyan etmektedir. Kimileri îcâzı üstün görürken kimileri de ıtnâbı üstün görmüştür. Çoğunluğun teşkil ettiği orta yolu tercih eden grup ise birini bir diğerine üstün görmeden her ikisine de eşit şekilde yaklaşmışlardır. [146]

Îcâzı üstün görenlere baktığımızda, Hz. Alî’nin belâgat hakkında söylediği şu sözü îcâzı öven bir sözdür: *‘‘En kolay ibareyle döğümleri çözmek ve bilinmez olanların eksiklerini keşfetmektir.’’* Müberrid îcâzı destekler mahiyette, el-A‘şâ (ö. 7/629) ve Tarafe’nin (ö. 564) beyitlerini nakletmekte ve her ikisini güzel görüp beğenmekle beraber A‘şâ’nın meramını iki beyitle ortaya koyduğu için bunu uzatma ve kusur olarak görmüş, Tarafe’ nin tek beytinin daha toplu ve kısa bulduğunu belirtmiştir.[147] Geçen bu

---

[143] Tarafe b. ‘Abd, *Dîvân,* (şrh. Sa‘dî ed-Dinâvî), Dâru’l-kitâbi’l-Arabî, 1. Bsk, Beyrût 1994, s. 120; Mısrî, *Tahrîru’t-tahbîr,* s. 199; Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâga*, s. 207.

[144] Tarafe, *dîvân,* 207.

[145] Meydânî, *el-Belâgatu’l-Arabiyye*, II, 13-14.

[146] Ebu‘l-‘Addûs, *Medhal ile’l-belâgati’l-‘Arabiyye,* 138-139.

[147] Câhız, *el-Beyân ve’t-tebyîn*, IV, 28; Askerî, *es-Sinâ‘ateyn*, s. 51-52.

sözler îcâzın faziletini bir şekilde gösterse de, ileride değineceğimiz gibi, yeri geldiğinde birinin diğerine tercih edilmesi gerektiği aşikardır. Bazı yerlerde sadece ıtnâbın olması gerekeceği gibi bazı yerlerde ise lafız ve manânın eşit bir şekilde gelerek müsâvâtın kullanılması gerekebilmektedir. Peygamberimizin hac mevsimlerindeki uzunca hutbeleri buna örnektir. Anlam çok ve anlatılması gereken çok olduğu sürece fazlalılığı hazfetmeye gidilse bile kelam ıtnâb olacaktır.[148]

Câhız îcâzın fazileti konusunda bir bedevinin sözünü nakleder. Bedevi İyâs'a, konuşmasında sadece kusur olarak sözü uzatma bulunduğunu söyler. İyâs, kendisinden duydukları doğru mu yoksa hata mı diye sorunca bedevi, konuşmasının bilakis doğru olduğunu söyler. İyâs buna cevap olarak hayırlı ziyadede hayır vardır diye cevap vermiştir.[149] Câhız îcâzdan harfleri az olanı kastetmemekte, bir metnin sayfalar dolusu ise de îcâz sınırından çıkmayabileceğini ifade etmektedir. Buradan aslında Câhız'ın ıtnâbı içine alan bir îcâz bakışı görülmektedir.[150]

Itnâb taraftarları ise konuşmanın sadece beyan olduğunu, beyanın ancak doyurucu olması gerektiği çözümün ikna etmekle olduğu, sözün en faziletlisinin en açıklayıcı olan, en açıklayıcısının manâları en iyi kuşatan olduğu ve bunun ancak detaylı bir şekilde araştırmakla olacağını belirtirler. Îcâzın sadece özel kişilere ıtnâbın ise hem havasa hem de avama hitap ettiğini bundan dolayı ıtnâbın daha üstün olduğunu belirtirler. Burada mesela Hz. Ali'nin yukarıda belâgata yaptığı tanım îcâz çerçevesinde görülse de kendisinin Kûfe ahalisine irad ettiği bir hutbesi ıtnâb üslûbunun güzel örneklerindendir. Siyasi hasımların şehrin kapılarına dayanması ve Hz. Ali'nin taraftarlarının yazın sıcağı, kışın da soğuğunu bahane göstererek savaşmakta gevşeklik göstermeleri üzerine Hz. Ali uzunca bir hutbe irad etmeyi gerekli görmüştür.[151] Câhız *el-Hayevân* adlı eserinde Sehl b. Harûn'un Halife Me'mun'u överken çokça ıtnâba gittiğini nakleder.[152]

---

[148] Hüseyin, *Eseru'n-nuhât fi'l-bahsi'l-belâgî,* s. 14-15.

[149] Abdulkadir Hüseyin, *Eseru'n-nuhât fi'l-bahsi'l-belâgî,* s. 11.

[150] Câhız, *el-Hayevân,* I, 91; Abdulkadir Hüseyin, *Eseru'n-nuhât fi'l-bahsi'l-belâgî,* s. 11

[151] Bekrî şeyh Emîn, *el-Belâgatu'l-'arabiyye fî sevbihâ'l-cedîd-'İlmu'l-me'ânî,* s. 130.

[152] Câhız, *el- Beyân ve't-tebyîn,* I, 91; a. mlf., *el-Hayevân,* I, 90-91.

Câhız *el-Beyân ve't-tebyîn* adlı eserinde bedeviye belâgat ne diye sorulduğunda "الإيجاز من غير عجز والإطناب من غير خطل" "zayıflık göstermeden îcâz, manâyı bozmadan ıtnâb yapmaktır." şeklinde kısaca yerinde kullanılan îcâz ve ıtnâbı belâgatın karşılığı olarak ifade ettiğini rivâyet eder. Aynı eserinde Muâviye'nin Suhâr b. Âyyâş'a belâgatı sorduğunu belirtir. Suhâr' ın îcâzdır demesi üzerine îcâzın ne olduğunu sorar. Suhâr *''ara vermeden cevap vermek, hata etmeden söylemektir''* diye cevap verir. [153] Abdullah b. Mukaffâ îcâzın belâgat olduğunu, halka hitap ve sulh yapma durumlarında ise hata etmeden çok söylenmesi, usandırmadan uzatılması gerektiğini belirtir.[154]

Cahiliye dönemi ve islam döneminin ilk asırlarında yaşayan arap bedevileri îcâzı övmüşler ve genelde belâgatı o çerçeve de anlatmaya çalışmışlardır. Bunun altında yatan sebep arapların ümmî bir topluluk olması ve zihinlerinin berrak, hislerinin keskin ve çabuk kavrayışlı olmaları gösterilebilir. Çünkü o devrin Arapları için yeri geldiğinde anlamaları için sadece jest ve mimikler yeterli olabilmektedir. Ama arap olmayanlar için yeri geldi mi sözü uzatmak gerekebileceğinden bu durum farklılaşmaktadır. [155] Câhız bunun delilini Kur'ân'dan getirmeye çalışır. Kur'ân-ı Kerîm'de araplara ve bedevilere hitap olduğu zaman îcâz; isrâiloğullarına hitap olduğu zaman itâle yani ıtnâb üslûbunun kullanıldığını söylemektedir. [156] Bir başka âlim *''sözü uzun tutmanın icap ettiği yerde îcâza gitmek bir kusurdur. Îcâzın gerektiği yerde de sözü uzun tutmak ifade acizliğidir.''* diyerek her durum için farklı ifade biçimleri olduğunu söylemektedir. Bazı belâgat âlimlerinin belâgatı îcâz ve ıtnâba indirgemeleri bu iki üslûbun ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.[157]

Yahya b. Halid b. Bermek iki kişiye aynı anlamı taşıyacak bir kitab yazmalarını emretmiştir. Biri yazdığında ıtnâb diğeri ise îcâz üslûbuyla yazmıştır. Îcâz yapanın

---

[153] Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn,* I, 96-97; Besyûnî, *'İlmu'l-me'ânî,* II, 233.

[154] Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn.,* I, 115-116; Besyûnî, *'İlmu'l-me'ânî.,* II, 233-234.

[155] ez-Zeyyât, Ahmed Hasan, *Difâ' ani'l-belâga,* Matba'atu'r-Risâle, y.y. 1945, s. 45-46; Besyûnî, *'İlmu'l-me'ânî,* II, 234.

[156] Câhız, *el-Hayevân,* I, 94; *Belâgatu'l-vafra ve belâgatu'n-nadra,* s. 26.

[157] es-Sîyrafî, Ebu Abdullah, *Nüketü'l-intisâr li nakli'l-Kur'ân li'l-Bâkıllânî*,(thk. Muhammed Zağlûl Selam), Münşeatü'l-Me'ârif, İskenderiye 1971, s. 251; Bulut, a.g.m., s. 186.

kitabına bakarak *''fazlalık bir kısım bulmadım''*; ıtnâb yapanın kitabına bakarak *''eksik bir yer bulmadım.''* diye cevap vermiştir.[158]

Bir sözde îcâz veya ıtnâb yaparken söz ne açıklama gerektirecek kadar kısa (قصير مخل); ne de gerekenden fazla usandıracak kadar uzun (طويل ممل) olmalıdır. Se'âlebî bu durum hakkında, *''Sözün en değerlisi az olmakla beraber maksadı ifade eden, çok olmakla usandırmayandır.''*[159] şeklinde bir tanımlama yapmıştır. Câhız îcâz ve ıtnâbla ilgili, "*Şüphesiz ki nefisler garip olan şeyleri daha güzel bulmaktadır, nadirattan olan şeylere daha düşkündür, sözün kısa olanına daha meyillidir ve kısa sözü daha çok sever. Ancak bununla beraber, çok sözü de –manâlar çok sözü gerektiriyorsa ve çok sözle anlatmak daha faydalıysa- kabul etmesi uygun olur.''* [160] derken her ne kadar îcâzın nefislere hoş geldiğini, bununla beraber yeri geldiğinde ıtnâbın yapılmasının gerekli olduğunu da ifade etmektedir. Bu görüşü benimseyenlerin en başında Askerî gelmekte ve *Kitâbü's-sınâ'ateyn* adlı eserinde şöyle demektedir: "*En doğru söz şudur ki; îcâz ve ıtnâba kelamın her yerinde ihtiyaç duyulur. Her birinin kendine mahsus bir yeri vardır. Îcâz, kendisine ihtiyaç duyulan yerde yapılır, ıtnâb da kendisine ihtiyaç duyulan yerde yapılır. Bu hususta tedbir elden bırakılıp ıtnâb îcâz yerine, îcâz da ıtnâb yerine kullanılırsa hata yapılmış olur.''*[161]

Askerî bu görüşünü desteklemek içinde Halil b. Ahmed'in (ö. 175/791) görüşünü zikreder:

قال الخليل يختصر الكتاب ليحفظ ويبسط ليفهم وقيل لأبي عمرو ابن العلاء هل كانت العرب تطيل قال نعم كانت تطيل ليسمع منها وتوجز ليحفظ عنها.

[158] Abdulkadir Hüseyin, *Eseru'n-nuhât fi'l-bahsi'l-belâgî,* s. 19.

[159] İbn Reşîk, *el-'Umde*, I, 146; Bulut, a.g.m., s. 186.

[160] Câhız, *el-Hayevân,* VI, 8-9; Özli, Muzaffer, *Îcâz ve Itnâb Arasındaki Delillerin Karşılaştırılması*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy. 19/1, 2014, s. 91-103.

[161] Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, s. 190; Câbir Kumeyha, *Edebü'r-resâil fi sadri'l-islam ahdü'n-nübüvve,* Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, Kahire, 1986, I, s. 126-131; Özli, *Îcâz ve Itnâb Arasındaki Delillerin Karşılaştırılması,* s. 100.

"Kitap ezberlensin diye muhtasar yapılır, anlaşılsın diye geniş yazılır. Ebû Amr b. Alâ'ya; Araplar sözü uzatır mı diye soruldu? Evet, duyulsun diye uzatırlar, ezberlensin diye îcâz yaparlar, dedi."[162]

Alevî, Câhız ve Kudâme gibi benzer görüşler sarfetmiş ve îcâzı belâgatın en önemli kaidelerinden biri kabul ettikten sonra ıtnâb için şu şekilde yorumda bulunmuştur: *"Itnâb övgüyü hak eden bir sıfattır, tatvil ise öyle değildir. O, kelamda kınanmayı hak eden bir sıfattır. Bunun sebebi şudur: Itnâb ancak bir faide için olur. Tatvîlde ise böyle bir şey söz konusu değildir."* [163]

Sekkâkî ise bu görüşe paralel olarak şöyle der: "*İhtisâr ve ıtnâbın kullanılma yerleri vardır. Ben onların münasebetlerini gösterdim. Bunlardan hangisi yerine denk gelirse güzeldir. Şâyet denk gelmezse kelam mezmumdur. O zaman îcâz, taksîr (yoruculuk ve eksiklik) olarak isimlendirilir. Itnâb ise sözü çoğaltma ve uzatma olarak isimlendirilir."*[164] Buna örnek olarak ise şu âyeti getirir:

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاسْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ لَن يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِن يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَّا يَسْتَنقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ﴾

"Ey insanlar! Size bir örnek verildi. Şimdi ona iyi kulak verin. Sizin Allah'tan başka taptıklarınız bir sinek dahi yaratamazlar, hepsi bunun için toplansalar bile. Eğer sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan kurtaramazlar. İsteyen de âciz, istenen de."[165]

Kazvînî, Sekkâkî'nin görüşünü naklederek îcâz ve ıtnâbın göreli olduğunu ve onları tespit edebilmenin ancak tahkiki terk etmek, avamın bakışıyla bakmakla ortaya çıkabileceğini belirtmektedir. Çünkü kısa olan ifade kendisinden fazla olan ifadeye göre kısa olmakta, aynı şekilde ıtnâb olan ifade kendisini göre kısa olan ifadeye göre ıtnâb olabilmektedir. Bundan dolayı bir ifade bir kelama göre îcâz olabilirken aynı zamanda

[162] Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, s. 192; Kara, a.g.m.(I) s. 358.

[163] Alevî, *et-Tirâz*, II, 88-91; 232.

[164] Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, s. 277.

[165] Hac, 22/73.

başka bir kelama göre ıtnâb olabilmektedir. Yani bir ifadeyi tek başına ele alıp bu ıtnâb veya îcâz üslûbudur denilemez. Ancak başka bir ifadeyle karşılaştırarak bu durumu kesinleştirebiliriz. Sekkâkî'nin genelin kullanımı ölçüsünün aksine kendisi murad edilenin aslına göre îcâz, ıtnâb veya müsâvâtın bulunabileceğini belirtmektedir.[166]

Suyûtî'ye göre ıtnâb ve îcâz, belâgatın en üstün bölümlerindendir. Sinan el-Hafâcî'nin *Sirru'l-fesâha* adlı eserinden şu sözü *el-İtkân*'da nakleder:

البلاغة هي الإيجاز والإطناب.

"Belâgat îcâz ve ıtnâbtır."[167]

Bu açıklamalar çerçevesinde söyleyebileceğimiz, hüküm ve atasözü benzeri yerler, îcâzın gerektirdiği makamlar olduğu gibi övme, övünme ve vaaz gibi yerler de ıtnâbın gerektirdiği makamlardır. Îcâzın uygun düştüğü yerde ıtnâb uygun düşmez. Aksini düşündüğümüzde de ıtnâbın uygun düştüğü yerde icâz uygun düşmez. Her birisinin kendine has kuralları olduğu düşünülürse ıtnâb ve îcâzdan birini diğerine tercih edip üstün görmek doğru olmayacaktır. Her birisinin üstünlüğü kendi yerlerinde kullanılmalarıdır.[168]

C. ITNÂBIN ORTAYA ÇIKIŞI

Cahiliye dönemi arap toplumuna bakıldığında, toplumsal ilişkilerinde muhatabı sözle ikna etmenin çok büyük bir rolü olduğu görülmektedir. Bunun için de o dönemin insanı kelimelerin seçiminde, sıralanışında ve yerine göre ifade edilişinde başarı elde etmek için büyük bir çaba sarf etmiştir. Bundan ötürü îcâz ve ıtnâb sanatlarını bu amaca ulaşmak için araç olarak çokça kullanmışlardır. [169] Câhiliye döneminde Arap edebiyatında göze çarpan en bariz üslûbun îcâz üslûbu olduğu aşikardır. Edipler, sözleri

---

[166] Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm,* s. 276-277; Kazvînî, *el-îzâh,* s. 179-180; el-Aksarâyî, Cemâleddin Muhammed b. Muhammed b. Fahreddin, *Îzâhu'l-Îzâh,* Süleymaniye Kütüphanesi, Damat İbrahim Bölümü, no: 1020, vrk. 120b-121a; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 203.

[167] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1584.

[168] Besyûnî, *'İlmu'l-me'ânî,* II, 234; Özli, *Îcâz ve Itnâb Arasındaki Delillerin Karşılaştırılması,* s. 98-101. Ayrıca üslûb hakkında bkz. Zeyyât, *Difâ' ani'l-belâga,* s. 54-101.

[169] Özli, *Arap Dilinde İtnâb'ın Tarihi Seyri ve Önemi*, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 18/2, 2013, s. 2-3.

anlaşır olduğu sürece harfleri, kelimeleri ve cümleleri hazfetmek için ellerinden gelen her yolu deniyorlardı.[170] Bazı araştırmacılar cahiliye dönemindeki yalınlığa hayatlarını kuşatan çöl ve suyun çok az oluşunun sebep olduğunu düşünmektedirler. Bu durumdan dolayı Arapların her zaman hedeflerine en kısa yoldan gitme çabası içerisine girdikleri ve bunun da dillerine yansıyıp onları meramlarını en kısa şekilde ifade etmeye götürdüğünü ifade etmektedirler. Abdulkadir Hüseyin bu durumun pek ikna edici olmadığını, Arapların aynı zamanda durumun gerektirdiği zamanda ıtnâba da meyl ettiklerini ve sözü uzatma durumunda önlerinde çöl uzasa, su yokluğu çekseler bile îcâz yapmayı ihlâl ve kusur olarak gördüklerini belirtir.[171]

Cahiliye döneminden İslam dönemine gelindiğinde, belâgat açısından pek bir fark oluşmamış, bazen eski üslûbun, bazen de islamla beraber yeni bir kültürün etkisi görülmekle beraber meramlarını ifade etmede yerine göre îcâz, ıtnâb ve müsâvatı kullanmaya devam etmişlerdir. [172] Kur'ân-ı Kerîm'e baktığımızda îcâz ve ıtnâb üslûbunun kullanıldığını görmekteyiz. O dönemde Arapların nezdinde ıtnâb yerilen bir üslûp olsaydı Kur'ân-ı Kerîm onunla gelmezdi. Şâyet ıtnâbla geldikten sonra Araplar onda bir fesâhat bulmasalardı hiç vakit geçirmeden onu terk ederlerdi. İbn Kuteybe *Edebu'l-kâtib* adlı eserinde Arap yarımadasına egemen ve Arapların İslam asrında belâgatta izledikleri yolu Kur'ân ile ilintili olarak açıklamaya çalışmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de farklı üslûplar, bazen tekîd için uzatma, bazen îcâz için hazfetme bazen kavranması için tekrar edilmeye gidilmiştir. İslamiyetle beraber ıtnâb üslûbu Cahiliye döneminden daha görünür bir şekilde îcâzla yanyana yol almaya başlamıştır.[173] Bu dönemde aynı şekilde Araplar yeni bir üslûpla karşılacaklar. Bu üslup îcâz ile ıtnâb arasında olan bir üslûptur.[174] Bedruddin İbn Malik (İbnü'n-Nâzım) her ne kadar onu

[170] Hüseyin, Abdulkadir, *Eseru'n-nuhât fi'l-bahsi'l-belâgî,* Dâru Gârîb, Kahire 1998, s. 9-10.

[171] Abdulkadir Hüseyin, *Eseru'n-nuhât fi'l-bahsi'l-belâgî,* s. 11.

[172] Abdulkadir Hüseyin, *Eseru'n-nuhât fi'l-bahsi'l-belâgî,* s. 13.

[173] İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Edebu'l-kâtib,* (thk. Muhammed Ed-Dâlî), Muessetu'r-Risâle, Beyrut 1981, s. 19-20; Abdulkadir Hüseyin, *Eseru'n-nuhât fi'l-bahsi'l-belâgî,* s. 16.

[174] İbnü'n-Nâzım, Bedruddin İbn Mâlik, *el-Misbâh fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî',* (thk. Hüsnî Abdulcelîl Yûsuf), Mektebetü'l-Âdâb, Kâhire t.y., s. 73.

belagî değerinden soyutlasa da artık müsâvât olarak belâgatta bir üslup haline gelmiştir.[175]

Önceleri ıtnâb, toplumun yeni bir sosyal yaşama başlaması, tedvin döneminin yeni başlaması ve yazıyı bilenlerin öncelikle Kur'ân-ı Kerim'i yazma gibi bir düşünceye yönelmelerinden ötürü pek gelişim gösterememiştir. Yazı kültürü yaygınlaştıkça da edipler kendi üslûp ve tarzlarını yazma imkanı bulabilmişler. Bu durum ıtnâb sanatının tekrar ön plana çıkmasına imkan tanımıştır. [176]

Itnâb, eski belâgat âlimlerinin bahsettiği ve de açıkladığı en eski sanatlardan birisidir. İlk dönem belâgat âlimleri sözü uzatmak anlamında tatvîl, itâle, iksâr, teksîr, bast, istiksâ, ishâb ve tezyîl terimlerini kullanıyorlardı. Bunların en başında Ebû Amr b. A'la (ö. 154/771), Halil b. Ahmed ve Câhız gibi âlimler gelmektedir. Halil b. Ahmed, Amr b. A'lâ'ya îcâz ve ıtnâbı sorması üzerine Amr, anlamak için sözün uzatılıp lafızlarının çoğaltılması, ezberlemek için de îcâz ve ihtisar yapılması şeklinde cevap vermiştir. Câhız *el-Hayevân* adlı eserinde ıtnâbın eş anlamlısı olarak gördüğü ishâbın gereklilik anında benimsenen bir durum olduğunu belirtir.[177] *el-Beyân ve't-tebyîn* adlı eserinde ise ishâbı söz kusuru olarak görmekte ve ıtnâbtan ayırmaktadır.[178] İbn Münkiz ishâb, ıtnâb, ihtisâr ve iktisârdan bahsederken ishâb ve ıtnâbı bir görmekte ve teşvik, korkutma, kabileler arasında sulh, özürünü beyan etme, düşmanları ve askerleri uyarma gibi durumlarda her ikisinde ifadenin uzatılmasında bir beis olmadığından bahsetmektedir.[179]

Itnâb sanatını ilk defa ele alan Câhız, *el-Hayevân* adlı eserinde,

"*Allah sana uzun ömürler versin! İtaleyi gerektiren ve ıtnâba ihtiyaç duyulan konuları yazdım. İhtiyaç kadarını geçmediği ve meramın ortaya konulmasıyla son bulan*

[175] Abdulkadir Hüseyin, *Eseru'n-nuhât fi'l-bahsi'l-belâgî,* s. 16.

[176] Özli, *Arap Dilinde İtnâb'ın Tarihi Seyri ve Önemi,* s. 2-3.

[177] Câhız, *el-Hayevân,* I, 92-93.

[178] Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn,* I, 196; 201.

[179] İbn Reşîk, *el-'Umde,* I, 186; İbn Münkiz, Üsâme b. Mürşid b. Ali, *el-Bedî' fi'l-Bedî' fî nakdi'ş-şi'r,* (thk.Abdulemir Ali Mühennâ), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Bsk., Beyrût 1987, s. 261-262;Abdulkadir Hüseyin, *Eseru'n-nuhât fi'l-bahsi'l-belâgî,* s. 56; a.mlf., *el-Muhtasar fî târîhi'l-belâga,* Dâru Gârîb, Kâhire 2001, s. 89-90.

konular itâleden sayılmazlar." [180] diye değinmektedir. Daha sonra ihtiyaç duyulan yerleri zikrederek "*Tekrarlarla ilgili sözün özü, sonu belli olan bir sınırlama ve bir niteliğe göre gelecek diye bir durum söz konusu değildir. Bu durum, dinleyenlerin, avam ve havasın bulunmasına göre şekillenir. Allah Azze ve Celle, Musa, Hûd vb. kıssalarını zikrederken çokça tekrarlamıştır… Çünkü Araplardan ve acem milletlerinden oluşan bütün ümmete hitapta bulunmuştur. Bunların çoğu ise anlayışsız, gafil veya inatçı, aklı karışık ve kalbi dalgın kimselerdir."* diye dile getirmiştir. O bu şekilde ıtnâbtan istenilenin ne olduğunu ve onun kullanım yerlerini açıklamıştır. [181]

Itnâbı *en-Nüket fî i'câzi'l-Kur'an* adlı eserinde i'câz başlığı altında bir sanat olarak zikreden Rummânî'nin (ö. 384/994), onu tatvîlden ayırdığı ve bugünkü manâda terim anlamıyla kullandığı anlaşılmaktadır. Rummânî, îcâz ve ıtnâbı belâgatten sayarken, tatvîl ve taksîri (sözü eksik söylemek) ise söz kusuru ve ifade âcizliği olarak dile getirmektedir.[182]

Askerî, *es-Sınâ'ateyn* adlı eserinde ıtnâb konusunu işlerken başta Rummânî olmak üzere kendinden önceki âlimlerin belâgatla ilgi görüşlerinden etkilenmiş, îcâz ve ıtnâba olan ihtiyacı belirtmiştir. Eserini on baba bölmüş ıtnâbı îcaz ile beraber beşinci babta işlemiştir.[183]

Câhız, ıtnâb sanatını ihâlenin (tatvîl) eşanlamlısı olarak görürken Ebû Hilâl zıttı olarak görmektedir. Bu görüşünü şöyle ifade eder:

"*Itnâb belâgattır. Tatvîl ise sözde acizliktir. Çünkü tatvîl, yakın olandan habersiz bir şekilde uzak olan yola koyulmak, ıtnâb ise uzak ama yarar ve fayda sağlayan nezih bir yola koyulmak gibidir."*[184]

Rummânî'nin çağdaşı olan Askerî bu şekilde ıtnâbı tatvîl ve haşivden ayırarak onun yolunu takip etmiştir. [185]

---

[180] Câhız, *el-Hayevân,* VI, 7.

[181] Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 105.

[182] Rummânî, *en-Nüket fî i'câzi'l-Kur'ân*, s. 78-79.

[183] Ebu'l-'Addûs, *Medhal ile'l-belâgati'l-'Arabiyye,* s. 33.

[184] Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, s. 191.

Nahiv âlimi olan İbn Cinnî, ıtnâbtan itâle ve ishâb olarak bahsetmiş ve onun tam ve anlaşılır olabilmesi için, kelime ve cümlelerin tekrarlanması gerektiğini ifade etmiştir. Bu şekilde ondaki yumuşaklık ve tatlılığın farkına varılabileceğini savunmakta, bu tezini de çoklu cümle ve tekli cümlelerden örnekler getirerek güçlendirmeye çalışmaktadır.[186]

Rummânî ve Askerî'nin ıtnâb ve tatvîl hakkında ortaya koydukları görüşleri daha sonra gelen âlimler tarafından da benimsenmiş ve kabul görmüştür. Bunlardan İbn Sinan el-Hafâcî, Rummânî'nin îcâz, ıtnâb ve tatvîlle ilgili yaptığı tanımları belirterek kendisinin de bu görüşte olduğunu ifade etmiştir. Sözde haşvin anlam farklılığından dolayı hangi lafız olduğunu, tatvîlin ise lafızlar aynı anlamı ifade ettiği için hangisinin tatvîl olacağının anlaşılamaması yöntemini ortaya koyarak tatvîl ile haşvin günümüzce kabul görmüş olan ayırımını yapmıştır.[187]

Hafâcî'nin çağdaşı olan İbn Reşîk, ıtnâb lafzını kullanmamış, sadece *Babü'l-haşv ve fuzûlü'l-kelâm* başlığı altında ıtnâb sanatlarından *terdîd, tefsîr, istitrâd, tetmîm ve îğâl* sanatlarına değinmiştir. Ona göre haşiv vezin uyumunu sağlamaktan başka bir faydası olmayan lafzın şiirde kullanılmasıdır. Bazen de şiire güzellik katma ve manâyı pekiştirme gibi bir durumun olacağını akabinde belirtmektedir. Yani kısacası ıtnâbı haşvin bir kısmı olarak kabul etmektedir.[188]

İbnü'l-Esîr ve ibn Sinân el-Hafâcî gibi âlimler onu tatvîl (itâle), haşiv ve ishâbtan ayırmışlardır. Itnâb ile ishâbı birbirinden ayırmış olan Mısrî ilkinin belâgatta övülecek bir sıfat olduğu, diğerinin ise yerilecek bir sıfat olduğunu belirtmektedir. Itnâbın belâgat, ıshâbın söz kusuru olduğu, ıtnâbın çok manâlar için çokça lafızla geldiği, ishâbın ise çok lafızların bir tek manâ için veya az bir manâ için geldiğini ilkinin belagatın bir terimi olduğunu belirtir.[189]

---

[185] Askerî, *es-Sinâ'ateyn,* s. 191-192.

[186] İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I, 30; 82; Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye,* I, 221; Hüseyin, *Eseru'n-nuhât fi'l-bahsi'l-belâgî,* s. 299-300.

[187] Hafâcî, *Sirru'l-fesâha,* s. 210-211; 219; Ebû Zehrâ, Muhammed, *el-Mu'cizetü'l-kübrâ el-Kurâ'n*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, Kâhire 1977, s. 305-27; Ebu'l'Addûs, *Medhal ile'l-belâgati'l-'Arabiyye*, s. 35.

[188] İbn Reşîk, *el-'Umde*, s. 69.

[189] Abdulkadir Hüseyin, *Eseru'n-nuhât fi'l-bahsi'l-belâgî,* s. 118; Atiye, *el-Itnâb fi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* s. 35.

VII. asra geldiğimizde Sekkâkî, belâgatı *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserinin üçüncü bölümüyle disiplinli bir ilim haline getirip sınırlarını çizmiştir. Bu eserinde ıtnâbı me'ânî ilmine dahil etmiş ve "لكل مقام مقال" *"her makamın bir sözü vardır."* başlığı altında ıtnâb ve îcâzın olduğu yerlere dikkat edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Daha sonra îcâz ve ıtnâb başlığı altında ıtnâbı detaylı bir şekilde inceleyip îcâz ve ıtnâbtaki ölçünün "المتعارف الاوساط" *"genelin kullanımı"* olduğu şeklinde yeni bir kavram ortaya koyarak tarifini yapmıştır. Daha sonra bu tarif günümüze kadar yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Sekkâkî ıtnâbı detaylı bir şekilde açıklamasına rağmen bölümlerine ayırmamıştır. [190]

İbnü'l-Esir el-Halebî ise ıtnâbın tarifini yapmış ve onu tatvilden ayırmıştır. Ayrıca,

إنّ التطويل يأْتي لغير فائدة أمّا الإطناب فيأْتي لفائدة التاكيد والمبالغة.

"Tatvîl, bir yarar için gelmez; fakat ıtnâb te'kîd ve mübâlâga için gelmektedir." [191] şeklinde ifadesiyle onun te'kîd ve mübâlâga için geldiğini kabul etmiştir.

Daha sonra ıtnâbı, muttasıl zamire tekîd olarak gelen munfasıl zamir ve tekrîr olarak iki kısımda incelemiştir. Daha sonra tekrârı da (tekrîr) lafız ve manâda tekrâr ve sadece manâda tekrâr olmak üzere ikiye, bu iki kısımdan her bir kısmı da yararlı ve yararsız olmak üzere tekrar ikiye ayırmıştır. [192]

Diyâuddin İbnü'l-Esîr *el-Meselü's-sâ'ir* adlı eserinde belâgat âlimlerinin ıtnâb konusundaki ihtilaflarına değinmiş, Askerî ve Ğânimî gibilerin ıtnâbı tatvîl ile eşanlamlı saydıklarını ve bu görüşlerinde yanıldıklarını belirtmiştir. Sonra da ıtnâbı kendi bakış

---

[190] el-Cürcânî, Ebu Bekir Abdulkahir b. Abdurrahman, *er-Risâle'ş-şâfiye* (Selâsü resail fî i'câzi'l-Kur'ân), (thk. Muhammed Halefullah Ahmed-Muhammed Zağlûl Selâm), Dâru'l-Me'arif, 3. Bsk., Mısır 1976, s. 168; Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm,* s. 161, 248; İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâ'ir*, s. 344-345; İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Muhammed, *Kitâbü'l-fevâid el-meşûku ilâ 'ulûmi'l-Kur'âni ve ilmi'l-beyân*, Matba'atu's-Saâdet, 1. Bsk., y.y. 1909, s. 106-110; Durmuş, ''Itnâb'', *DİA*, XIX, 215; Ebu'l-'Addûs, *Medhal ile'l-belâgati'l-'Arabiyye*, s. 39; Bulut, a.g.m., s. 185.

[191] el-Halebî, Ahmed b. İsmail İbnü'l-Esîr, *Cevheru'l-kenz telhîsu kenzi'l-berâ'ati fî edevat zevi'l-yerâ'a*, (thk. Muhammed Zağlul Selam), Münşeâtu'l-me'ârif, İskenderiye t.y., s. 256.

[192] Halebî, *Cevheru'l-kenz*, s. 286-289.

açısıyla değerlendirmiş, bir yandan sözlük ve terim anlamını verirken, bir yandan da aralarındaki uyumu ortaya koymuştur. Itnâbı, lafzın bir yarar güdülerek manâdan fazla söylenmesi olarak tanımlamakta ve onu bir yarar güdülmeden söylenen tatvîl ile lafzın tekrârı ile oluşan tekrîrden (tekrâr) ayırmaktadır. Tekrîrin (tekrâr) bir yarar için gelen ve gelmeyen olmak üzere ikiye ayrıldığını, ilk kısmın ıtnâb, ikincinin ise tatvîl olduğunu belirtmiştir. Son olarak ıtnâb-îcâz-müsâvât sanatlarını bir varış yerine ulaşan üç yola benzetmekte, ıtnâb ile tatvîli bu mekana eşit uzaklıkta olan yollar olduğunu ama ıtnâbın tatvîlde olmayan yararlı bir yöne sahip olduğunu bir misalle göstermeye çalışmıştır. [193]

Itnâb son dönem eserlerinde çokça işlenmiş, ona özel bab ve fasıllar açılmış, bunun yanında sözlük ve terim tariflerine yer verilmiştir. Bu tarifler detaylı olarak incelendiğinde son dönem belâgat âlimlerin çoğunluğu, ilk dönem âlimlerinden İbnü'l-Esîr ve Rummânî'nin çizgisinden çıkmadıkları ve ıtnâba*, lafzın manâdan bir yarar için fazla gelme* mefhumuna gelecek tarifler yaptıkları görülmektedir.[194]

E. ITNÂBIN KULLANILDIĞI YERLER

Îcâz, müsâvât ve ıtnâb üslüplarının sözde, ifade edilme yönünden birbirinden farklı olması, bu üslupların farklı yerlerde kullanılmasını gerektirmektedir. Bundan dolayı Arap dili ve edebiyatçıları bu üslupların, her birinin kendine uygun olan yerlerde kullanılması gerektiğini belirtmiş ve nerelerde geldiklerini eserlerinde zikretmişlerdir. Itnâb üslûbunun kullanıldığı belli başlı yerler şunlardır:[195]

- Manânın en açık şekilde anlaşılması ve pekiştirilmesinde.
- Fikri tartışmalarda muhatabın ikna edilmesinde.
- Anlaşılması zor, kapalı ilmi meselelerin öğretilmesinde.
- Vaaz ve nasihatlerde, teşvik etme, kaçındırma, bir şeyin güzelliğini veya çirkinliğini ortaya koyma, nefret ettirme ve kıssa gibi anlatım tarzlarının kullanılmasında.

---

[193] İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâ'ir*, II, 241-246; Atîk, *'İlmü'l-me'ânî el -beyân el-bedî'*, s. 179-181.

[194] Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga,* s. 201.

[195] Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, s. 190-191; Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, s. 205-206; Kadrî Mâyû, *el-Mu'în fi'l-belâga*, s. 227. Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye*, II, 15; Durmuş, "Itnâb", *DİA*, XIX, 216; Bulut, a.g.m., s. 186-187; Özli, *Arap Dilinde İtnâb'ın Tarihi Seyri ve Önemi*, s. 5.

- Hamasi duyguları coşturmak amacıyla yapılan hitaplarda.
- Tarihin yazımında ve olayların kaydedilmesinde,
- Kabileler ve toplulukları barıştırma toplantılarında yapılan sulh konuşmalarında.
- Övgü ve yergilerde.
- Hükümdarlara sunulan kasidelerde.
- Hükümetlerin halk için yayınladığı bildirilerde.
- Yöneticilerin üstlerine önemli olayları arz etmesinde.
- Sevgiliye duygularını ve arzularını ifade etmede.
- Duygulardaki acı ve hüznün ifade edilmesinde.
- İhtilaf ve hilenin karışma ihtimaline karşı alışveriş, borç gibi akitlerin yazımında.
- Kanun ve yasaların yazımında.

Itnâb bu yerlerde kullanıldığı gibi birçok yerde farklı maksatlarla kullanılmaktadır. Itnâbın çeşitleri anlatılırken yeri geldikçe bu yerlere değinilecektir.

F. TÜRK EDEBİYATINDA ITNÂBA BAKIŞ

Türk Edebiyatı tarihine bakıldığında belâgat, II. Mahmut zamanlarında (1808-1838) hissedilmeye başlanmış, ama Ahmed Cevdet Paşa'nın (ö. 1895) *Belâgat-ı Osmâniye* adlı eserine kadar pek bir gelişme göstermediği düşünülmektedir. Ahmet Cevdet Paşa, Arapça eserlerden yararlanarak Türk belâgatının kurallarını ortaya koymuş[196] aynı şekilde bu yıllarda Recâizâde M. Ekrem (ö. 1914) *Ta'lîm-i Edebiyât* adlı eserini Fransızca eserlerinden faydalanarak retorik ile Türk belâgatını bağdaştırma çabası içerisine girerek kaleme almıştır. Daha sonra Süleyman Paşa'nın (ö. 1892) *Mebâni'u'l-inşâ*'sı ile Muallim Nacî'nin (ö. 1893) *Istılahat-ı Edebiyye* adlı eserlerde daha da oturmuş ve yerlileşmiş bir Türk Belâgatı ortaya çıkmıştır.[197]

[196] Itnâb kısmı için bknz. Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-i Osmâniyye,* Mimar Sinan Üniversitesi(1881 Matbaayi Osmaniyye tıpkıbasım), İstanbul 1987, s. 116-121.

[197] Pala, İskender, "Belâgat" mad., *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999, s. 64-65.

Arap belâgatının aksine Türk Edebiyatı ıtnâbı hem olumlu hem de olumsuz anlam yükleyerek iki yönlü ele almaktadır. Bununla beraber Türk Edebiyatında genellikle ıtnâba "sözü fazla kelime veya cümle ile gereksiz yere uzatmak, lafı dolaştırmak" şeklinde olumsuz bir manâ yüklenmektedir.[198] Olumsuz manâsından ötürü çoğu zaman *haşiv* ile ya da onun zıddı olan *îcâz* ile beraber işlenmiştir. Ancak anlamın tam olarak ifadesi için yararlı ve gerekli olan söz uzatmaları da ıtnâb konusuna dâhil edildiklerinden ortaya makbûl olan ve makbûl olmayan iki taraflı bir ıtnâb anlayışı ortaya çıkmıştır. M. Kaya Bilgegil *Edebiyat Bilgi ve Teorileri* adlı eserinde ıtnâbı *söz katma* ile tercüme etmiştir. [199] Türkçe edebiyat eserleri incelendiğinde ıtnâbın üç farklı kısımda incelendiği görülmektedir.

1. Itnâb-ı Makbûl

Makbûl olan ıtnâb, Arap belâgatındaki ıtnâba karşılık gelmekte olup, manâyı açıklama, pekiştirme, mübâlâğa ve tasvîr etme maksadına yönelik bir yarar elde etmek için sözü uzatma ve tekrar etmektir. Uygun görülen ıtnâb bir veya birkaç unsurla gelebilmektedir. Altı çizili olanlara baktığımızda Tekît için "onu gözümle gördüm, kulağımla işittim.". [200] Nedîm'in,

"Sen kim gelesin meclise bir yer mi bulunmaz?

Baş üzere yerin var,

Gül goncesisin kûşe-i destâr senindir."

mısraları tafsîl, yine onun,

"Bir nîm neşe say bu cihanın baharını,

Bir sagar-ı keşideye tut lalezarını"

beytinde "bahar, lalezar" kelimeleri umûm-husûs münasebetiyle açıklama için yapılmış ıtnâb olarak gösterilebilir. Bunun yanında söze ara söz, ara cümle veya dua

[198] el-Mevlevî, Tâhir, *Edebiyât Lugatı*, (haz. Kemal Edip Kürkçüoğlu), Enderun Kitabevi, İstanbul 1973, s. 76; Diyarbakırlı Sait Paşa, *Mizânü'l-edeb*, (Haz. Saliha Aydoğan), Kitabevi, 1. Bsk., İstanbul 2009, 195-205; Özön, Mustafa Nihat, *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü*, İnkilâp Kitabevi, İstanbul 1954, s. 127; Bilgegil, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Enderun Kitabevi, 2. Bsk. İstanbul 1989, s. 118-123; Uzun, Mustafa, "Itnâb", *DİA*, XIX, 219; Pala, "Itnâb" mad., *a.g.e.*, s. 217.

[199] Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 118.

[200] Manâstırlı Mehmet Rıfat, *Mecâmi'u'l-edeb*, Kasbar Matbaası, İstanbul 1890, s. 15.

şeklinde etkisini yahut güzelliğini artırmak amacıyla yapılan ve de "haşv-i melih" diye adlandırılan bu tür uzatmalar da bu kısma girmektedir. Bu duruma Muallim Naci'ye ait örnek gösterebileceğimiz,

"Allah ki mûcid-i cihandır

Bin türlü nikâbdan ıyândır."

beytinde haşv-i melih sayılan "mûcid-i cihandır" sözü aynı zamanda ıtnâb-ı makbûldur. Tevfik Fikret'in bir duygu veya düşünceyi muhatabın zihnine iyice yerleştirmek için kullandığı ifadelerin geçtiği beyti,

"Müşfik evladın bulur koynunda her gün her zaman,

Başka şefkat başka kuvvet başka nimet başka can."

Necip Fazıl'ın dikkati bir noktaya çekmek için yağmur kelimesini kullandığı beyti,

" Bu yağmur bu yağmur bu kıldan ince,

Nefesten yumuşak yağan bu yağmur"

yahut Ziya Paşa 'nın,

"Ey varlığı varı var eden var,

Yok yok sana yok demek ne düşvar"

beytindeki ihzâr(sakındırma) ile Ali Haydar Bey'in,

"Büyüksün ilahî büyüksün büyük,

Büyüklük yanında kalır pek küçük."

Mısralarındaki heyecan duygusunu ortaya koyan ifadeler bu kısma girmektedir. Ayrıca üzüntü ve hüznü ortaya çıkardığı için tekrarlarla meydana gelen ve "tekrîr" diye adlandırılan ıtnâb da makbûl sayılmıştır.[201]

[201] Uzun, "Itnâb", *DİA*, XIX, 219; Karataş, Turan, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü,* Akçağ Yayınları, 2. Bsk., Ankara 2004, s. 249.

2. Itnâb-ı Mumil

Itnâb-ı mümil, bıktıran, usandıran uzun söz anlamına gelmektedir. Bunun tabirle şiirde vezin doldurma, gereksiz yere sözü uzatma ve kelime veya cümleyi lüzumsuz olarak söze katma işlemi kastedilmiştir. Bazı eserlerde ıtnâb-ı muhil şeklinde de adlandırılmaktadır. Bu terim Haşiv veya haşv-i kabih yahut tekrarlanarak yapılan bir üslup zaafına işarettir.[202] Sünbülzade Vehbi:

"Harfgîr olma zarafet satma

Sözüne kizb ü düruğu katma"

Bu beyitte kizb ve düruğ kelimeleri yalan manâsına gelerek haşv-i kabih olarak ıtnâb-ı mümile örnek teşkil etmektedir. Bu durum için tatvîl kelimesi kullanılmakta, II. Meşrutiyetten sonra iksâr kelimesinin daha fazla kullanıldığı görülmektedir. Bu şekilde konuşan ve yazanlar müksir adı ile anılmışlardır.[203]

3. Itnâb-ı Ma'nevî

Itnâb-ı ma'nevî, "ifadede manânın farklı lafızlarla tekrarı" şeklinde tanımlanmıştır. Belâgat kitaplarında haşv-i ma'nevî olarak da zikredilmektedir.

İtaat kıl sözüme olma âsi mısrası itaat kıl ile olma asi aynı manâyı karşıladığından bu türe örnek olarak gösterilebilir.

Türk edebiyatında ıtnâb gerekli ve çoğu zaman caiz görülse bile bazı şair ve edipler arasında pek makbul görülmemiştir. Buna Nef'i'yi ve şu şiiri örnek gösterilebilir:

"Dua ile hatm edelim zira hakikatte

Sözün gevher olursa yeğdir ıtnâbından icazı"[204]

[202] Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, s. 73-78; Selim Sabit, *Mi'yarü'l-kelâm*, Matbaay-i Osmaniye, İstanbul 1889, s. 13-15.

[203] Uzun, "Itnâb", *DİA*, XIX, 220.

[204] Uzun, "Itnâb", *DİA*, XIX, 220.

İKİNCİ BÖLÜM

ITNÂBIN ÇEŞİTLERİ

A. ITNÂBIN ÇEŞİTLERİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Belâgat âlimleri, ıtnâbın taksimi konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bu taksimler incelendiğinde bazı âlimlerin ıtnâbı yapısından hareketle, bazılarının ise gayesinden hareketle tasnîf ettikleri görülür. Bazen de bu iki durum göz önüne alınarak taksime gidilmiştir.[205]

Itnâbın çeşitleri incelendiğinde İbnu'l-Mu'tez'in *Kitâbü'l-bedî'* adlı eserinde i'tirâz ve te'kîd çeşitlerini, mehâsinü'l-kelâm başlığı altında ele aldığı görülmektedir.[206] Câhız, ıtnâbın iki çeşidi üzerinde durmuş ve onları detaylı bir şekilde açıklamıştır. Bunlardan birincisi, *kıssaların ve sözün bölümlerinin tekrarlanması* şeklinde terdâd diye adlandırdığı, daha sonra gelen belâgat âlimlerinin daha şümullü bir tanım yaptıkları tekrâr çeşididir. İkinci çeşit ise, isâbetü'l-mikdâr (ölçüyü tutturmak), yani ortaya konulmak istenen manâ kadar konuşmak, gereğinden fazla sözü uzatmamaktır.[207] Kendisinden sonra belâgat âlimleri kendisinden öğrendikleri bu türe, ihtirâs veya tekmîl adını vermişlerdir. Yapılan bu isim değişikliğine rağmen onun tanımladığı şekilde tarif etmişler ve onun verdiği misalleri kullanmışlardır. Ayrıca ıtnâbın te'kîd ve te'sîr amacıyla da geldiğini belirtmiştir. İbnü'l-Muzaffer el-Hâtimî ise îğâl ve i'tirâz (ara cümle) kısımlarını, şiir sanatlarını anlatırken ortaya koymuştur.[208] Kudâme b. Cafer ise *Nakdü'ş-şi'r* adlı eserinde şiirin sıfatları adı altında teşbîh, tetmîm ve îğâl kısımlarını ele almaktadır.[209]

Bir Nahivci olan İbn Cinnî'ye baktığımızda, i'tirâz çeşidini ıtnâbtan ayrı olarak kendi başlığı altında ele almış ve ona nesir ve şiirden örnekler getirmiştir. Arapların nezdinde i'tirâz üslûbu tekîd yerine geçtiğinden dolayı reddetmedikleri ve hoş karşıladıklarını belirtir. İbn Cinnî, bir ıtnâb çeşidi olarak düşünmese de tekrârı ele almış

---

[205] Bulut, a.g.m., s. 187.

[206] Abdulkadir Hüseyin, *el-Muhtasar fî târîhi'l-belâga*, Dârü Garîb, Kahire 2001, s. 94; Bulut, *Belâgat,* s. 172.

[207] Câhız, *el-Beyân ve't-tebyîn,* I, 227.

[208] Abdulkadir Hüseyin, *Fennü'l-belâga,* s. 90.

[209] Abdulakadir Hüseyin, *el-Muhtasar fî târîhi'l-belâga,* s. 146-149- s. 176; Tabâne, Bedevî, *Kudâme b. Ca'fer ve'n-nakdü'l-edebî*, Mektebetü'l-Encelu'l-Mısriyye, 2. Bsk., Kâhire 1958, s. 254, 306, 350; Ebu'l-'Addûs, *Medhal ile'l-belâgati'l-'Arabiyye,* s. 15; Karuko, Semira, *El-Câhız ve Belâgat*, Etkileşim Yayınları, İstanbul 2014, s. 223-235.

ve Ferrâ gibi âlimlerin aksine lafızları aynı gelen tekrârı kabul etmemiş sadece ikinci lafzın birincisinden farklı olduğunda makbul tekrar olacağını ifade etmiştir. Kuran-ı Kerîm'de geçen tekrarların yüceltme ve üstün göstermek için geldiğinden bunların kabul edilebileceğini anlatmıştır.[210]

İbn Reşîk ise lafız olarak ıtnâbı talaffuz etmemekle beraber kısımlarından olan terdîd, tefsîr, iltifât, istirât, tetmîm ve îğâli tekrâr babında zikretmektedir.[211] İltifât diye adlandırdığı i'tirâz (ara cümle) kısmını Kudâme ve İbn Mu'tez'den, îğâl kısmını ise Hâtemî'den nakl etmektedir.[212]

Askerî, *Kitabü's-sınâ'ateyn* adlı eserinde fennü'l-kitâbe (söz sanatı) başlığı altında beşinci babı îcâz ve ıtnâba ayırmış, ıtnâbın çeşitlerinden bahsetmiş, onları bablara ve kısımlara ayırmıştır. Itnâbtan teşbih, tezyîl, tevşîh i'tirâz gibi kısmları bedî' ilminin bir kısmıymış gibi farklı bablarda ele almıştır. Bununla beraber bu çeşitler ile ilgili ıstılahatları ortaya koymamıştır. Daha sonra gelecek olan Kazvînî, Askerî'nin değindiği ıtnâb çeşitleri olan, tevşîh, tekrâr, îğâl, tezyîl, tekmîl ve tetmîm gibi kısımları bab kalabalığı olmaması ve ıstılahatların azalması için kendi aralarında birleştirmiştir.[213]

Fahreddin er-Râzî, ıtnâbın birkaç çeşidini *Nihâyetü'l-îcâz fî dirâyeti'l-i'câz* adlı eserinde dağınık bir şekilde ele almıştır. Nazım babında i'tirâz ve iğrâkı zikretmiş, dördüncü faslına ek olarak tekrâr ve tatvîl cihetiyle Kur'ân'a dil uzatanların yaptığı tahribatı ortaya çıkarmak için açıklamaya gitmiştir.[214]

el-Alevî el-Yemenî, ıtnâbın tarifini yaptıktan sonra, onun üç vecihte geldiğini belirtmekte, onu tetmîm, tezyîl ve tafsîl kısımlarına ayırarak çerçevesini

---

[210] İbn Cinnî, *el-Hasâis,* I, 335-341; Abdulkadir Hüseyin, *Eseru'n-nuhât fi'l-bahsi'l-belâgî,* s. 296-297; 300-301.

[211] İbn Reşîk, *el-'Umde,* bkz. I, (terdîd) s. 333; (tefsîr) s. 35; (istirât) 39; (tetmîm) 50 ; (îğâl) 57; II, (tekrâr) s. 73.

[212] İbn Reşîk, *el-'Umde,* II, 53-58; Abdulkadir Hüseyin, *el-Muhtasar fî târîhi'l-belâga,* s. 128-129

[213] Askerî, *es-Sinâ'ateyn,* s. 190-196; Matlûb, *el-Kazvînî ve şürûhü't-Telhîs*, Mektebetü'n-Nahda, Bağdat 1967, s. 316; Samiye b. Yamne, *el-İttisâlü'l-lisânî ve aliyyâtühü't-tedâvüliyye fi Kitâbi's-sinâ'ateyn li Ebî Hilâl el-Askerî,* Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût 2012, s. 172; Kalkîle, *el-Belâgatu'l-istilâhiyye,* s. 16-17.

[214] Atiye, *el-Itnâb fi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* s. 36.

daraltmaktadır. [215] Tûfî el-Bağdâdî ıtnâbı hakîkî ve mecâzî olmak üzere ikiye ayırmaktadır.[216]

el-Halebî ıtnâbı, muttasıl zamire tekid olarak gelen munfasıl zamir ve tekrir olmak üzere ikiye, daha sonra tekrârı da lafız ve manâda tekrar ve sadece manâda tekrar olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Aynı şekilde bu iki kısımdan her bir kısmı yararlı ve yararsız olmak üzere ikiye ayırmaktadır. el-Halebî, ıtnâbı tatvîl ve takrârdan ayırmış, lafzın manâdan bir yarar için fazla gelmeyip belirsiz bir durum ortaya koymasını tatvîl, anlamı bozmasını haşiv olacağını belirtmiştir. Ayrıca tekrârı yararlı ve yararsız olarak ikiye ayırmış, anlamlı olanını ıtnâbtan, anlamsız olanın da tatvîlden bir kısım olduğunu belirtmiştir.[217]

İbnü'l-Esîr, ıtnâbı yapısından hareketle taksim etmektedir. Itnâbı tek cümlede meydana gelen ve birden fazla cümlede meydana gelen şeklinde ikiye ayırmaktadır. Tek bir cümlede meydana gelen ıtnâbı hakîkî ve mecâzî olarak ikiye, birden çok cümlede meydana gelen ıtnâbı ise dört kısma ayırmaktadır. Üstün gördüğü ıtnâb türü birden çok cümlede meydan gelen ıtnâb türü iken, mecâzî olanı da hakîkîden üstün görmektedir.[218]

İbnü'l-Esîr, birden çok cümle için ıtnâbı dört çeşide ayırmıştır. Bu çeşitler şunlardır;

1. Bir durumu birkaç şekilde ifade edebilmek için eşanlamlı öğeler kullanmak,

2. Nefy ve ispât: Merâmı önce olumsuz, ardından da olumlu bir cümleyle tamamlamak, ya da tam aksi olarak önce olumlu sonra da olumsuz cümle kullanmak suretiyle ifade etmek,

3. Merâmını ifadeden sonra onu teşbihlerle artırmak. Yani bir manânın ziyadeye ihtiyaç duyulmaksızın zikredilerek ve sonra teşbih yoluyla örneklendirilmek,

---

[215] Alevî, *et-Tirâz,* s. 319-322.

[216] Emine Selim , *et-Tûfî el-Bağdâdî ve arâuhü'l-belağiyye ve'n-nakdiyye*, Mektebetü Vehbe, 1. Bsk., Kâhire 1999, s. 131.

[217] Halebî, *Cevheru'l-kenz*, s. 287-288.

[218] İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâ'ir,* II, 346-351.

4. Meramını tam olarak ifade ettikten sonra çeşitli amaçlarla fazladan öğe eklemek.[219]

İbnü'l-Esir'in ortaya konulan cümlerin yapısına göre yaptığı taksim pek yaygınlık kazanmamış, belagat âlimleri Kazvînî'nin yaptığı ıtnâb taksimini daha çok benimsemişlerdir. Kazvînî, ıtnâbı İbnü'l-Esîr'in aksine gayesinden hareketle taksimlendirmiş ve bu taksîm daha fazla yaygınlık kazanmıştır. Kazvînî'in yaptığı taksimata göre ıtnâbın sekiz çeşidi vardır. Bunlar şu şekilde sıralanır:[220]

1. Îzâh. 2. Atıf. 3. Tekrar. 4. Îğâl. 5. Tezyîl. 6. Tekmîl. 7. Tetmîm. 8. İ'tirâz.

Kazvînî'den sonraki âlimler bu taksimata ilaveler yapmışlardır. Bu ilavelerin başında tekîd harf ve edatlarıyla; zaid harfler, lafzî-manevî, tekîd vb. yollarla meydana gelen ıtnâb çeşitleridir.[221]

Daha sonra gelen Muhammed b. Ali el-Cürcânî Kazvînî'nin taksiminden etkilenerek, ıtnâbı yedi çeşit olacak şekilde ortaya koymaktadır. Bunlar ibhâm ile birlikte îzâhı, özelin genel ile zikredilmesi, kötülemek için tekrar etme, îğâl, tezyîl, tekmîl ve tetmîm kısımlarıdır.[222]

Müteahhır dönem belâgatçıları ıtnâbın kısımlarını daha ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuşlardır. Bunlardan Tîbî ıtnâbı cümle olmayan ve cümle olarak gelen diye iki kısma ayırmakta ve bu taksimata göre Kur'ân'dan sayısız örnek getirmektedir.[223]

Suyûtî Kazvînî'nin taksiminden ayrı olarak, ifadede zait unsur bulunup bulunmamasından hareketle ıtnâbı, ıtnâb bi'l-bast ve ıtnâb bi'z-ziyade olmak üzere

---

[219] İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâ'ir,* II, 351-355; Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye,* I, 225-227; eş-Şeyh, *Dirâsât fi'l-belâga 'inde Diyauddîn İbnü'l-Esîr,* s. 128-133; Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-mufassal fî 'ulûmi'l-belâga,* s. 160-161; Kara, a.g.m., s. 361; Bulut, a.g.m., s. 187.

[220] Kazvînî, *el-îzâh,* s. 196-212.

[221] Bulut, a.g.m., s. 187

[222] Muhammed el-Cürcânî, *el-İşârât,* s. 135-147.

[223] et-Tîbî, Şerefeddin Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah, *et-Tibyân fi'l-beyân,* (thk. Abdussettar Hüseyin Zammût), Dâru'l-Cîl, Beyrût 1996, s. 321.

ikiye ayırmıştır. Bu şekilde ziyade ile olan ıtnâb çeşitlerini yirmi bire kadar çıkarmıştır.[224]

Ahmed ed-Dimanhûrî, ıtnâbı karışıklık halinde îzâh, îğâl, tezyîl, tekrîr, i‘tirâz, tekmîl, tetmîm, tahsîs ve ta‘mîm olmak üzere geldiğini belirtmektedir.[225]

Son dönem belagatçılarından Muhtâr Atiye *el-Itnâb fi'l-Kur'ani'l-Kerîm* adlı eserinde ıtnâbı üç ana başlık altında ele almıştır. Her ana başlık ise üç bölüme ayrılmaktadır. Taksimatı şu şekildedir:

1. Îzâh

a. Özel olanı genele atıf

b. Genel olanı özele atıf

c. Kapalılıktan sonra îzâh

2. Te'kît

a. Tekrâr ve îğâl

b. İ‘tirâz ve ihtirâs

c. Tezyîl

3. Itnâb-ı bast

a. Tetmîm ve tekmîl

b. Kullanılan cümlelerde zaitlik

c. Kelime yapısında zaitlik.[226]

---

[224] Suyûtî, *et-Tahbîr fî 'ilmi't-tefsîr*,(thk. Fethî Abdulkadir Ferîd), Dâru'l-‘Ulûm, Riyâd 1982, s. 266-270; ‘AK, Halid Abdurrahman, *Usûlü't-tefsîr ve kavâiduh*, Dâru'n-Nefâis, Beyrût, 1986, s. 273-276.

[225] ed-Dimanhurî, Ahmed, *Hilyetü'l-lübbi'l-masûn*, (hşy. Mahlûf b. Muhammed el-Bedevî el-Münyavî), Matba‘atu Mustafa el-Bâbî, Kâhire 1938, s. 129-132.

[226] Atiye, *el-Itnâb fi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* s. 73-491; Bulut, a.g.m., s. 188.

B. ITNÂBIN ÇEŞİTLERİ

Itnâbın çeşitlerini ele alırken hem yapısından hem de gayesinden hareketle bir taksimatı kapsayıcı olması hasebiyle uygun gördük. Yaptığımız taksimatı bir şema üzerinde göstermek faydalı olacaktır.

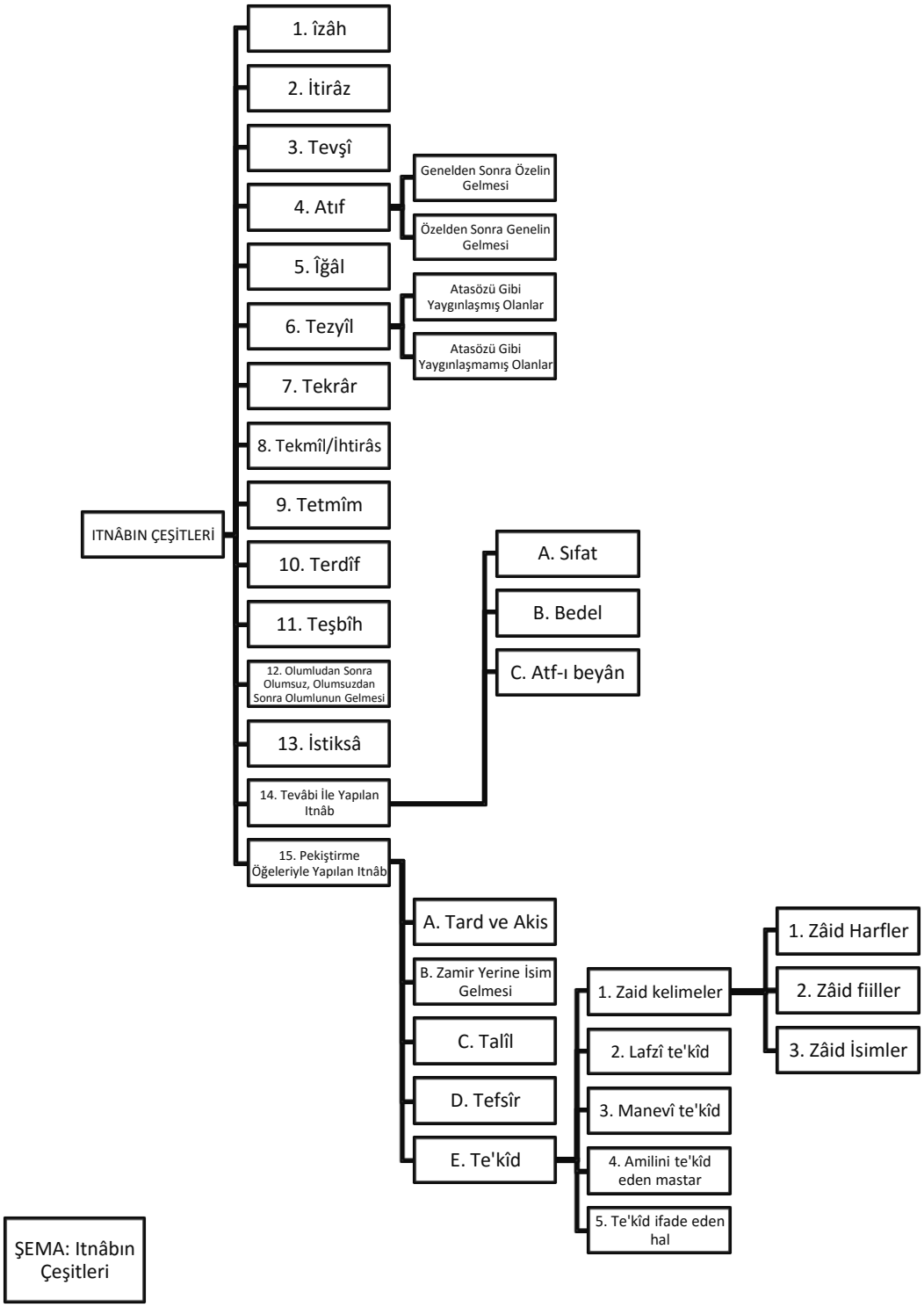

ŞEMA: Itnâbın Çeşitleri

1. ÎZÂH (الإيضاح بعد الإبهام)

Îzâh, أوضح يوضح fiilinden türemiş bir mastar olup sözlükte, *"belirmek, görünmek ve ortaya çıkmak"* anlamlarında gelmektedir. [227] İbhâm (الإبهام) ise, أبهم يبهم fiilinden türemiş bir mastar olup, *"konuşmaya güç yetirememek, yol olmamak, benzerlikten yönünü tanıyamamak"* gibi anlamlarda gelmektedir.[228]

Terim anlamı olarak (الإيضاح بعد الإبهام), kapalı bir anlatımdan sonra, manânın anlaşılması için onu açıklayan bir ifadenin gelmesidir. Yani manâyı iki farklı yönüyle daha güzel ve daha üstün bir şekilde idrak etmek için kapalı bir ifadeden sonra onu açıklayan bir ifadeyi getirmektir.[229] Bu şekillerden biri kapalılık yönüyle, diğeri ise açıklama yönüyle anlatıma bir kavrayış getirmektedir. Mağribî, kapalılık yönünden sonra açıklama yapılmasının iki katı idrak sağladığını ve bu iki idrak ise iki anlama gücünü ortaya koyduğunu, iki anlama gücünün ise bir anlama gücünden daha üstün olduğunu belirtmektedir.[230]

Kapalı bir anlatımdan sonra açıklayıcı bir anlatım şeklinde yapılan ıtnâbla şunlar amaçlanmaktadır:

-Tek bir anlamı iki farklı şekilde sunmak suretiyle daha çok kavranmasını ve idrak edilmesini sağlamak. Bu iki farklı şekil ifadenin kapalı ve açıklama yönleridir. Bu şekilde öncelikle manânın kapalı olarak gelmesi muhatabın onun detaylarını öğrenme arzusu içine gireceğinden daha pür dikkat dinlemeye başlayacak, izah kısmıyla ise o manâ zihne tam oturacak ve daha üst bir şekilde kavramaya başlayacaktır.[231]

-Anlamın muhatabın zihnine iyi bir şekilde yerleşebilmesini sağlamak. İlk önce ifade kapalı olarak söylendiğinde muhatab fıtratı gereği söylenmeyen ifadeyi öğrenme

---

[227] Zemahşerî, وضح mad., *Esâsu'l-belâga,* II, 340; İbn Manzûr, وضح mad., *Lisânu'l-Arab,* XV, 323.

[228] İbn Manzûr, بهم mad., *Lisânu'l-Arab*, I, 524; 'Atiye, *el-Itnâb fi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* s. 135-136.

[229] Mısrî, *Tahrîru't-tahbîr,* s. 559.

[230] el-Mağribî, Ebu Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Yakub, *Mevâhibu'l-fettâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, (thk. Halil İbrahim Halil), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût 2003, s. 652; Aksarâyî, *Îzâhu'l-Îzâh*, vrk. 129a; Suyûtî, *el-İtkân*, V, 1670; Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye,* I, 228; Tabâne, *Mu'cemu'l-belâgati'l-'Arabiyye,* s. 762; Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-mufassal fî 'ulûmi'l-belâga,* s. 162; İrfân Matracî, *el-Câmi' li-fünûni'l-lugati'l-'Arabiyye ve'l-'arûz,* s. 90; Bulut, *Belâgat,* s. 172.

[231] Kalkîle, *el-Belâgatu'l-istilâhiyye,* s. 274.

arzusu içine girer. Akabinde ifade kendisine açıklandığında anlam zihne iyice yerleşmektedir. Bu durum muktezây-ı hâle uygun olacak şekilde, bir meselenin büyüklüğünü ve ehemmiyetini ortaya koymak veya bir meseleye teşvik etme veya tehlikesine dikkat çekmek için kullanılmaktadır.[232]

Bu üç maksat bir arada Hz. Musa ile Cenâb-ı Hak arasında geçen şu örnekle verilebilir:

﴿رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي...﴾

"Rabbim! Kalbime genişlik ver…"[233]

Bu âyetin kapalı ifadesi اشرح لي kısmıdır. Daha sonra gelen kısmı صدري ifadesi ise bu kapalılığı açıklamaktadır. Burada Makam ifade edenin sıkıntı ve zorluklarla karşılaşmasını vurgulu bir şekilde dile getirmesini gerektirmektedir. Aynı şekilde bu üslûb durumun vehametini ve büyüklüğünü de ortaya koymuştur.[234]

Bu kısma övme ve yerme fiilleri olan نعم ve بئس fiilleri de girmektedir. Bu iki fiil failleriyle birlikte kapalı bir cümle oluşturur. Bu cümleyi takip eden mahsus ile bu kapalılık izah edilir. نعم fiiline نعم الرجل زيد " Zeyd ne iyi bir adamdır.", بئس fiiline ise;﴿…بِئْسَ الِاسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ…﴾ "*…Ne kötü isim; mümin vasfından sonra fâsık adını almak..."*[235] örnekleri verilebilir. Bu fiiller mahsusun mahzuf olan bir mübtedanın haberi olduğunu veya haberi mahzuf bir müpteda olarak savunan görüşe göre ıtnâb kısmına girmektedir. Eğer bu şekilde olmasa ve diğer görüş olan kendisi müpteda olup, önceki cümlenin de haberi olması onu bu kısma sokmaz. Çünkü o zaman takdiri زيد نعم

[232] Kazvînî, *el-Îzâh,* s. 196; Besyûnî, *'İlmu'l-me'ânî,* II, 257; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 231; Bekrî Şeyh Emin, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye fî sevbihâ'l-cedîd-'İlmu'l-me'ânî,* I, 200.

[233] Taha, 20/25.

[234] Kazvînî, *el-Îzâh,* s. 196; Suyûtî, *el-itkân*, V, 1671; el-Halhâlî, Şemsuddîn Muhammed b. Muzaffer el-Hatîbî, *Miftâhu Telhîsi'l-Miftâh*, Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, Kahire 2006, s. 462-463; Aksarâyî, *İzâhu'l-İzâh*, vrk. 129a; Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye,* I, 228-229; a. mlf., *Esâlib belâgiyye,* s. 231

[235] Hucûrât, 49/11.

الرجل olmaktadır.[236] Bu fiillerde belirttiğimiz amaçlar ile birlikte iki yarar daha ortaya çıkmaktadır:

- Anlatımda dengeyi sağlamak. Yani anlatımın ne sadece açıklama, ne de kapalı bir ifade şeklinde gelmesidir. Çünkü sadece îzâh için gelmediği îcâz olma yönüyle mübteda ve haberin hazf edilmesinden, aynı şekilde sadece kapalılık için gelmediği ıtnâb olma yönüyle izah için gelen mahsus ile anlaşılmaktadır.

- İki aksi durumun bir arada olduğu vehmini vermek. Bu iki durum da ıtnâb ve îcâzdır.[237]

Temyizli ifadelere bakıldığında kapalı ifadeyi açma yönleri bulunduğundan onlar da bu kısma girmektedir. ﴿... وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا...﴾ *" Başımdaki saçlar ak pak oldu..."*[238] âyetinde olduğu gibi bu şekilde gelen temyizli ifadeler kapalıyı açma özelliğiyle beraber kaplam ve abartı özelliği bulunduğundan düz yazıya kıyasla daha beliğ ve çarpıcı olarak yansıtılır. Yukarıdaki âyet temyizli şekliyle değil de اشتعل شيب الرأس şeklinde ifade edilseydi baştaki şaçların, belki de bir kısmının ağarmış olduğu ifade edilirdi. Ama bunun yanında اشتعل الرأس شيبا şeklinde temyizli olarak gelmesinde başın tamamının ve saçların tümüyle ağardığı, ak pak olduğu, bunun yanında başın ak saçlardan ibaret olma gibi bir abartı ve anlatımla canlılık katmıştır.[239]

İsm-i mavsûl olan ما ve من ile şart isimlerinden sonra gelen beyân من harfi ortaya konulan ifadeler de bu kısma girmektedir. Bu anlatım tarzı Arapçada çokça kullanılmaktadır.

---

[236] Kazvînî, *el-Îzâh,* s. 196-197; Mağribî, *Mevâhibu'l-fettâh*, s. 655-657; Aksarâyî, *Îzâhu'l-Îzâh,* vrk. 129b; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 232.

[237] Kazvînî, *el-Îzâh,* s. 197; es-Sübkî, Ebî Hâmid Ahmed b. Ali b. Abdulkâfî, *'Arûsu'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, (thk. Halil İbrahim Halil), Dâru'l-Kutubu'l-'İlmiyye, Beyrut 2001, II, 122; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 442-444; Kalkîle, *el-Belâgatu'l-istilâhiyye,* s. 274-275; Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye,* I, 229.

[238] Meryem, 19/4.

[239] Durmuş, ''Itnâb'', *DİA,* XIX, 217.

﴿...وَمَا تُنفِقُواْ مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ...﴾ "...*Hayır olarak ne harcarsanız karşılığı size tastamam ödenir...*"[240] âyet-i kerimesini bu duruma örnek verebiliriz.

Aynı şekilde bedel ve atf-ı beyân ifadelerine bakıldığında ilk öğe olan mübdel minh veya mâ'tûf aleyh ikinci öğe olarak gelen mâ'tûf veya bedel ile açıklandığı şuna benzer âyetlerde görülebilmektedir:[241]

﴿اِهدِنَا الصِّرَاطَ المُستَقِيمَ ۝ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنعَمتَ عَلَيهِمْ...﴾

"Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiğin kimselerin yoluna ilet..."[242] Bu âyette önce الصِّرَاطَ المُستَقِيمَ ifadesi ile doğru yola iletilmek istenmiş, hemen ardından bu doğru yolun bedel olarak gelen صِرَاطَ الَّذِينَ أَنعَمتَ عَلَيهِمْ cümlesi ile ne olduğu açıklanmıştır.

Bu üslup Kur'ân-ı Kerim'de yetmiş dolayında yerde gelmektedir. Bunlardan birkaçını örnek olarak verelim:

﴿لَن يَضُرُّوكُمْ إِلاَّ أَذًى وَإِن يُقَاتِلُوكُمْ يُوَلُّوكُمُ الأَدْبَارَ ثُمَّ لاَ يُنصَرُونَ﴾

"Onlar size eziyetten başka bir zarar veremezler. Eğer sizinle savaşmaya kalkışsalar, size arkalarını dönüp kaçarlar. Sonra onlara yardım da edilmez."[243]

Bu âyetin tefsirinde Zemahşerî cezimli olmayanın cezimli olana atfedilmesi, yani ثم لاينصرون kısmının يولوكم kısmına ثم atıf harfiyle atfedilmesini irdelemekte ve şöyle demektedir:" ثم لا ينصرون *sözünde neden matûf cezimli kılındı? Ben derim ki, şart hükmünden haberi hükme geçişle* ثم اخبركم انهم لا ينصرون *"sonra size haber vereyim ki kendilerine yardım da edilmez" diye bir anlam ortaya çıksın diyedir."*[244] İşte tam burada îzâh kısmı Zemahşerî'nin dikkat çektiği irabî meseleyle alakalıdır. Burada ثم لاينصرون îzâh kısmını oluşturmaktadır. Bu ıtnâb üslûbundan gaye, Müslüman ordusuna karşı savaşan düşmanın hayal kırıklığına uğrayacağı ve müslümanlara hiçbir şekilde

[240] Bakara, 2/272.

[241] Durmuş, ''Itnâb'', *DİA*, XIX, 217.

[242] Fatiha, 1/6-7.

[243] Âli 'İmrân, 3/111.

[244] Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 610.

eziyet verilemeyeceği, ölümlerinin müslüman mücahidlerinin elinden olacağını ortaya koymak içindir. Bunu bize يولوكم الادبار kısmı açıklamakta, bununla kalmayıp hezimete uğrayışlarının devam edeceği sonra gelen ثم لاينصرون kısmı ortaya koymaktadır. Bu kısmın cevab-ı şart cümlesine atıf edilmesi, sanki onların yardım edilmeme durumunu o anda anlayacakları ve onların o hale girecekleri izlenimi verilmek istenmektedir.[245]

﴿مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلاَّ مَا أَمَرْتَنِي بِهِ أَنِ اعْبُدُواْ اللّهَ رَبِّي وَرَبَّكُمْ وَكُنتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَّا دُمْتُ فِيهِمْ فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنتَ أَنتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ وَأَنتَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾

"'"Ben onlara, sadece bana emrettiğin şeyi söyledim: Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz olan Allah'a kulluk edin (dedim.) Aralarında bulunduğum sürece onlara şahit (ve örnek) idim. Ama beni içlerinden aldığında, artık üzerlerine gözetleyici yalnız sen oldun. Sen, her şeye hakkıyla şahitsin."'"[246]

Bu âyet Hz. İsa'nın Cenâb-ı Hakkın kendine sorduğu sual üzerine verdiği cevap niteliğinde kendi ağzından dökülen konuşmadır. Kavminin ona attığı iftira olan kendisini ve annesini ilah saymaları konusunda emir vermiş mi diye sorulan soruya cevaben مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلاَّ مَا أَمَرْتَنِي بِهِ kısmını ifade etmiştir. Burada kapalı olan ona emredilenin ne olduğu hemen akabinde gelen أَنِ اعْبُدُواْ اللّهَ...الخ kısmı izah etmiştir.[247]

﴿قُلْ تَعَالَوْاْ أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ أَلاَّ تُشْرِكُواْ بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَلاَ تَقْتُلُواْ أَوْلاَدَكُم مِّنْ إِمْلاَقٍ نَّحْنُ نَرْزُقُكُمْ وَإِيَّاهُمْ وَلاَ تَقْرَبُواْ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَلاَ تَقْتُلُواْ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللّهُ إِلاَّ بِالْحَقِّ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ﴾

"(Ey Muhammed!) De ki: "Gelin, Rabbinizin size haram kıldığı şeyleri okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyi davranın. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizi de onları da biz rızıklandırırız. (Zina ve benzeri) çirkinliklere, bunların açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Meşrû bir hak karşılığı

[245] Allân, İbrahim Mahmud, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân envâuhu ve vezâifuhu*, Mektebetu'ş-Şarika, Şârika 2002, s. 357; Atiye, *el-Itnâb fi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* s. 153.

[246] Mâide, 5/117.

[247] Atiye, *el-Itnâb fi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* s. 158.

olmadıkça, Allah'ın haram (dokunulmaz) kıldığı canı öldürmeyin. İşte size Allah bunu emretti ki aklınızı kullanasınız.""[248]

Bu âyette Resulullahın diliyle müslümanlara Allah'ın yasakladığı ve haram kıldıklarından bir sakınma vardır. Başta insanların tümüne bir genel bir çağrı تَعَالَوْاْ أَتْلُ مَا kısmı ile yapılmaktadır. Kapalı ifadeden sonra onu açıklayan kısım Allah'ın haram kıldıklarını öğrenme arzusu içine sokmak ve düşünceleri oraya çevirmek için getirilmiştir. Burada açıklama geldikten sonra Resulun sakındırdığı ve yasak ettiği şeyler anlaşılmaya başlanmıştır.[249]

﴿وَأَذَانٌ مِّنَ اللهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الأَكْبَرِ أَنَّ اللهَ بَرِيءٌ مِّنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ فَإِن تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَإِن تَوَلَّيْتُمْ فَاعْلَمُواْ أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللهِ وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُواْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ﴾

"Hacc-ı ekber gününde, Allah ve Resûlünden bütün insanlara bir bildiridir: Allah ve Resûlü, Allah'a ortak koşanlardan uzaktır. Eğer tövbe ederseniz, bu sizin için hayırlıdır. Ama yüz çevirirseniz, şunu iyi bilin ki, siz Allah'ı âciz bırakabilecek değilsiniz. İnkârcılara, elem dolu bir azabı müjdele!"[250]

Bu âyette ise kapalı olan kısım hacc-ı ekberde aktarılan bildiridir. Sonra bu bildiriyi Allah'ın ve Resulunun onlardan beri olduğu, onları tevbe etmeye çağırdığını, yüz çevirip günah işleyerek onu aciz bırakamayacaklarını ve eğer inkar ve delalette devam ederlerse resulune onlara büyük bir azabı müjdelemesini istediği şeklinde izah edilmiştir.[251]

﴿وَأَنَّا لَمَّا سَمِعْنَا الْهُدَى آمَنَّا بِهِ فَمَن يُؤْمِن بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا﴾

[248] Enâm, 6/151.

[249] Atiye, *el-Itnâb fi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* s. 158.

[250] Tevbe, 9/3.

[251] Atiye, *el-Itnâb fi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* s. 160.

"Gerçekten biz hidayet rehberini (Kur'an'ı) işitince ona inandık. Kim Rabbine inanırsa, artık ne hakkının eksik verilmesinden, ne de haksızlığa uğramaktan korkar."[252]

Bu âyette gelen بخس kelimesi ecir eksikliği; رهق kelimesi ise haksızlık anlamında kullanılmaktadır. Burada, hâşâ, Allah'ın kulunun sevabını eksilteceği ve birisine zulüm edeceği anlamında kullanılmamıştır. Âyet cinlerin Allah'ın indirdiklerine imanlarını belirtmelerini resmetmektedir. آمَنَّا بِهِ kısmına kadar ifade kapalıdır. ondan sonra gelen فَمَن يُؤْمِن بِرَبِّهِ فَلَا يَخَافُ بَخْسًا وَلَا رَهَقًا kısmı ise bu kapalılığı gidermiştir. Bu âyette sanki cinler iman etmekle, Allah'ı tanımanın yanında, ecir eksikliğinden ve yaptıklarında haksızlığa uğramama güvencesi içerisine girmek istedikleri anlaşılmaktadır. Dervîş, *İ'râbu'l-Kur'ân ve beyânuh* adlı eserinde فلا يخاف âyetindeki fâ harfinin kullanılmamasının mümkün olduğu halde burada فهو لا يخاف şeklinde kelamın zahirinden müptedanın takdir edildiğinin anlaşılması için gelmekte olduğunu belirmektedir. Ve bu şekilde gelmesinin iki yarar sağladığını şu şekilde belirtmektedir: "*Bu şekilde zahirin gelmesi bir yarar için sağlandı. Yani bu şekilde iman eden birisinin sanki* فهو لا يخاف *denilmiş gibi olmakta ve sanki bir müminin kurtulacağının kesin olacağını, bundan kaçış olmayacağını ortaya koymaktadır. Bu durumun başkası değil de kendisine özel olduğunu ortaya koymaktadır. Bir ikincisi olarak da isim cümlesi cümle içeriğinin kesinliğini ortaya koyma yönünden fiil cümlesinden daha fazla vurgulu olmakta ve kesinlik ifade etmektedir."*[253]

﴿وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَلِكَ الأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هَؤُلاء مَقْطُوعٌ مُّصْبِحِينَ﴾

"Ona şu durumu kesin olarak bildirdik:"Sabaha çıkarken onların sonu kesilmiş olacak.""[254]

Âyette geçen ve Hz. Lut'a, وقضينا اليه ذلك الامر *"O (Lut)'a o hükmü vahyettik."* cümlesinindeki ذلك الامر /o hükmün mücmel olarak geldiği için ne olduğu

[252] Cin, 72/13.

[253] Dervîş, Muhyiddin, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Ker'im ve beyânuhu*, Dâru'l-İrşâd li'ş-Şuûni'l-Câmi'a, 1. Bsk., Humus 1988, X, 245.

[254] Hicr, 15/66.

anlaşılmamakta ve muhatap onu öğrenme arzusu içerisine girmektedir. أنّ edatından sonra gelmekte olan دابر هؤلاء مقطوع مصبحين *"sabaha çıkarlarken mutlaka onlarını ardının kesilmiş olacağı"* cümlesi ile bu kapalılık izah edilerek bu hüküm açıklanmış böylelikle durum iki defa ifade edilmiştir. İlkinde ذلك الامر ifadesinde mücmel olarak, ikincisinde ise أنّ دابر هؤلاء مقطوع مصبحين ifadesinde ise tafsilatlı olarak ortaya konulmuş oldu. Bu âyette bu şekilde onları saran azabın büyüklüğü ve korkutuculuğu ortaya çıkmıştır.[255]

﴿الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَيُؤْمِنُونَ بِهِ...﴾

"Arş'ı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar (melekler) Rablerini hamd ederek tespih ederler, O'na inanırlar..."[256]

Burada ويؤمنون به kısmı önce gelen kısmın izahı durumundadır. Arşı taşıyan meleklerin mümin oldukları belli olduğu halde tekrar zikredilmesinin sebebi imanâ teşvik, imanın değerini ortaya koymaktır.[257] Beyzâvî, burada meleklerin mümin olduklarının bildirilmesinin imanın fazileti ve büyüklüğünü ifade ettiğini ve lafzın ıtnâb için geldiğini ifade etmektedir. Zemahşerî ise tüm meleklerin Allah'a iman etmesine rağmen يؤمنون به ifadesiyle ne yarar güdüldüğü sorusuna *"bu ifade, imanın faziletini ve şerefini ortaya koymak ve ona teşvik etmek içindir."* Şeklinde cevap verir. Sabûnî bu durumu destekler mahiyette Zemahşerî'nin ifadelerini aynı şekilde *Safvetü't-tefâsîr* adlı eserinde tekrar etmiştir.[258]

﴿فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَا آدَمُ هَلْ أَدُلُّكَ عَلَى شَجَرَةِ الْخُلْدِ وَمُلْكٍ لَّا يَبْلَى﴾

"Nihayet şeytan ona vesvese verip şöyle dedi: "Ey Âdem! Sana ebedîlik ağacını ve yok

---

[255] Kazvînî, *el-İzâh,* s. 196; Suyûtî, *el-İtkân*, V, 1671;'Atîk, *'İlmü'l-me'ânî el -beyân el-bedî'*, s. 182; Aksarâyî, *İzâhu'l-İzâh,* vrk. 129b; Fazl Hasan Abbâs, *el-Belâga funûnüha ve efnânuha 'ilmu'l-me'ânî,* s.483; Besyûnî, *'İlmu'l-me'ânî,* II, 257-258; Bulut; *Belâgat,* s. 173.

[256] Mü'mîn, 40/7.

[257] Kazvînî, *el-İzâh*, s. 209.

[258] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* V, 330-331; Suyûtî, *el-itkân*, V, 1638; el-Beydâvî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, (thk. Muhammed b. Abdurrahman el-Mer'aşlî), Dâru İhyâu't-Turâsi'l-'Arabî- Muessetu't-Târihi'l-'Arabî, Beyrût 1998, V, 52; es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetu't-tefâsîr*, Dâru'l-Kur'ân-ı Kerîm, Beyrût,1981, III, 94; Kara, a.g.m., s. 362.

olmayan bir saltanatı göstereyim mi?’’’[259]

Bu âyette فوسوس إليه الشيطان ifadesinden sonra şeytanın hangi yolla vesvese vereceğinin bilinmesi hemen ardından bu kapalılığı giderecek قال يا آدم هل أدلك على شجرة الخلد وملك لايبلى *‘‘Ey Adem! Sana Ebedilik ağacını ve yok olmayan bir mülkü göstereyim mi? Dedi.”* açıklamasının gelmesiyle anlaşılmıştır.[260]

﴿وَإِنَّ لَكُمْ فِي الأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُّسْقِيكُم مِّمَّا فِي بُطُونِهِ مِن بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَّبَنًا خَالِصًا سَآئِغًا لِلشَّارِبِينَ﴾

‘‘Kuşkusuz sizin için hayvanlarda da büyük bir ibret vardır. Zira size, onların karınlarındaki fışkı ile kan arasından (gelen), içenlerin boğazından kolayca geçen hâlis bir süt içiriyoruz.’’[261]

Kapalı bir anlam olan العبرة ifadesinin ardından gelen bölüm onu açıklamıştır. Açıklama iki aşamada meydana gelmiştir. Birincisi سقيا البطون, ikincisi mutahassıs cerrahların bilebildiği ince ve ayrıntı gerektiren bir konum olan اللبن السائغ ifadesidir.[262]

﴿أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ ۝ وَوَضَعْنَا عَنكَ وِزْرَكَ ۝ الَّذِي أَنقَضَ ظَهْرَكَ ۝ وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ﴾

‘‘Şüphesiz (sağmal) hayvanlarda da sizin için bir ibret vardır. Onların karınlarındaki fışkı ile kan arasından (süzülen) içenlere halis ve içimi kolay süt içiriyoruz.’’[263]

Bu sûrede iki defa geçen لك ile bir yerde geçen عنك izafeleri ifade edilmeseydi bile anlam tamamlanırdı. Fakat bunların kullanımıyla ortaya bir kapalılık çıkmakta ve nefis onun izahını ve açıklamasının yapılmasını arzulama durumuna gelmektedir. لك

[259] Tâhâ, 20/120.

[260] Fazl Hasan Abbâs, *el-Belâga funûnüha ve efnânuha ‘ilmu’l-me‘ânî,* s. 483; Bulut, *Belâgat,* 172-173.

[261] Nahl, 16/66.

[262] el-Eyyûbî, Yâsîn, *el-Itnâb fî’l-luga ve’l-belâga hudûhu aksâmuhu ve agrâduhu,* et-Turâsü’l-‘Arabî, 11/44-57, Suriye 1991, s. 48.

[263] İnşirâh, 94/1-4.

izafesinden sonra gelen صدرك izafesi ile عنك izafesinden sonra gelen وزرك izafesi ile kapalılık perdesi kalmakta ve nefis öğrenme arzusu içerisine girdiği bilgiyi alarak bir nevi öğrenme susuzluğunu gidermektedir. Ayrıca burada لك ve عنك izafeleri ifadeye tekid ve vurgu anlamı da katmıştır.[264]

2. İ‘TİRÂZ (الاعتراض)

İ‘tirâz sözlükte, *‘‘iki şey arasına fasıla koyacak şekilde gelmek’’* anlamında kullanılır. İki şeyin arasını ayıran, mani olan anlamında عارض kelimesi kullanılmaktadır.[265] Istılah anlamı ise, cümlelerin öğeleri arasına veya cümleler arasında cümleleri pekiştimek, güzelleştirmek gibi belâgî bir gayeyle irabta mahalli olmayan kelime, cümle veya cümleler getirilmesidir. Bu kelime veya cümleler çoğu zaman kendinden önce gelmiş olan kelime veya cümleyle ilgili olarak sırası ve yeri gelmişken hemen o anda ifade edilmesi gereken düşüncelerdir. i‘tirâz, tenzih, tâzim, tenbîh veya dua gibi amaçlarla gelmektedir.[266]

Hatimî’nin iltifât olarak zikrettiğini İbn Reşîk de benimsemiş, bir grubun i‘tirâz diye de isimlendirdiğini ondan naklederek kendi eserinde zikretmiştir.[267] İbn Cinnî i‘tirâzın Arapların sözlerinde çokça kullandığını, Kurân-ı Kerîm’de, fasih şiirlerde ve nesirde çok örneğinin olduğunu zikretmektedir.[268] Bu üslûbun belâgat kitaplarına girmesiyle, mesela Askerî İbnü’l-Mu‘tez’in i‘tirâz tanımını ve örneklerini aynen aktarır.[269] İbn Münkiz ise i‘tirâz cümlesinin fazlalık değil bir yarar için geldiğini belirtir.[270] Râzî ise onu, mezmum(kötü), vasat(orta) ve latif(güzel) olarak üç kısma ayırıp örneklerle güçlendirmeye çalışır.[271] Halebî, Hâtimî ile İbnü’l-Mu‘tez’in iltifât ve

---

[264] Meydânî, *el-Belâgatu’l-Arabiyye,* II, 68-69.

[265] İbn Manzûr, عرض mad., *Lisânu’l-Arab,* IX, 137-152.

[266] Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 206; Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1684; Aksarâyî, *Îzâhu’l-Îzâh,* vrk. 133a-133b; Meydânî, *el-Belâgatu’l-Arabiyye,* II, 80-81; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 242; a.mlf., *Mu‘cemu’l-mustalahâti’l-belâgiyye,* I, 227; Kalkîle, *el-Belâgatu’l-istilâhiyye,* s. 282; Nâyif Ma‘rûf, *el-Mûcezu’l-kâfî fî ‘ulûmi’l-belâga ve’l-‘arûz,* s. 81.

[267] İbn Reşîk, *el-‘Umde,* II, 45.

[268] İbn Cinnî, *el-Hasâis,* I, 335-341.

[269] İbnü’l-Mu‘tez, Ebu’l-Abbas Abdullah b. Muhammed b. Cafer, *Kitabü’l-bedî‘,* Dârü’l-Mesîre, Beyrût 1982, 59-60; Askerî, *es-Sinâ‘ateyn,* s. 394.

[270] İbn Münkiz, *el-Bedî‘ fi’l-Bedî‘ fî nakdi’ş-şi‘r,* s. 190.

[271] Râzî, *Nihâyetü’l-îcaz fî dirâyeti’l-i‘câz,* s. 172.

iltimâm diye de isimlendirdiklerini aslında i‘tirâz olduğunu savunur.[272] Kazvînî, Teftazânî, Suyûtî gibi belâgat âlimleri bu üslûba i‘tirâz ismini vermeyi uygun bulmuşlardır. Kazvînî ve onun Telhîs’ini şerh edenler bu kısma i‘tirâz ile ıtnâb الإطناب بالإعتراض ismini vermişlerdir.[273]

Kur’ân-ı Kerîm’de ve şiirde birçok örneği bulunmaktadır. Bunlardan birkaç örnek vermek yeterli olacaktır:

﴿وَيَجْعَلُونَ لِلّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُم مَّا يَشْتَهُونَ﴾

“Onlar, kızları Allah’a nispet ediyorlar -ki O, bundan uzaktır- kendilerine ise, canlarının istediğini.”[274]

Bu âyette سُبْحَانَهُ ifadesi, anlam yönünden birbirine bağlı iki söz arasına gelmiş i‘tirâz cümlesi olup, Allah’ı kızlarının olamayacağı yönüyle o anda tenzih etme ve yanlış tasavvur edenlerin yalan sözlerine mahal vermemek için gelmiştir. Buradaki i‘tirâz olarak gelen التنزيه ifadesi mastar gibi sayıldığından cümle sayılmakta ve anlam da أنزّهه تنزيها *‘‘onu mutlak manâ da tenzih ediyorum.’’* şeklindedir. [275]

﴿فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنثَى وَاللّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالأُنثَى وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذُرِّيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾

“Onu doğurunca, “Rabbim!” dedi, “Onu kız doğurdum.” -Oysa Allah, onun ne doğurduğunu daha iyi bilir- “Erkek, kız gibi değildir. Ona Meryem adını verdim. Onu ve soyunu kovulmuş şeytandan senin korumana bırakıyorum.”’’[276]

---

[272] Halebî, *Cevheru’l-kenz,* s. 128.

[273] Askerî, *es-Sinâ‘ateyn,* s. 394; Kazvînî, *et-Telhîs,* s. 277; İrfân Matracî, *el-Câmi‘ li-fünûni’l-lugati’l-‘Arabiyye ve’l-‘arûz,* s. 94; Matlûb, *Mu‘cemu’l-mustalahâti’l-belâgiyye,* I, 245-246.

[274] Nahl, 16/57.

[275] Kazvînî, *el-îzâh*, s. 206; Teftâzânî, *Muhtasaru’l-me‘ânî,* s. 219; Sübkî, *‘Arûsu’l-efrâh*, II, 130.; Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1684; Aksarâyî, *İzâhu’l-İzâh,* vrk. 133b; Meydânî, *el-Belâgatu’l-Arabiyye,* II, 81; Besyûnî, *‘İlmu’l-me‘ânî,* II, 270-271; Kalkîle, *el-Belâgatu’l-istilâhiyye,* s. 283; Tabâne, *Kudâme b. Ca’fer ve’n-nakdü’l-edebî,* s. 309; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 243; İrfân Matracî, *el-Câmi‘ li-fünûni’l-lugati’l-‘Arabiyye ve’l-‘arûz,* s. 95; Nâyif Ma‘rûf, *el-Mûcezu’l-kâfî fî ‘ulûmi’l-belâga ve’l-‘arûz,* s. 81.

[276] Âl-i İmrân, 3/36.

Bu âyet-i kerîmede iki i'tirâz cümlesi bulunmaktadır. Birincisi وَاللهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ ifadesi, ikincisi ise وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالأُنثَى ifadesidir. Burada müfessirlere göre ilki Allah'ı tenzih ikincisi Hz. Meryem'in annesinin özrü olarak gelmektedir. Fahrettin er-Razî, Allah'ın Hannâ'ya bahş ettiği kız çocuğunun, onun istediği erkek çocuğundan daha üstün olduğu anlamı olma ihtimali olduğunu da belirtmektedir. Bu âyette وَاللهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعَتْ ifadesiyle Meryem'in annesi Hanna'nın, gelecekten habersiz olduğundan ve mabede adak için sadece erkekler kabul edildiği için üzülmekte ama Allah'ın onun erkek mi kız mı doğurduğunu ve onun gelecekte ne gibi üstün durumlara sahip olacağını, Meryem ile onun çocuğunu âlemlere bir âyet kılacağını bilmekte olduğu anlamı çıkmaktadır. Râzî, وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالأُنثَى i'tirâz cümlesinde iki görüş olduğunu belirtir. İlki erkek çocuğun kız çocuğundan üstün olmasıdır. İkincisi ise bu cümleden maksat bu kız çocuğunu erkek çocuğuna tercih edilmesi ve üstün kılınmasıdır. Öyleki Hanna, bir nevi *istediğim erkek çocuktu ama bu kız çocuğu Allah'ın bana bahşettiğidir* demek istemiştir. Buradan da Hanna'nın Allah'ın kuluna yaptığının, kulun kendisine yaptığından daha hayırlı olduğunu bilen ve Allah'ın Celâl sıfatı marifetiyle dolu biri olduğu anlaşılmaktadır. [277]

﴿وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءكِ وَيَا سَمَاء أَقْلِعِي وَغِيضَ الْمَاء وَقُضِيَ الأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْداً لِّلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ﴾

'''Ey yeryüzü! Yut suyunu. Ey gök! Tut suyunu" denildi. Su çekildi, iş bitirildi. Gemi de Cûdî'ye oturdu ve "Zâlimler topluluğu, Allah'ın rahmetinden uzak olsun!" denildi."[278]

Bu âyette üç i'tirâz cümlesi ile Nuh tufanın nasıl sona erdiğini tasvir edilmiştir. Bu üç cümle ile tufanın iki قيل arasında gerçekleştiği ifade edilmek istenmektedir. Bu

[277] Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 207-208; er-Râzî Ebû Abdullah Muahmmed b. Ömer Fahreddin, *et-Tefsîru'l-kebîr ev Mefâtihu'l-gayb*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût, 1990, IV, s. 21-24; Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsîr*, I, 198-199; el-Kurtûbî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebubekir, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin Et-Turkî), Müessesetu'r-Risâle, 1. Bsk., Beyrût 2006, V, s. 101-102; Atiye, *el-Itnâb fi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* s. 304.

[278] Hûd, 11/44.

cümlelerden وَغِيضَ الْمَاء ve وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ manâ yönüyle birbirine bağlı cümleler olduğu için وَقُضِيَ الأَمْرُ cümlesi i‘tirâz içinde gelen bir i‘tirâz cümlesidir.[279]

﴿ أَلاَّ تَعْبُدُواْ إِلاَّ اللّهَ إِنَّنِي لَكُم مِّنْهُ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ وَأَنِ اسْتَغْفِرُواْ رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُواْ إِلَيْهِ يُمَتِّعْكُم مَّتَاعًا حَسَنًا إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى وَيُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ وَإِن تَوَلَّوْاْ فَإِنِّيَ أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَبِيرٍ﴾

“Rabbinizden bağışlanma dileyin, sonra da O’na tövbe edin ki sizi belirlenmiş bir süreye (ömrünüzün sonuna) kadar güzel bir şekilde yararlandırsın ve her fazilet sahibine faziletinin karşılığını versin. Eğer yüz çevirirseniz, ben sizin adınıza büyük bir günün azabından korkuyorum.”[280]

Bu âyetlerde geçen ‘*Şüphesiz ki ben, onun tarafından size (gönderilmiş) bir uyarıcı ve müjdeleyiciyim.’* cümlesi itiraz olarak peygamberin uyarıcı ve müjdeleyici olduğu ifade edilerek tenbih ve uyarılarda bulunulmuştur.[281]

﴿فَلَا أُقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ ۝ وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَّوْ تَعْلَمُونَ ۝ عَظِيمٌ إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ﴾

“Yıldızların yerlerine yemin ederim ki, -eğer bilirseniz, gerçekten bu, büyük bir yemindir- O, elbette değerli bir Kur’an’dır.”[282]

Bu âyette yemin ve cevabının arasına girmiş olan وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لَّوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ cümlesi ile sıfat ve mevsuf arasına girmiş لَّوْ تَعْلَمُونَ ifadesi ile i’tirâz içinde i‘tirâz gelmiş olup, bunlarla yemin edilen durumun büyüklüğü pekişmiştir. Bu şekilde iç içe gelmesinin gayesi birisinin kendisiyle yemin edilmiş olan yıldızların yerlerini yüceltmek, diğerinin de kendisine yemin edilmiş Kur’ân-ı Kerîm’ i yüceltmek içindir.[283]

﴿وَوَصَّيْنَا الْإِنسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ﴾

[279] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1684; Meydânî, *el-Belâgatu’l-Arabiyye*, II, 82.

[280] Hûd, 11/3.

[281] Bulut, a.g.m., 195.

[282] Vâkıa, 56/75-77.

[283] Kazvînî, *el-İzâh,* s. 207; Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1685; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 230; Kalkîle, *el-Belâgatu’l-istilâhiyye,* s. 2284; İrfân Matracî, *el-Câmi‘ li-fünûni’l-lugati’l-‘Arabiyye ve’l-‘arûz,* s. 95; Bulut, a.g.m., s. 195.

"İnsana da, anne babasına iyi davranmasını emrettik. Annesi, onu her gün biraz daha güçsüz düşerek karnında taşımıştır. Onun sütten kesilmesi de iki yıl içinde olur. (İşte onun için) insana şöyle emrettik: "Bana ve anne babana şükret. Dönüş banadır.""[284]

Bu âyette حَمَلَتْهُ cümlesi i'tirâz cümlesi olup özellikle annenin daha fazla hak sahibi olduğu ve onun o büyük değerin hatırlatması babında bir nevi mukadder bir sualin cevabı niteliğinde olmuştur.[285]

﴿فَإِن لَّمْ تَفْعَلُواْ وَلَن تَفْعَلُواْ فَاتَّقُواْ النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ﴾

"Eğer, yapamazsanız –k ihiçbir zaman yapamayacaksınız -o hâlde yakıtı insanlarla taşlar olan ateşten sakının. O ateş kâfirler için hazırlanmıştır."[286]

Burada i'tiraz olarak gelen وَلَن تَفْعَلُواْ ifadesi Kur'ân'ı inkar edenlerin onun bir sûresinin dahi benzerini getirmekten aciz olduklarını kesin bir dille ifadesini sağlamıştır.[287]

﴿لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِن شَاء اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُؤُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِن دُونِ ذَلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا﴾

''Andolsun, Allah, Peygamberinin rüyasını doğru çıkardı. Allah dilerse, siz güven içinde başlarınızı kazıtmış veya saçlarınızı kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz. Allah, sizin bilmediğinizi bildi ve size bundan başka yakın bir fetih daha verdi.''[288]

Bu âyette anlamca devam eden bir sözün arasına gelmiş olan إِن شَاء اللَّهُ ifadesi, müminlerin gelecekle ilgili olmasını istedikleri veya diledikleri şeyleri ifade ettiklerinde

---

[284] Lokman, 31/14.

[285] Besyûnî, *'İlmu'l-me'ânî,* II, 272; Fazl Hasan Abbâs, *el-Belâga funûnüha ve efnânuha 'ilmu'l-me'ânî,* s. 503; Kalkîle, *el-Belâgatu'l-istilâhiyye,* s. 283; Bulut, a.g.m., s. 195.

[286] Bakara, 2/24

[287] Bulut, a.g.m., s. 196.

[288] Fetih, 48/27.

o esnada bu ibareyi söylemelerinde acele etmeleri gerektiğinin bir nevi tâlimidir. Aynı zamanda Allah' ın iradesinin sözlere de yansıması gerektiğinin bir göstergesidir.[289]

إن الثَّمانِينَ وَبُلِّغْتَها ... قَدْ أحْوَجَتْ سَمْعي إلَى تَرْجُمانِ

"Şüphesiz seksen yaş – sen de ona eresin-

Kulağımı bir tercümanâ muhtaç etti."[290]

Kendisine selam veren Abdullah b. Tahir'in (ö. 45/665) selamını duymayan ve bu duruma karşılık Avf b. Muhallim eş- Şeybanî'nin söylediği bu beyitte وَبُلِّغْتَها cümlesi الثَّمانِينَ ve قَدْ أحْوَجَتْ i arasında gelmiş bir i'tirâz cümlesidir ve dua amacıyla gelmiştir. Şair kendisine melikin huzurunda yaşlılığın verdiği işitememe sorunundan dolayı ne dediğini duyamamış ve yaşlılıktan dolayı duyabilmesi için bir mübelliğe ihtiyacı olduğunu bu arada durumdan istifade ederek de muhataba Allah'tan uzun ömürler vermesini bir nevi dilemiştir.[291]

واعْلَمْ فَعِلمُ المرْءِ يَنْفَعُهُ أَن سَوْفَ يأتي كُلُّ مَا قُدِرَا

"Şunu bilesin ki –çünkü kişinin bilgisi ona fayda sağlar,

Takdir edilen her şey başa gelecektir."[292]

Nahiv âlimi Ebû Ali el-Fârisî'nin eserinde geçen ve kime ait olduğu bilinmeyen bu beyitte, takdirde olan herşeyin gecikse bile başa geleceği gibi bir anlam vardır. واعْلَمْ ve mefûlü arasına gelmiş olan فَعلمُ المرْءِ يَنْفَعهُ cümlesi diğerinden bağımsız i'tirâz cümlesi

[289] Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye,* II, 81.

[290] Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye,* I, 227; Bulut, a.g.m., s. 195.

[291] es-Se'âlibî, Ebû Mansûr Abdulmelik b. Muhammed b. İsmâil, *Simâru'l-kulûb fi'l-mudâf ve'l-mensûb*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dâru'l- Me'ârif, Kâhire 1965, s. 610; Kazvînî, *el-Îzâh,* s. 206; Teftâzânî, *Muhtasaru'l-me'ânî,* 219-220; el-Abbâsî, Abdurrahim b. Ahmed, *el-Me'âhidu't-tensîs 'alâ şevâhidi't-Telhîs,* (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid) Alemu'l-Kutub, Beyrût 1947, I, 369-377; Zihni Efendi, *el-Kavlu'l-Ceyyid,* s. 233-234; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 243; Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye,* II, 83; 'Useymîn, *Şerhu Dürûsi'l-belâga,* s. 95.

[292] Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 206; Teftâzânî, *Muhtasaru'l-me'ânî,* s. 220; el-Aydınî, Hamza b. Turgut, *el-Hevâdî fi Şerhi'l-Mesâlik,* (thk. Ali Bulut), Etüt Yayınları, 2. Bsk., Samsun 2009, s. 163.

olarak gelmiştir. Burada şair bu sanatı kullanarak ilmin önemine ve insan için ne kadar değerli ve kolaylaştırıcı olduğuna dikkat çekmiştir.[293]

وخُفُوقُ قلبٍ لَو رأيتَ لهيبهُ يَا جنتي لَوَجَدْتَ فِيهِ جهنما

"Kalbimin atışındaki ateşi görseydin,

-Ey cennetim!-ondaki cehennemi görürdün."[294]

Mütenebbî'nin bu beytinde يَا جنتي ifadesiyle i'tirâz gelmiş olup ayrıca burada cennet sözcüğüne karşı cehennem sözcüğü gelerek tıbâk sanatı yapılmıştır.[295]

أَلا زعمت بَنو سعد بِأَنِّي أَلا كذبُوا كَبِير السن فَانِي

"Dikkat edin! Sa'doğulları zannettiler ki ben,

- dikkat edin, onlar yalan söylüyorlar- yaşlı pir-i faniyim."[296]

en-Nâbigâtü'l-Ca'dî (Kays b. Abdullah)'ın (ö. 50/670) bu beytinde إنّ ve haberi arasına gelen أَلا كذبُوا cümlesi şairi yaşlılıkla itham edenlere anında cevap niteliğinde olup i'tirâz için gelmiştir.

لَو أنّ الباخلينَ وأنت منهمْ رَأوك تعلَّموا منك المِطالاَ

"Eğer cimriler –ki sen de onlardasın- seni görselerdi, borçlarını, vadesinde ödememeyi senden öğrenirlerdi."[297]

---

[293] Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 206; Aksarâyî, *Îzâhu'l-Îzâh,* vrk. 133b; el-Abbâsî, *el-Me'âhidu't-tensîs,* I, 377; Zihni Efendi, *el-Kavlu'l-Ceyyid*, s. 237-238; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 243; Fazl Hasan Abbâs, *el-Belâga funûnüha ve efnânuha 'ilmu'l-me'ânî,* s. 502; Kalkîle, *el-Belâgatu'l-istilâhiyye,* s. 276.

[294] Kazvînî, *el-îzâh*, s. 207; el-Berkûkî, Abdurrahman, *Şerhu Divani'l-Mütenebbî*, Beyrût 1979, IV, 143; Aydınî, *el-Hevâdî fî Şerhi'l-Mesâlik*, s. 165.

[295] Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 207; Zihni Efendi, *el-Kavlu'l-Ceyyid*, s. 238-239; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 244; Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye*, II, 84; Kalkîle, *el-Belâgatu'l-istilâhiyye,* s. 283.

[296] Ali el-Cârim-Mustafa Emin, *el-Belâgatu'l-vâzıha*, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire 2010, s. 247; Tabâne, *Mu'cemü'l-belâgati'l-'Arabiyye*, s. 409.

[297] Ali el-Cârim- Mustafa Emin, *el-Belâgatu'l-vâzıha,* s. 252; el-Merâğî, Ahmed Mustafa, *'Ulûmu'l-belâga el-beyân el-me'ânî el-bedî'*, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 3. Bsk., Beyrût 1993, s. 197; Tabâne, *Mu'cemü'l-belâgati'l-'Arabiyye*, s. 409.

Bu beyitte ki i‘tirâz kısmı وأنتِ منهمْ cümlesidir. Şair burada bu cümleyle muhatabın ne kadar cimri olduğuna dikkat çekiyor ve cimrilerin eğer onu tanısalardı borçları zamanında ödememeyi ondan öğrenebileceklerini o anda belirterek çok cimri oluşuna vurgu yapmaktadır.[298]

إِنْ تَمَّ ذَا الْهَجْرُ - يَا ظَلُومُ وَلاَ تَمَّ- فَمَالِي فِي الْعَيْشَ مِنْ أَرَبِ

‘‘Eğer göç tamamlanırsa, ey zâlim ne olur tamamlanmasın,

Yaşamayla yoktur artık benim için bir hacet.’’

Abbâs b. Ahnef’e ait olan bu beyitte, şart ve cevap cümleleri arasına يَا ظَلُومُ وَلاَ تَمَّ i‘tirâz cümlesi gelmiştir. Şairin bu beyitte sevdiğine bir çağrı ve içinde bulunduğu durumun sonlanmaması için bir dua ifadesi vardır. Şair sevdiğine karşı bir acındırma içerisine girmekte, Allah’tan onun bu göçünü tamamlayamamasını istemekte ona kavuşma ateşiyle yanmakta, kendisinden ayrı düşeceği korkusunu şiiriyle ifade etmektedir.[299]

الشيخ عبد القاهر، نعم العلامة، قد وضع فن البلاغة.

‘‘Şeyh Abdulkahir- ne güzel âlimdir- belâgat ilmini kurmuştur.’’[300]

Bu cümlede, Abdulkahir el-Cürcânî’ nin belâgat ilmini ortaya koyduğunu ve cümle arasından i‘tirâz olarak gelen نعم العلامة ile, yaptığı işten razı olunduğunu o anda ifade için gelmiş ve onun cümleden çıkarılması anlam yönünden eksiltme veya bir daraltma oluşturmamıştır. Burada övülme gerektiren bir durum olan bir ilmin temelini atmak cümlesine uygun bir şekilde i‘tirâz yapıldığı için bu da bir tür ıtnâbtır. Eğer burada itir‘âz olarak, ne güzel bir babadır veya ne güzel bir eştir gibi başka bir cümle gelseydi o anda cümleyle ilişkili bir durum olmadığı için ıtnâbtan sayılmazdı.

---

[298] Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 243;‘Atîk, *‘İlmü’l-me‘ânî el -beyân el-bedî‘*, s. 196; Kalkîle, *el-Belâgatu’l-istilâhiyye,* s. 284.

[299] Meydânî, *el-Belâgatu’l-Arabiyye,* II, 83.

[300] Bulut, a.g.m., 196.

3. TEVŞÎ‘ (التوشيع)

Tevşî‘ sözlükte, *‘‘atılmış(hallaçlanmış) pamuğun sarılıp toplanması’’* anlamında gelmektedir.[301] Bir terim olarak, çoğu zaman tesniye siğasından sonra gelmek suretiyle o siğayı açıklayan, birbirine atıf harfiyle bağlı iki izah edici ifadenin getirilmesidir.[302] Mısrî, tevşî‘i ifadenin sonunda tesniye bir ifadenin birbirine atfedilmiş iki isimle gelmesi olarak tanımlamıştır.[303] Kâzvînî bunu îzâh kısmı altında zikreder. Tevşî‘ konusunda genelde ‘ikili’ ifadesi kullanıldıktan sonra ‘sonda gelmesi’ kaydı düşülerek tarif yapılır. Ancak bazı âlimlerin ifade ettikleri gibi çoğul lafızlardan sonra yapılan açıklama da tevşî‘ kısmına girmektedir.[304]

Bu üslûba Kur’ân-ı Kerîm’de bir âyette, hadislerde ise birçok yerde rastlanmaktadır. Birkaç örnek verelim:

﴿وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَ هَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ...﴾

‘‘İki deniz aynı olmaz. Şu tatlıdır, susuzluğu giderir, içimi kolaydır. Şu ise tuzludur, acıdır…’’[305]

Bu âyette ilk başta iki denizden bahsedilmiş, ardından da ikisi arasındaki fark izah edilmiştir. Birinin tatlı olup susuzluğu kestiği, diğerinin ise tuzlu ve acı olup boğazı yaktığı şeklinde detaylandırılmıştır.[306]

يَشِيبُ ابْنُ آدَمَ وَيَشِيبُ فِيهِ خَصْلَتَانِ: الْحِرْصُ وَطُولُ الْأَمَلِ

‘‘Âdemoğlu yaşlanır, ancak onun içinde iki haslet: Hırs ile tûl-ı emel gençliğini korur.’’

---

[301] İbn Manzûr, وشع mad., *Lisânu’l-Arab,* XV, 307-308; Tabâne, *Kudâme b. Ca’fer ve’n-nakdü’l-edebî*, s. 161; a.mlf., *Mu‘cemu’l-belâgati’l-‘arabiyye,* s. 723.

[302] Durmuş, ‘‘Itnâb’’, *DİA,* XIX, 217.

[303] Mısrî, *Tahrîru’t-tahbîr,* s. 316.

[304] Kazvînî, *el-îzâh,* s. 197; Aksarâyî, *İzâhu’l-İzâh,* vrk. 129b; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 232; el-Cundî, Ali, *el-Belâgatu’l-gâniyye,* Mektebetu Ancelu’l-Mısriyye, 2. Bsk, Kâhire 1966, s. 120-121; Kalkîle, *el-Belâgatu’l-istilâhiyye,* s. 275.

[305] Fâtır, 35/12.

[306] Bulut, *Belâgat,* s. 174.

Bu hadis-i şerifte ilk cümlede tesniye durumda iki huydan bahsedilmekte, peşinden de bu iki huyun *hırs* ve *tul-i emel* olduğu izah edilmektedir. [307]

نِعْمَتَانِ مَغْبُونٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ: الصِّحَّةُ وَالفَرَاغُ

"İki nimet vardır ki insanların çoğu bunlarda aldanmıştır: Sağlık ve boş vakit"[308]

Hadis-i şerifte iki nimet نعمتان şeklinde tesniye gelmiş, ardından da sözün sonunda bunların sağlık صحة ve boş vakit فراغ olduğu açıklanmıştır.[309]

الدهر يومان يوم لك ويوم عليك

"Zaman, iki gündür: Bir gün lehine, bir gün de aleyhinedir."

Birilerine ait bu hikmetli sözde genel anlam taşıyan يومان kelimesi kapalı bir anlam ortaya çıkarmış, sonra gelen يوم لك ويوم عليك cümleleriyle ne olduğu açıklanmış ve kapalılığı ortadan kalkmıştır.[310]

العلم علمان علم الفقه للاديان وعلم الطب للابدان

"İlim, iki ilimden ibarettir: Din için fıkıh ilmi, beden için de tıbb ilmi."

İmam Şâfii'ye ait bu sözde öncelikle علمان ifadesi kapalı olarak gelmiş, daha sonra bu iki ilmin birbirine atıf olarak gelmiş علم الفقه للاديان وعلم الطب للابدان cümleleriyle ne olduğu anlaşılmış ve kapalılık giderilmmiştir. [311]

4. ATIF

Atıf, önce geçen bir kelime veya cümleye, bir kelimenin veya cümlenin belirli edatlarla bağlanmasıdır. Bu da iki yolla yapılmaktadır:

---

[307] Mısrî, *Tahrîru't-tahbîr,* s. 316; Kazvînî, *Telhîs*, s. 273; Aksarâyî, *İzâhu'l-İzâh*, vrk. 129b; Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye,* I, 239; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 232; Durmuş, "Itnâb", *DİA*, XIX, 217; Bulut, *Belâgat,* s. 174.

[308] Buhârî, er-Rikâk, 1.

[309] Bulut, *Belâgat,* s. 174.

[310] İrfân Matracî, *el-Câmi' li-fünûni'l-lugati'l-'Arabiyye ve'l-'arûz,* s. 90.

[311] İrfân Matracî, *el-Câmi' li-fünûni'l-lugati'l-'Arabiyye ve'l-'arûz*, s. 90.

A. Genelden sonra özelin gelmesi (ذكر الخاص بعد العام)

Genel bir ifadeden sonra gelen ve kapsamına girmiş olduğu halde sanki farklı bir türmüş gibi özel bir yeri ve önemi olduğunu vurgulamak amacıyla ayrıca zikredilen bir ıtnâb türüdür. Bu da kapalı olan ifadeyi açmak için kullanılan bir tür üslûptur.[312]

Kur'ân-ı Kerîm'de birçok örneği vardır. Birkaç örnek verelim:

﴿حَافِظُواْ عَلَى الصَّلَوَاتِ والصَّلاَةِ الْوُسْطَى وَقُومُواْ لِلّهِ قَانِتِينَ﴾

"Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun."[313]

Bu âyette الصلوات (namazlar) lafzından sonra anlamı bu lafızdan anlaşıldıldığı halde الصلاة الوسطى (ekseriyetin görüşüne göre ikindi namazı)'nın özelleştirilerek zikredilmesi bu namazın önemine bir işarettir. İkindi namazının özel olarak gelmesinin sebebi gündüzün orta vaktinde olması hasebiyledir. Bu vakitte insanların işlerine dalması ve günlük yaşamla ilgili işlere yoğunlaşması onları bu namazı eda etmede gevşeklik ve ihmalkarlığa sevk etmektedir. Bundan dolayı bu ifade insanların gevşekliği bırakması ve farz olan bu namazı hatırlaması için özel olarak getirilmiştir.[314]

﴿مَن كَانَ عَدُوًّا لِّلّهِ وَمَلآئِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللّهَ عَدُوٌّ لِّلْكَافِرِينَ﴾

"Her kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mîkâil'e düşman olursa bilsin ki, Allah da inkâr edenlerin düşmanıdır."[315]

---

[312] Kazvînî, *el-Îzâh,* s. 197; Teftâzânî, *Muhtasaru'l-me'ânî,* s. 215-216; ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân,* (thk. Ahmet Ali Ebu'l-fazl ed-Dimyâtî), Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2006, s. 593; Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1668; Fazl Hasan Abbâs, *el-Belâga funûnüha ve efnânuha 'ilmu'l-me'ânî,* 486; Kalkîle, *el-Belâgatu'l-istilâhiyye,* s. 276; Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye,* I, 240; a.mlf., *Esâlib belâgiyye,* s. 233; Tabâne, *Kudâme b. Ca'fer ve'n-nakdü'l-edebî,* s. 323; İrfân Matracî, *el-Câmi' li-fünûni'l-lugati'l-'Arabiyye ve'l-'arûz,* s. 89; Bulut, *Belâgat,* s. 175.

[313] Bakara, 2/238.

[314] Kazvînî, *el-Îzâh,* s. 198; Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1668; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 233; Bekrî Şeyh Emin, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye fî sevbihâ'l-cedîd-'İlmu'l-me'ânî,* I, 201; Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye,* II, 69.; Besyûnî, *'İlmu'l-me'ânî,* II, 287; İrfân Matracî, *el-Câmi' li-fünûni'l-lugati'l-'Arabiyye ve'l-'arûz,* s. 89; Bulut, *Belâgat,* s. 176.

[315] Bakara, 2/98.

Bu âyette Cebrâil ve Mikail adlı meleklerin ملائكة genel ifadesine girdikleri halde özel olarak zikredilmesi, Cebrâil adlı meleğe Yahudilerin düşmanca bakışına karşı bir uyarıdır. Hemen ardından da Mikail adlı meleğin özel olarak gelmesi, vahiy getirme görevini ifa eden Cebrâil'e karşılık kendisinin de mahlukatın bedenlerine hayat veren nimetlerin varolmasıyla görevlendirilen bir melek olması hasebiyledir.[316]

﴿تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِم مِّن كُلِّ أَمْرٍ﴾

"Melekler ve Ruh (Cebrail) o gecede, Rablerinin izniyle her türlü iş için iner de iner."[317]

Bu âyette الملائكة (melekler) lafzından sonra الرُّوحُ (Cebrâil) meleklerden olduğu halde onlardan ayrıymış gibi zikredilmesi, onun değerini ve faziletini ortaya koymak içindir.[318]

﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنكَ وَمِن نُّوحٍ وَإِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَأَخَذْنَا مِنْهُم مِّيثَاقًا غَلِيظًا﴾

"Hani biz peygamberlerden söz almıştık; senden, Nuh'tan, İbrahim'den, Musa'dan ve Meryem oğlu İsa'dan da. Evet biz, onlardan sapasağlam bir söz almıştık."[319]

Bu âyette النبين (peygamberler) lafzından sonra onları kapsadığı halde Hz. Muhammed (sav) ve diğer dört peygamberin zikredilmesi, onların diğer peygamberlerden üstün olduklarını göstermektedir. Bu zikredilen peygamberler içerisinde önce Hz. Muhammed (sav) ve daha sonra diğer dört peygamberin tarih sırasına göre zikredilmesi ise onlar içerisinde Hz. Peygamber'in faziletini ortaya koymak içindir.[320]

---

[316] Kazvînî, *el-Îzâh,* s. 1197-198; Aksarâyî, *Îzâhu'l-Îzâh,* vrk. 130a; Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1669; Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye,* II, 70; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 233.

[317] Kadir, 97/4.

[318] Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsîr*, III, 585; Ali Cârim-Mustafa Emin, *el-Belâgatu'l-vâzıha,* s. 247.

[319] Ahzâb, 33/7.

[320] Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsîr*, II, 517; Atiye, *el-Itnâb fi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* s. 89-90.

﴿إِنَّ اللهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالإِحْسَانِ وَإِيتَاء ذِي الْقُرْبَى وَيَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاء وَالْمُنكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾

"Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor."[321]

Yüce Allah, bu âyette, genel olarak iyiliğe delalet eden الإحسان kelimesinden sonra إيتاء ذي القربى ibaresini zikretmiştir. Ayrıca, genel olarak çirkin işlere delalet eden الفحشاء kelimesinden sonra المنكر والبغي ibarelerini zikretmiştir. Âyette bu şekilde özel olarak gelmeleri onların önemini ortaya koymak içindir.[322]

B. Özelden Sonra Genelin Gelmesi (ذكر العام بعد الخاص)

Özel bir ifadeden sonra genelin zikredilmesi yine özel olarak zikredilenin önemine ve üstünlüğüne dikkat çekilmesi için kullanılan bir üslûptur. Bu şekilde belli bir husus bir kere tek başına, bir kere de genelin kendisini kapsaması olmak üzere iki defa zikredilmektedir. Bu da onun önemini ve üstünlüğünü ortaya çıkartmaktadır. Zerkeşî bazı kimselerin bu üslûbu inkar ettiğini ama bu görüşlerinde yanıldıklarını belirtir.[323]

Aynı şekilde özelden sonra genel anlamın gelmesinin âyetlerde ve hadislerde birçok örneği bulunmaktadır. Bunlardan birkaçını verelim:

﴿يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا...﴾

"Ruh'un (Cebrail'in) ve meleklerin saf duracakları gün..."[324]

---

[321] Nahl, 16/90.

[322] Ali Cârim-Mustafa Emin, *Delîlu'l-belâgati'l-vâzıha,* Dâru'l-Me'ârif, Kâhire 1998, s. 130; Nâyif Ma'rûf, *el-Mûcezu'l-kâfî fî 'ulûmi'l-belâga ve'l-'arûz,* s. 80.

[323] Zerkeşî, *el-Burhân,* s. 597; Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1670; Kalkîle, *el-Belâgatu'l-istilâhiyye,* s. 276-277; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 234; İrfân Matracî, *el-Câmi' li-fünûni'l-lugati'l-'Arabiyye ve'l-'arûz,* s. 89; Nâyif Ma'rûf, *el-Mûcezu'l-kâfî fî 'ulûmi'l-belâga ve'l-'arûz,* s. 80-81.

[324] Nebe, 78/38.

Bu âyette önce Cebrâil zikredilip ondan sonra melekler lafzı zikredilmesi onun faziletini ortaya koymak içindir.[325]

﴿وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِّنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ﴾

"Andolsun, biz sana tekrarlanan yedi âyeti ve büyük Kur'an'ı verdik."[326]

Bu âyette tekrarlanan yedi âyet Fatiha sûresidir. Kur'ân'dan bir parça olduğu halde ayrıca zikredilmesi onun önemli bir süre olduğunu ortaya koymak içindir.[327]

﴿رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَن دَخَلَ بَيْتِيَ مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا﴾

"«Rabbim! Beni, ana babamı, iman etmiş olarak evime girenleri, iman eden erkekleri ve iman eden kadınları bağışla, zâlimlerin de ancak helâkini arttır!»"[328]

Bu âyette Hz. Nuh (a.s.) öncelikle kendisi için ana-babasına ve evine iman etmiş olarak giren ifadesinden sonra da bu üç ifadeyi de kapsayan iman eden erkek المؤمنون ve kadınlar المؤمنات lafızlarını ifade ederek umum için dua etmesi, özel olarak zikredilenlere olan önemi ortaya koymakta ve bir nevi duanın vurgulanması ve önce zikredilenler için duanın tekrarlanması anlamını ortaya çıkarmaktadır.[329]

﴿إِن تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا وَإِن تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ ظَهِيرٌ﴾

"(Ey peygamber'in eşleri!) Eğer siz ikiniz Allah'a tövbe ederseniz, ne iyi. Çünkü kalpleriniz kaydı. Eğer Peygamber'e karşı birbirinize arka çıkarsanız bilin ki Allah

---

[325] Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsîr,* III, s. 511; Bulut, *Belâgat,* s. 176.

[326] Hicr, 15/87.

[327] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1670; Sâbûnî, *Safvetu't-tefâsîr*, II, 117; Atiye, *el-Itnâb fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 110.

[328] Nuh, 71/28.

[329] Suyûtî, *Mu'teraku'l-akrân fi i'câzi'l-Kur'ân*, (thk. Ali Muhammed Bicâvî), Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, y.y. 1973, I, 359; a.mlf., *el-itkân*, V, 1670; Kadrî Mâyû, *el-Mu'în fi'l-belâga,* s. 226; Besyûnî, *'İlmu'l-me'ânî,* II, 260; Bekrî Şeyh Emin, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye fî sevbihâ'l-cedîd-'İlmu'l-me'ânî,* I, 201; Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye,* II, 70; Nâyif Ma'rûf, *el-Mûcezu'l-kâfî fî 'ulûmi'l-belâga ve'l-'arûz,* s. 81.

onun yardımcısıdır, Cebrâil de, salih mü'minler de. Bunlardan sonra melekler de ona arka çıkarlar."[330]

Bu âyette öncelikle özel olarak Cebrâil ismi gelmekte, daha sonra Cebrâil' in de melek olma hasebiyle dahil olduğu الملائكة ifadesi gelmektedir. Burada genelden önce özelin kullanılması itibariyle Cebrâil'in önemli bir durumunun olduğu, yüce bir makama sahip olduğu ve Allah nezdinde değerli bir yerinin olduğu anlamları ortaya çıkmaktadır.[331]

مَثَلُ الجَلِيسِ الصَّالِحِ وَالجَلِيسِ السَّوْءِ، كَمَثَلِ صَاحِبِ المِسْكِ وَكِيرِ الحَدَّادِ، لاَ يَعْدَمُكَ مِنْ صَاحِبِ المِسْكِ إِمَّا تَشْتَرِيهِ، أَوْ تَجِدُ رِيحَهُ، وَكِيرُ الحَدَّادِ يُحْرِقُ بَدَنَكَ، أَوْ ثَوْبَكَ، أَوْ تَجِدُ مِنْهُ رِيحًا خَبِيثَةً

"İyi ve kötü dostun örneği, misk taşıyan ve körüğe üfleyen kimselerin örneği gibidir. Misk taşıyan kişi ya sana miskinden bir kısmını verir veya onun güzel kokusundan koklarsın; körüğe üfleyen kişiye gelince, o ya elbiselerini yakar veya ondan kötü bir koku alırsın." [332] Peygamberimiz (sav) bu hadiste sadece kötülükten sakınılmasını açıklamamış, bununla beraber, iyi arkadaşla misalini getirerek bir karşılaştırma yapmıştır. İlk önce iyi-kötü arkadaş misalini misk ve körüğe üfürene benzetmiş, ardından arkadaşların fayda ve zararlarını detaylı bir şekilde açıklamıştır.[333]

كُلُّكُمْ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، فَالإِمَامُ رَاعٍ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، وَالرَّجُلُ فِي أَهْلِهِ رَاعٍ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، وَالمَرْأَةُ فِي بَيْتِ زَوْجِهَا رَاعِيَةٌ وَهِيَ مَسْئُولَةٌ عَنْ رَعِيَّتِهَا، وَالخَادِمُ فِي مَالِ سَيِّدِهِ رَاعٍ وَهُوَ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ.

"Her biriniz çobansınız ve hepiniz elinizin altındakinden sorumlusunuz: Devlet reisi bir çobandır ve elinin altındakilerden sorumludur. Her koca, ailesinin çobanıdır ve gözettiklerinden sorumludur. Kadın beyinin hânesinin çobanı ve gözetiminde olan

[330] Tahrîm, 66/4.

[331] Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye*, II, 71.

[332] Buhârî, Buyû', 55.

[333] Kadrî Mâyû, *el-Mu'în fi'l-belâga*, s. 223-224.

şeylerden sorumludur. Hizmetçi efendisinin malının çobanı ve elinin altındakilerden mesûldür. Herbiriniz çoban ve herbiriniz kendi raiyetinden sorumludur."[334]

Bu hadiste كُلُّكُمْ رَاعٍ وَمَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ ifadesiyle genel bir anlam ortaya konulmuş daha sonra gelen ve الإِمَامُ , الرَّجُلُ , المَرْأَةُ , الخَادِمُ kelimeleriyle başlayan cümlelerle de bu genel ifade açıklanıp detaylandırılmıştır.[335]

5. ÎĞÂL (الإيغال)

Sözlükte, *"bir mekanın en uzak yerine ulaşma"* anlamına gelmektedir. Bir yerleşim yerine tam olarak girildiği zaman أوغل في البلاد *''Şehre tam girdi.'',* hızlı bir şekilde yürüyüp uzaklaştığında da أوغل في السير *'' hızlı adımlarla uzaklaştı.''* denilmektedir.[336]

Edebi bir sanat olarak îğâl, şiir veya nesirde, manâ tamam olduktan sonra, muhtevanın pekişmesi veya güzelleşmesi ya da açıklama ve abartı sağlaması için beytin veya cümlenin sonuna ek bir kaydın getirilmesidir. Bu durum genellikle teşbih cümlelerinde gelmekte, benzetmenin bütün öğeleriyle tamam olmasından sonra onu geliştirmek ve güzelleştirmek maksadıyla edebi bir abartı sağlayan, onu detaylandıran bir ifadenin veya sıfatın getirilmesidir. Bu üslûba iten nedenlerin başında şiirde kafiye gereksinimi, nesirde paragraflar arasındaki simetri ve benzeri durumlar gösterilebilir.[337]

Bu türe îğâl adını vermemekle beraber, konuya ilk değinen Asmaî (ö. 216/831) olmuştur. Aynı şekilde Sâ'leb, bu ismi kullanmadan "el-ebyâtü'l-ğur" (parlak beyitler) adı altında değinmiştir.[338] Kudame b. Cafer ise iğâleye "kafiyenin, beytin mühtevası ile

---

[334] Buhârî, Itık, 42.

[335] Aksarâyî, *Îzâhu'l-Îzâh,* vrk. 130a; Abdulgânî, Eymen Emin, *el-Kâfî fi'l-belâga,* Dâru't-Tevfîkîye li't-Turâs, Kâhire 2011, s. 391.

[336] Mısrî, *Tahrîru't-tahbîr,* s. 232; İbn Manzûr, وغل mad., *Lisânu'l-Arab,* XV, 351-352; Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye,* II, 76; Kalkîle, *el-Belâgatu'l-istilâhiyye,* s. 278.

[337] Kazvînî, *el-Îzâh,* s. 199-200; Sübkî, *'Arûsu'l-efrâh*, II, 124-125; Mısrî, *Tahrîru't-tahbîr,* s. 232; Teftâzânî, *Muhtasaru'l-me'ânî,* s. 216-217; Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1679; Aydınî, *el-Hevâdî fî Şerhi'l-Mesâlik*, s. 156; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân,* s. 623-627; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 236; Kalkîle, *el-Belâgatu'l-istilâhiyye,* s. 276; İrfân Matracî, *el-Câmi' li-fünûni'l-lugati'l-'Arabiyye ve'l-'arûz,* s. 96; Durmuş, ''Itnâb'', *DİA*, XIX, 217; Bulut, *Belâgat,* s.179.

[338] Sa'leb, Ebu Abbas Ahmed b. Yahyâ, *Kavâ'idu'ş-ş'ir,* (thk. Ramazan Abduttevvâb), Mektebetu Hancî, 2. Bsk. Kâhire 1995, s. 72.

uyumu " bölümünde yer vermiştir.[339] Hâtimî bu tür için tebliğ terimini kullanmıştır. İbn Reşîk, îğâlı bir mübâlâga türü saymakta ve onu kafiyelere has kılmaktadır. Kazvînî ile beraber belâgat âlimlerinin çoğu ve bedîiyye sahipleri onu bir ıtnâb türü olarak kabul etmişlerdir.[340] Yakût el-Hamevî ise Kudâme'nin îğâl ile ilgili görüşünü kabul etmekte, aynı şekilde eserine almakta ve îğâl, tezyîl, temkîn, ve tekmîl üslûplarını birbirinden ayırmaktadır.[341]

Muhtâr Atiye Kur'ân'da yedi yerde îğale örnek olduğunu belirtmiştir.[342] Şiir dışındaki cümleler, anlam bakımından öncesini teyid etmesi ve durak kafiyesini (fasıla) oluşturması hasebiyle îğâl'e örnek gösterilebilir:

﴿اتَّبِعُوا مَن لاَّ يَسْأَلُكُمْ أَجْرًا وَهُم مُّهْتَدُونَ﴾

''Sizden hiçbir ücret istemeyen bu kimselere uyun, onlar hidâyete erdirilmiş kimselerdir.''[343]

وَهُم مُّهْتَدُونَ kısmı peygamberlere tabi olmaya teşvik amacıyla gelmektedir. Bu kısım olmasa bile âyetin anlamı anlaşılır. Onların hakka davet eden elçiler olduğu, insanlardan bir ücret talep etmedikleri, Allah'ın dinine davet ederek bir menfaat elde etmeyi ummadıkları ifadeleriyle anlam tam olarak tamamlanmıştır. وَهُم مُّهْتَدُونَ ifadesi gelmeseydi de onların hidâyet üzerine olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü peygamberler hidâyete ermiş kişiler olarak bilinmektedir. O yüzden burada îğâl yapılmıştır.[344]

﴿إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاء إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ﴾

[339] Kudâme, *Nakdu'ş-şi'r,* s. 168-169; Mısrî, *Tahrîru't-tahbîr,* s. 232.

[340] Durmuş, ''Itnâb'', *DİA*, XIX, 215.

[341] Askerî, *es-Sınâ'ateyn,* s. 380; Kazvînî, *el-Îzâh,* s. 199-120; Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye,* I, 229; Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-mufassal fî 'ulûmi'l-belâga*, s. 163.

[342] Atiye, *el-Itnâb fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 266-277.

[343] Yâsin, 36/21.

[344] Mısrî, *Tahrîru't-tahbîr,* s. 236; Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1672; Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye*, II, 79; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 236; Kalkîle, *el-Belâgatu'l-istilâhiyye,* s. 279; Bulut, *Belâgat,* s. 179.

"Şüphesiz sen ölülere duyuramazsın. Arkalarına dönüp kaçarlarken sağırlara da çağrıyı duyuramazsın."[345]

Burada وَلَّوا *dönüp gitmek* fiiliyle anlam tamamlanmıştır. Eğer sağır olan kimse sesin geldiği yöne dönük ise jest ve mimiklerden yola çıkarak seslenen kişinin farkına varır. Ancak eğer sırtı dönük ve uzakta ise ne bir ses işitir ne de onu gösterecek bir hareketin farkına varır. Burada bahsedilen sağırlık onların küfür ve inanmayışlarını gösteren manevi bir sağırlıktır. Bu kişiler yüzyüze olduklarında bile etkilenmeksizin söylenenlerin bir kısmını ancak işitirler. Eğer arkaya dönüp giderlerse hiçbir şeyi duymayacakları aşikardır. Ancak hemen ardından gelen مُدْبِرِينَ 'arkaya dönerek' lafzı dönüp gitmenin arkaya doğru olduğu, başka bir yöne doğru olmadığını da ifade etmektedir. "Geriye dönüp gitme" ifadesi daveti duymayacak kimselerin durumunu en güzel biçimde ortaya koymaktadır. Bu ifadeyle manâ pekiştirilmiştir.[346]

﴿أَفَحُكْمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْغُونَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللهِ حُكْمًا لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ﴾

"Onlar hâlâ cahiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Kesin olarak inanacak bir toplum için, kimin hükmü Allah'ınkinden daha güzeldir?"[347]

Bu âyette لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ kısmı manâyı pekiştirmek için gelmektedir. Ayrıca bu kısmın öncesi ve sonrasındaki âyet kısımlarına da uygun olmuştur. Bu kısım olmasa da manâ tamdır.[348]

﴿أُوْلَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُواْ الضَّلاَلَةَ بِالْهُدَى فَمَا رَبِحَت تِّجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُواْ مُهْتَدِينَ﴾

"İşte onlar, hidayete karşılık sapıklığı satın almış kimselerdir. Bu yüzden alışverişleri onlara kâr getirmemiş ve (sonuçta) doğru yolu bulamamışlardır."[349]

---

[345] Neml, 27/80.

[346] Mısrî, *Tahrîru't-tahbîr,* s. 234-235; Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1680; Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye,* II, 79.

[347] Mâide, 5/50.

[348] Bulut, a.g.m., s. 192.

[349] Bakara, 2/16.

Bu âyette ise وَمَا كَانُواْ مُهْتَدِينَ kısmı onların zararda olduğunu ifade etmektedir ve öncesindeki manâyı pekiştirmek için gelmiştir.[350]

﴿وَفِي السَّمَاء رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ ۝ فَوَرَبِّ السَّمَاء وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنطِقُونَ﴾

''Gökte rızkınız ve size vaad olunan şeyler vardır. Göğün ve yerin Rabbine andolsun ki o (size va'dolunanlar), sizin konuşmanız gibi gerçektir.''[351]

Burada مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنطِقُونَ ifadesi ile îğâl yapılmıştır. Allah kullarına vereceği rızkın garantisini yemek yerken hareket ettikleri ve konuşmak istediklerinde konuşmaya güç yetirdikleri ağız ile vermiştir. Yani nasıl ki Allah ağız yoluyla konuşma gücünü takdir etmişse, aynı şekilde rızıklarını elde etme ve onları o yolla midelerine indirme gücünü de takdir etmiştir.[352]

كَأَنَّ عُيُونَ الْوَحْشِ حَوْلَ خِبَائِنَا وَأَرْحُلِنَا الْجَزْعُ <u>الَّذِي لَمْ يُثَقَّبِ</u>

"Çadır ve konaklarımızın çevresindeki yaban sığırlarının gözleri. sanki <u>delinmemiş</u> nazar boncuklarıdır."

İmruülkays'ıe ait bu şiir الجَزْعُ kelimesi ile anlam olarak tamamlandığı halde, kafiyenin tamamlanması için الذي لم يُثَقَّبِ ifadesi gelmiştir. Şair burada geyik ve yaban sığırlarından ne kadar çok avladıklarından bahsetmektedir. Çadırları ve konakları etrafındaki ölü geyik ve yaban sığırlarını çok beklettiklerinden gözlerini boncuğa benzetmektedir. Bu benzetme ile teşbih sonlandığı halde الذي لم يُثَقَّبِ ifadesiyle kafiyeyi tamamlamaktadır. Bu ifadeyle yaban sığırlarını delinmemiş nazar boncuklarına benzetmesi, geyik ve inek benzeri hayvanlarının göz bebekleri canlı iken simsiyah, öldüklerinde ise yavaş yavaş beyazlamaya başladığı anlamını ortaya koyarak bu hayvanların avlanmış olduklarını ifade etmeye çalışmıştır.[353]

---

[350] Bulut, a.g.m., s. 192.

[351] Zâriyât, 51/22-23.

[352] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1680; Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye,* II, 80.

[353] Mısrî, *Tahrîru't-tahbîr,* s. 233; Kazvînî, *el-İzâh,* s. 199; Aksarâyî, *İzâhu'l-İzâh,* vrk. 131a; Zihni Efendi, *el-Kavlu'l-Ceyyid,* s. 227-228; Fazl Hasan Abbâs, *el-Belâga funûnüha ve efnânuha 'ilmu'l-*

وَإِنَّ صَخْرًا لَتَأْتَمُّ الْهُدَاةُ بِهِ كَأَنَّهُ عَلَمٌ فِي رَأْسِهِ نَارٌ

"(Savaşlarda öncüler öncüsü Sahr, sanki başında ateş yanan bir yüce dağ"

Bu beyit Hansâ' nın kardeşi Sahr'a yazmış olduğu bir mersiyeden olup, beytin anlamı علم kelimesinde tamamlandığı halde kafiyenin tamamlanması için في رأسه نار ifadesi gelmiştir. Bu ifadeyle Sahr'ın savaşta öncülüğün kendisi ile başladığı anlamı çıkmaktadır. Hansâ kardeşinin sadece herhangi bir dağa benzemediği başında ateş yanan bir dağa benzeterek farklı olduğunu ifade etmek istemiştir. Çünkü başında ateş yanan dağ nasıl ki etrafı aydınlattığından dolayı yol gösteriyorsa, aynı şekilde Sahr'ı da böyle bir dağa benzeterek savaşlarda askerlere yol gösteren ve öncü olan biri olduğunu benzetme yoluyla ortaya koymaya çalışmıştır. Altı çizili olan kısımların bütün unsurları gelmiş olan teşbihleri pekiştirip güzelleştirmek için geldiğinden örnek gösterilebilir.[354]

إِذَا مَا عَلَتْ مِنَّا ذُؤَابَةُ شَارِبٍ تَمَشَّتْ بِهِ مَشْيَ الْمُقَيَّدِ فِي الْوَحْلِ

''Bizden bir gencin bıyıkları terlemeye gör,

Balçığa batan bağlı biri gibi yürür.''

Müslim b. Velîd'e ait olan bu beyitte الوحل kelimesi îğâldir. Bu beyit, Harun Reşid tarafından da çok beğenilmiştir. Bu şiir hakkında şöyle demiştir: *''Allah onu ıslah etsin! Onu(genci) bağlı yapmak yeterli iken o gidip balçığa da batırdı.''*[355]

6. TEZYÎL (التذييل)

Tezyîl sözlükte *''birşeyi birşeye kuyruk yapmak, birşeyin sonu, eklemek, ek yapmak, ilave etmek''* anlamında gelmektedir.[356] Terim anlamı olarak, bir düşünceyi pekiştirmek ve daha iyi anlayabilmek amacıyla bir ifadeden sonra ona lafız ve anlamca,

---

me'ânî, s. 489-490; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 236; Kalkîle, *el-Belâgatu'l-istilâhiyye,* s. 278; Tabâne, *Mu'cemu'l-mustalhâti'l-'Arabiyye,* s. 730; Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-mufassal fî 'ulûmi'l-belâga*, s. 164.

[354] Mısrî, *Tahrîru't-tahbîr,* s. 234; Aksarâyî, *Îzâhu'l-Îzâh,* vrk. 130b; Zihni Efendi, *el-Kavlu'l-Ceyyid,* s. 226; Besyûnî, *'İlmu'l-me'ânî,* II, 262; Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye*, II, 77; İrfân Matracî, *el-Câmi' li-fünûni'l-lugati'l-'Arabiyye ve'l-'arûz,* s. 96; Tabâne, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-arabiyye*, s. 731.

[355] Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye,* II, 78.

[356] İbn Manzûr, ذيل mad., *Lisânu'l-Arab,* V, 74-76; Zemahşerî, ذيل mad., *Esâsu'l-belâga,* I, 322-323.

ya da sadece anlamca yakın olan benzer bir ifadenin getirilmesi suretiyle yapılan bir ıtnâb üslûbudur.[357]

Askerî bu kısmı işâre ve ta'rîzin zıddı olarak görmüştür.[358] Bâkıllânî ve İbn Münkiz ise tezyîli bir tekîd türü olarak kabul etmişlerdir.[359] Hafâcî ise lafzın manâdan fazlalık olarak gelmesi diye tarif etmiştir.[360] İbn Münkiz, ifadede öncekini pekiştiren bir cümlenin gelmesi diye tanımlamıştır.[361] Mısrî; îğâl, tekmîl, temkin ve tezyîl'i açıklayarak bunları birbirinden ayırmıştır.[362] Kazvînî ise onu bir ıtnâb türü olarak saymış, onu *"bir cümlenin arkasından onu tekid eden ve onun anlamını içeren bir başka cümlenin getirilmesi"* şeklinde tarif etmiştir. *Telhîsü'l-Miftâh*'ı şerh edenler ve daha sonra gelen âlimler de bu konuda Kazvînî'ye uymuşlardır.[363] Tezyîl, îğâlden şu üç nedenden dolayı farklıdır:[364]

1. Îğâl cümle ve cümle dışında gelebilir ama tezyîl sadece cümle olarak gelir.
2. Îğâl tekîd ve diğer maksatlar için gelebilmekte ama tezyîl sadece tekîd için gelmektedir.
3. Tezyîl cümlenin ortasında ve sonunda gelebildiği halde îğâl sadece sonunda gelebilmektedir.

---

[357] Mısrî, *Tahrîru't-tahbîr,* s. 387; el-Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 200-202; Sübkî, *'Arûsu'l-efrâh*, II, 126; Teftâzânî, *Muhtasaru'l-me'ânî*, 217-218; Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1680; Aydınî, *el-Hevâdî fî Şerhi'l-Mesâlik*, 157; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, 620-623; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 236; Atiye, *el-Itnâb fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 333-365; İrfân Matracî, *el-Câmi' li-fünûni'l-lugati'l-'Arabiyye ve'l-'arûz,* s. 97; Nâyif Ma'rûf, *el-Mûcezu'l-kâfî fî 'ulûmi'l-belâga ve'l-'arûz,* s. 82; Durmuş, ''Itnâb'', *DİA*, XIX, 217.

[358] Askerî, *es-Sınâ'ateyn*, s. 373.

[359] Bâkıllânî, *İ'câzu'l-Kur'ân*, s. 102; İbn Münkiz, *el-Bedî' fi'l-Bedî' fî nakdi'ş-şi'r,* s. 184; Durmuş, ''Itnâb'', *DİA*, XIX, 217.

[360] Hafâcî, *Sirru'l-fesâha*, s. 243; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 236; Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye,* I, 234.

[361] İbn Münkiz, *el-Bedî' fi'l-Bedî' fî nakdi'ş-şi'r,* s. 184; Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye,* I, 234.

[362] Mısrî, *Tahrîru't-tahbîr,* s. 391-392; Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye,* I, 234-235; Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-mufassal fî 'ulûmi'l-belâga*, s. 167.

[363] Durmuş, ''Itnâb'', *DİA*, XIX, 217.

[364] Mısrî, *Tahrîru't-tahbîr,* s. 391-392.

Tezyîl, bir mesel konumunda olan ve tek başına bir anlam bildiren ile öncekine bağlı olması nedeniyle maksadı müstakil olarak ifade etmeyip bir mesel konumuna gelemeyen şeklinde ikiye ayrılmaktadır.

A. Atasözü Olarak Yaygınlaşmış Olanlar

Bu kısım tezyîl, atasözü gibi tek başına bir anlam ortaya koymaktadır. İkinci cümle anlam yönüyle önceki cümleden bağımsız olarak gelmekte ve kullanımı artarak atasözü gibi yaygınlık kazanmıştır. Yani tezyîl olarak gelmiş cümle önceki cümleden bağımsız olarak bir anlam ortaya koymaktadır. Bu şekilde tezyîl olan cümle önceki cümleye manâ yönüyle bir kesinlik katmaktadır. [365] Bu üslübâ âyet ve şiirlerde rastlanmaktadır. Birkaç örnek verelim,

﴿وَقُلْ جَاء الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا﴾

"Deki:"Hak geldi, batıl yok oldu. Şüphesiz batıl, yok olmaya mahkûmdur."'[366]

Bu âyette ikinci kısım olan إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا tezyîl cümlesi, birinci cümlenin anlamını tekid etmek için gelmiş ve bu ifade tek başına bir anlam ifade edip atasözü gibi yaygınlaşmıştır. Mesela bir kişi إنّ الباطل خذل صاحبه *''Batıl sahibini yüzüstü bırakır.''* derse cevap olarak إنّ الباطل كان زهوقا *''zaten bâtıl yıkılmaya mahkumdur''* cevabı verilebileceğinden atasözü gibi yaygınlaşmış demektir.[367]

Şu iki âyette de her iki tür birleşerek ardarda gelmiştir:

﴿وَمَا جَعَلْنَا لِبَشَرٍ مِّن قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَفَإِن مِّتَّ فَهُمُ الْخَالِدُونَ ۝ كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبْلُوكُم بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ﴾

[365] Mısrî, *Tahrîru't-tahbîr,* s. 387; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 238; İrfân Matracî, *el-Câmi' li-fünûni'l-lugati'l-'Arabiyye ve'l-'arûz,* s. 97

[366] İsrâ, 17/81.

[367] Kazvînî, *el-Îzâh,* s. 202; Sübkî, *'Arûsu'l-efrâh,* II, 126; Suyûtî, *Mu'terakü'l-akran,* I, 368; a.mlf., *el-itkân,* V, 1680; Aksarâyî, *Îzâhu'l-Îzâh,* vrk. 131a; Fazl Hasan Abbâs, *el-Belâga funûnüha ve efnânuha 'ilmu'l-me'ânî,* s. 492; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 238; Besyûnî, *'İlmu'l-me'ânî,* II, 265; Bekrî Şeyh Emin, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye fî sevbihâ'l-cedîd-'ilmu'l-me'ânî,* I, 204; 'Useymîn, *Şerhu Dürûsi'l-belâga,* s. 95; İrfân Matracî, *el-Câmi' li-fünûni'l-lugati'l-'Arabiyye ve'l-'arûz,* s. 96.

"Biz, senden önce de hiçbir beşere ölümsüzlük vermedik. Şimdi sen ölürsen, onlar ebedî mi kalacaklar? Her nefis, ölümü tadacaktır. Sizi bir imtihan olarak hayır ile de, şer ile de deniyoruz. Ancak bize döndürüleceksiniz."[368]

Bu âyette hiçbir beşere ebedilik verilmediği kısmıyla anlam tamamlanmıştır. Sonra gelen 'Şimdi sen ölürsen, sanki onlar ebedî mi kalacaklar?' cümlesiyle birinci tezyîl, peşinden gelen 'Her canlı, ölümü tadar.' cümlesi de ikinci tezyîl olarak gelmektedir. İlki bir atasözü gibi yaygınlık kazanmamış, ama ikincisi bir atasözü gibi yaygınlık kazanmıştır. Burada gelen her iki tezyîl de âyete pekiştirme anlamı katmıştır.[369]

﴿وَمَا أُبَرِّئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلاَّ مَا رَحِمَ رَبِّيَ إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾

"'"Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir" dedi."[370]

Bu âyette إِنَّ النَّفْسَ لأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ cümlesi önceki cümleyle aynı anlamı ifade etmekte ve burada tezyîl olarak gelmektedir. Bu ifade tek başına bir anlam taşımaktadır ve anlaşılabilmesi için önceki cümleye bağlı değildir. Bundan ötürü atasözü gibi yaygınlaşmış bir tezyîl sanatıdır.[371]

تَزُورُ فَتًى يُعْطِي عَلَى الْحَمْدِ مَالَهُ وَمَنْ يُعْطِ أَثْمَانَ الْمَحَامِدِ يُحَمَّدُ

"Övgü için malını veren bir genci ziyaret ediyorsun,

Kim övgülerin fiyatlarını (karşılıklarını) verirse, o övülür."

---

[368] Enbiyâ 21/34-35.

[369] Kazvînî, *el-îzâh*, s. 202; Suyûtî, *Mu'terakü'l-akrân*, I, 368; Aksarâyî, *İzâhu'l-İzâh*, vrk. 132a; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 238; Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-mufassal fî 'ulûmi'l-belâga*, s. 167; Tabâne, *Mu'cemü'l-belâgati'l-'Arabiyye*, s. 234-235; Bolelli, *Belâgat,* 375.

[370] Yûsuf, 12/53.

[371] Atîk, *'İlmü'l-me'ânî el -beyân el-bedî'*, s. 191; Bolelli, *Belâgat,* s. 375.

Hatîa'ya ait olan bu beyitte, sadr kısmı ile acüz kısmı aynı anlamda gelmiş ve acz kısmı sadr kısmının manâsını tekîd etmiştir. Beytin sadr kısmına baktığımızda anlamı tek başına sağlamakta tezyîl kısmı gelmese dahi aynı anlamı vereceği görülmektedir. ikinci kısım, birinci kısmın tezyîli olmuş ve anlamının anlaşılması, önceki kısmın anlamına bağlı değil sadece pekiştirme için gelmiştir. [372]

ولَستَ بمُستَبْقٍ أخًا لا تَلُمّهُ على شعَثٍ، أيُّ الرّجالِ المُهَذَّبُ؟

''sen ki dostunun aybı olmasına karşı devam eyleyensin,

Adam gibi adamlar nerede kaldı''

Nâbiğâ'ın Numan'ı medhettiği bu beytinde أيّ الرّجالِ المُهَذَّبُ cümlesi önceki kısımdan bağımsız bir şekilde ortaya bir anlam çıkarmakta ve dillerde bir atasözü gibi dolaşmaktadır. Bu beyitte şair her halukarda dost kalanı istisna etmiş, ve ikinci kısmıyla bunu pekiştirip vurgulamıştır.[373]

B. Atasözü Gibi Yaygınlaşmamış Olanlar

Bu kısım bir atasözü gibi yaygınlık kazanmamış olan tezyîl cümleleridir. Nedeni ise murad edilen manâyı tek başına ortaya koyamaması ve kendinden önceki cümleye bağımlı olmasıdır. Bu şekilde gelen tezyîl kendinden önceki cümleyi tekîd etmekte ve anlamını kesinleştirmektedir.[374]

Bu üslûbu âyet ve şiirlerde görebilmekteyiz. Bir iki örnek verelim:

﴿ذَلِكَ جَزَيْنَاهُم بِمَا كَفَرُوا وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَفُورَ﴾

[372] Mısrî, *Tahrîru't-tahbîr,* s. 389; Kazvînî, *el-Îzâh,* s. 202; Ali el-Cârim-Mustafa Emin, *el-Belâgatu'l-vâzıha,* s. 248-250; Atîk, *'İlmü'l-me'ânî el -beyân el-bedî'*, s. 192; İrfân Matracî, *el-Câmi' li-fünûni'l-lugati'l-'Arabiyye ve'l-'arûz*, s. 97; Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye,* II, 87; Besyûnî, *'İlmu'l-me'ânî,* II, 265; Bekrî Şeyh Emin, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye fî sevbihâ'l-cedîd-'ilmu'l-me'ânî,* I, 204; Nâyif Ma'rûf, *el-Mûcezu'l-kâfî fî 'ulûmi'l-belâga ve'l-'arûz,* s. 83.

[373] en-Nâbigatu'z-Zübyânî, *Divân*, (şrh. tlk. Hannâ Nasr Hıttî), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1. Bsk., Beyrût 1991, s. 25; Mısrî, *Tahrîru't-tahbîr,* s. 388; Kazvînî, *el-Îzâh,* s. 202; el-Abbâsî, *el-Me'âhidu't-tensîs,* I, 358-359; Zihni Efendi, *el-Kavlu'l-Ceyyid,* s. 229-230; Aksarâyî, *Îzâhu'l-Îzâh,* vrk. 132a; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 238; Besyûnî, *'İlmu'l-me'ânî,* II, 265.

[374] Mısrî, *Tahrîru't-tahbîr,* s. 387; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 237; İrfân Matracî, *el-Câmi' li-fünûni'l-lugati'l-'Arabiyye ve'l-'arûz,* s. 98.

"Nimetlere karşı nankörlük etmeleri sebebiyle onları işte böyle cezalandırdık. Biz (bu şekilde) ancak nankörleri cezalandırırız."[375]

Bu âyette Sebe halkına sağlı-sollu iki bahçe bahşedildiği ve onların Allah'ı inkar ettiklerini, bunun sonucunda sel gönderilerek cezandırıldıkları anlatılmaktadır. وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَفُورَ kısmı anlam itibariyle önceki cümleyle ilgili olup tek başına bir manâsı olmadığı için bir atasözü gibi yaygınlaşmamıştır. Çünkü ceza lafzı hem mükafatlandırma hem de cezalandırma anlamında kullanılırken burada her iki lafız da cezalandırma anlamında kullanılmıştır. Burada tezyil ifadesi birinci cümlenin manâsını pekiştirmek için gelmiştir. Bu âyette بِمَا كَفَرُوا ifadesi olmasaydı lafızdan azap anlamı anlaşılmayacaktı. Zemahşerî, cezanın genel olduğunu hem olumlu hem de olumsuz manâyı kapsadığını belirtmektedir. Eğer buradaki manâ olumsuz olarak verilen ceza anlamında ise o zaman bu kısmın altına girmektedir.[376]

﴿...أُوْلَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ وَأُوْلَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ﴾

"...İşte onların dünyada da ahi- rette de amelleri boşa gitmiştir. İşte onlar ziyana uğrayanla- rın ta kendileridir."[377]

Bu âyetin son kısmında gelen وَأُوْلَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ifadesi tezyil olup pekiştirme maksatlı gelmiştir.[378]

لمْ يُبْقِ جُودُكَ لِي شيئًا أُوَمِلُه تَرَكْتَنِي أُصَحبُ الدُّنيا بِلَا أَمَلِ

"Senin cömertliğin bana umduğum hiç bir şey bırakmadı. Sen (cömertliğinle) beni ümitsiz bir halde dünyaya arkadaşlık edecek şekilde bıraktın."

---

[375] Sebe, 34/17.

[376] Kazvînî, *el-Îzâh,* 200-201; Sübkî, *'Arûsu'l-efrâh,* II, 126; Nâyif Ma'rûf, *el-Mûcezu'l-kâfî fî 'ulûmi'l-belâga ve'l-'arûz,* s. 82; Fazl Hasan Abbâs, *el-Belâga funûnüha ve efnânuha 'ilmu'l-me'ânî,* s. 510-511; Besyûnî, *'İlmu'l-me'ânî,* II, 266; Tabâne, *Mu'cemü'l-belâgati'l-arabiyye,* s. 234; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 237; İrfân Matracî, *el-Câmi' li-fünûni'l-lugati'l-'Arabiyye ve'l-'arûz,* s. 98; Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-mufassal fî 'ulûmi'l-belâga,* s. 168.

[377] Tevbe, 9/69.

[378] Bulut, a.g.m., s. 193.

İbn Nübâte es-Sa‘dî’ye ait olan bu beyitte, ikinci kısım tezyîl olarak gelip birinci kısmın anlamını tekit etmiş ve maksadının ne olduğu ilk kısma bağlı olduğu için bir atasözü gibi yaygınlaşmamış bir ifadedir. Tezyîl kısmı olan ‘‘ümitsiz bir halde dünyaya arkadaş şeklinde bıraktın’’ ifadesinden sebebin ne olduğu anlaşılmamakta ve anlamın tamamlanması için onu önceki kısma bağımlı kılmaktadır. Şair bu beytiyle kendisine ihsanda bulunan kişinin cömertliğinin o kadar had safhada olmasını, kendisine dünyada artık hiçbir şeye ihtiyaç bırakmadığı benzetmesiyle övmeye çalışmıştır. [379]

7. TEKRÂR (Tekrîr) (التكرار)

Tekrar sözlükte, *‘‘yapılan birşeyi bir veya birden fazla uygulamak’’* anlamında gelmektedir. [380] Tekrîr ise تفعيل babında aynı şekilde كرّر fiilinin masdarı olarak gelmektedir.[381] Istılah anlamı ise, *bir lafzın lafız veya manâ ile belâgî bir amaç için tekrar edilmesidir*. Bu tekrar ile niteleme, övme, yerme, korkutma, tehdit etme, inkar etme, yüceltme, uzak sayma vb. gayeler amaçlanmaktadır.[382]

Belâgat âlimleri tekrârın şu amaçlar için geldiğini belirtmektedirler:

- Anlamın ifadeyle karşılaşanın zihninde yer edinip pekişmesi ve açıklama ihtiyacı duyulması anında yanlış anlaşılmalara mahal verilmemesi için fazladan dikkat çekmelerde,

- Dini öğütlerde öğüt verenin muhataplarının gönüllerini ısındırmak suretiyle nasihate hazır hale getirilmesinde,

---

[379] Mısrî, *Tahrîru’t-tahbîr,* s. 389-391; Kazvînî, *el-Îzâh,* s. 201-202; Meydânî, *el-Belâgatu’l-Arabiyye,* II, 86; Atîk, *‘İlmü’l-me‘ânî el -beyân el-bedî‘,* s. 199; Matlûb, *Mucemu’l-mustalahatu’l-Belâgiyye,* s. 139*;* Bekrî Şeyh Emin, *el-Belâgatu’l-‘Arabiyye fî sevbihâ’l-cedîd-‘ilmu’l-me‘ânî,* I, 204; Nâyif Ma‘rûf, *el-Mûcezu’l-kâfî fî ‘ulûmi’l-belâga ve’l-‘arûz*, s. 82; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 238; İrfân Matracî, *el-Câmi‘ li-fünûni’l-lugati’l-‘Arabiyye ve’l-‘arûz,* s. 98; Kadrî Mâyû, *el-Mu‘în fi’l-belâga*, s. 224; Bolelli, *Belâgat*, s. 375.

[380] İbn Manzûr, كرر mad., *Lisânu’l-Arab,* XVI, 64-66.

[381] Baş, *Kur’ân’ın Üslûbu ve Tekrarlar,* s. 20-21.

[382] Mısrî, *Tahrîru’t-tahbîr,* s. 375; Kazvînî, *el-Îzâh,* s. 198; Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1648; Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa, *Şerhu Fevâidi’l-giyâsiyye,* Dersaadet Matbaay-i Amire, İstanbul 1894, s. 162;Tabâne, *Mu‘cemü’l-belâgati’l-arabiyye,* s.573; Kalkîle, *el-Belâgatu’l-istilâhiyye,* s. 277; es-Seyyid, İzzeddin Ali, *et-Tekrîr beyne’l-musîr ve’t-te’sîr*, Âlemu’l-kutub, 2. Bsk. Beyrût 1986, s. 86; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 234; Nâyif Ma‘rûf, *el-Mûcezu’l-kâfî fî ‘ulûmi’l-belâga ve’l-‘arûz,* s. 81.

- Özlem, tehlike ve ürküntü ifade etme, bir şeyin önemine veya tehlikesine dikkat çekmede,

- Geçmişin iyi, övünç duyulacak yanlarını aktarma ve övünme ifadelerinin tekrarlanmasından duyulan mutluluğu ifade etmede,

- Kişiye can sıkıntısı, pişmanlık, hüzün ve sevinç ifadelerini kullanarak nefes aldırıp rahatlatmada,

- Sözdeki uzun fasıladan sonra ihtiyaç hissedildiğinde tekrar ile hatırlatmada,

- Övme, yerme veya aşağılama ifadelerinin kullanımında,

- Tekrar edilen ifadeninin belirtilmesi ile farklı bir duruma dikkat çekmede,

- Yüceltme veya korkutma ifadesini vermede.[383]

Belâgat âlimlerin bir kısmı tekrarı terdîd diye da adlandırmışlardır.[384] Bu durum tekrarın ilgili bulunduğu şey farklı olduğu durumlarda ve her biri ayrı bir nüansa sahip olduğu zamanlarda olmaktadır.[385]

Aynı şekilde zamir kullanılabilecek yerde ismi veya ifadeyi yinelemek de terdîd kısmına girmektedir. Terdîd yoluyla yapılan ıtnâb şu yararlar için gelmektedir:

- İkinci zikredilmede tekrar edilenle ilk zikredilen arasında farklı bir anlam ifade edilmek istenildiğinde,

- Tekrar edilen şeyin önemini orta koymak, büyüklüğünü ve yüceliğine dikkat çekmek.

Ayet ve şiirlerde birçok örneğine rastlanmaktadır. Birkaç örnek vermek uygun olur:

---

[383] Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye,* II, 71-72; Durmuş, *Arap Dili ve Belâgatıyla İlgili İncelemeler,* s. 38-39.

[384] Mısrî, *Tahrîru't-tahbîr,* s. 253.

[385] Durmuş, *Arap Dili ve Belâgatıyla İlgili İncelemeler,* s. 39-40.

﴿فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ﴾

"O halde Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?"

Rahmân sûresinde farklı nimetlerin zikredilmesinden sonra dünya hayatı şartlarındaki imtihan için insan ve cinlere hitap şeklinde otuz bir yerde tekrar edilmiştir. Bu âyetle Allah'ın kullarına nimetlerinin sayılamayacak kadar çok olduğu, kulun yaşamlarındaki saatlerin ve vakitlerin ardın sıra gitmesiyle her bir süreçte değerli ve birçok nimetinden yararlandığı, yaratıcısını düşünmeksizin faydalanmaya yöneldiği ve buna karşılık yaratıcının kullarından iman, itaat, şükür ve hamdetme gibi kendisine karşı yapılması gerekeni buyurduğu bir anlam sarmalı çıkmaktadır. Bu tekrarlar her bir nimetin akabinde istifham cümlesi şeklinde gelmiştir. Bu sûrede bu tekrarlar nimet diye sayılmayan yerlerde de gelmiş diye sorulabilir. Cevap olarak âyetlerde bahsedilen cehennem ve azap, kötülükten men etme ve iyi amellere yönelttiği için nimetten sayılmaktadır.[386]

﴿وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِينَ﴾

"O gün, (hakikatleri) yalan sayanların vay haline!"

Aynı şekilde Mürselât sûresinde çeşitli ayetlerde dile getirilen farklı farklı kıssaların akabinde zikredilen bu ifadenin on yerde geçmekte olmasını bir tekrâr örneği olarak gösterebilmekteyiz. Burada ahiret gününü yalanlayanları uyarmak, küfürleri ve yalanlamalarına tevbe etmeden ölmeleri üzerine karşılaşacakları cehennem azabından gözlerini korkutmak için bu tekrarlamalar gelmiştir. [387]

﴿كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ۝ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ﴾

[386] Kazvînî, *el-Îzâh,* s. 198-199; Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1650; Besyûnî, *'İlmu'l-me'ânî,* II, 261; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 235; Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye,* II, 73; Baş, *Kur'ân'ın Üslûbu ve Tekrarlar,* s. 212-219.

[387] Kazvînî, *el-Îzâh,* s. 199; İbn Aşûr, Muhammed et-Tâhir, *Mucezu'l-belâga,* Matba'atu Tûnisiyye, Tûnus 1932, s. 32; Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1650; Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye,* II, 74; Baş, *Kur'ân'ın Üslûbu ve Tekrarlar,* s. 221-227.

"Hayır! Yakında bileceksiniz! Elbette yakında bileceksiniz!"[388]

Bu âyette tekrar yapılması insanları daha çok sakındırsın ve daha çok korkutsun diye yapılmıştır. Bu tekrârın ثُمَّ ile başlaması ikinci uyarının ilkinden daha güçlü ve şiddetli olduğunu göstermektedir. Çünkü bilme durumunu zaman uzaklığına indirmiş ve bu da ifadeye beliğ bir manâ vermiştir. Ahirette karşılacakları durumlar karşısında tehdidin pekişmesi için bu şekilde tekrar yapılmıştır.[389]

﴿فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ۝ إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا﴾

"Elbette zorluğun yanında bir kolaylık vardır. Gerçekten, zorlukla beraber bir kolaylık daha vardır."[390]

Bu âyette tekrâr olarak gelen ikinci âyet manânın gönülde yerleşmesini ve pekişmesini sağlamıştır. Bu iki âyette gelen الْعُسْرَ ifadeleri marife, يُسْرًا ifadelerinin nekra gelmesi marife olan kelimelerin aynı şey olduğunu, nekra olarak gelen kelimelerin farklı şeyler olduğunu göstermektedir. Buradan her bir zorluğa karşı iki kolaylık olduğu anlamı çıkmaktadır. Bu sûredeki tekrâr Rabb'inin kendini koruması konusunda Hz. Peygamber'in ruhuna hoşnutluk vermekte ve onu ileride karşılacağı yorucu işlere hazırlamaktadır.[391]

﴿وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ ۝ يَا قَوْمِ إِنَّمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌ وَإِنَّ الْآخِرَةَ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ﴾

---

[388] Tekâsür, 102/3-4.

[389] Kazvînî, *el-Îzâh,* s. 198; Aksarâyî, *Îzâhu'l-Îzâh,* vrk. 130a ; Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2. Bsk., 1985, s. 153; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 234; Tabâne, *Mu'cemü'l-belâgati'l-arabiyye,* s. 575, Bulut, *Belâgat,* s. 177.

[390] İnşirâh, 94/5-6.

[391] Besyûnî, *'İlmu'l-me'ânî,* II, 260; İrfân Matracî, *el-Câmi' li-fünûni'l-lugati'l-'Arabiyye ve'l-'arûz,* s. 91; Bekrî Şeyh Emin, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye fî sevbihâ'l-cedîd-'ilmu'l-me'ânî,* I, 202; Baş, *Kur'ân'ın Üslûbu ve Tekrarlar,* s. 179; Bulut, *Belâgat,* s. 177.

"O iman eden kimse: Ey kavmim! dedi, siz bana uyun, sizi doğru yola götüreceğim. Ey kavmim! Şüphesiz bu dünya hayatı, geçici bir eğlencedir. Ama ahiret, gerçekten kalınacak yurttur."[392]

Bu âyette يا قوم ifadesi tekrar edilmiş ve bununla kavminin dikkatıini çekmek ve onları doğru yol olan hak yola teşvik etmek amaçlanmıştır. Uzağa seslenmek için kullanılan nida harfi يا , muhatabını yüceltme, değerli görme ve mertebelerini yüksek gördüğünü ifade için gelmiştir. Bu âyette kavmi kendine izafe ederek kavmim diye hitap etmesi, yaptığı nasihatlarda ve samimiyetinde onların bütün kaygı ve şüphelerini gidermek içindir. Burada konuşan kimse kavminin gittiği yolun yanlış olduğunu uyarmak, onlar için yararlı olan şeyi istediğini ve teşvik ettiğini belirtmektedir.[393]

﴿ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُواْ مِن بَعْدِ مَا فُتِنُواْ ثُمَّ جَاهَدُواْ وَصَبَرُواْ إِنَّ رَبَّكَ مِن بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾

"Sonra şüphesiz Rabbin, eziyet edildikten sonra hicret edip, ardından da sabrederek cihad edenlerin yardımcısıdır. Bütün bunlardan sonra Rabbin elbette çok bağışlayan, pek esirgeyendir."[394]

Bu âyette söz, إنّ ile haberi olan لَغَفُور arasında uzadığı için, إِنَّ رَبَّكَ ifadesi tekrar edilmiştir. Aynı şekilde burada rabliğin anlamı, verilen nimetler ve mağfiretin vurgulanması için gelmiştir.[395]

﴿لاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَواْ وَّيُحِبُّونَ أَن يُحْمَدُواْ بِمَا لَمْ يَفْعَلُواْ فَلاَ تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِّنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾

"Sanma ki ettiklerine sevinen, yapmadıkları ile övülmek isteyenler, evet, sanma ki onlar azaptan kurtulacaklardır. Onlar için elem verici bir azap vardır."[396] Burada birinci fiille mutallıkının arası uzun olduğu için tekrar edilmiştir.[397]

---

[392] Mü'min, 40/38-39.

[393] Kazvînî, *el-Îzâh,* s. 198; Aksarâyî, *Îzâhu'l-Îzâh,* vrk. 130a; Besyûnî, *'İlmu'l-me'ânî,* II, 260; Bulut, *Belâgat,* s. 178.

[394] Nahl, 16/110.

[395] Kazvînî, *el-Îzâh,* s. 198; Besyûnî, *'İlmu'l-me'ânî,* II, 262; Bulut, a.g.m., s. 191.

﴿اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ ...﴾

''Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun temsili şudur: Duvarda bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde. Fânûs sanki inci gibi parlayan bir yıldız…''[398]

Bu âyette المصباح ve الزجاجة kelimeleri iki defa gelmekte olsa da ikinci zikredilmedeki bağlam ilk zikredilendeki ile ilgili değildir. Yani burada terdîd vardır. Bu üslûb âyetteki eşsiz sanatsal güzelliği ortaya çıkardığı aşikardır.[399]

﴿وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِن مُّدَّكِرٍ﴾

''Andolsun biz, Kur'an'ı düşünüp öğüt almak için kolaylaştırdık. Var mı düşünüp öğüt alan?''[400]

Kamer suresinde bu âyet dört defa tekrarlanmıştır. İçeriğinde Kurân-ı Kerîm'i kabullenme, düşünme ve hatırlatma hissiyatı vardır. Bu âyet, nefislerin tabiatları gereği çokça kaçtıkları gerekliliklerinden yüz çevirmeye rağbet ettikleri dini sorumluluklardan genel bir anlam barındırmaktadır.

Bu ifade surede âyetler arasına sanatsal bir güzellik katmış, öyleki Nuh kavmi, Hud peygamberin kavmi Ad, Salih peygamberin kavmi Semud ve Lut kavimlerinin helak oluşlarının kısa kıssalarından hemen sonra gelmiştir. Bu kavimlerin akibetlerinin özet bir şekilde ifadesinden sonra bu ifadenin gelmesi, onların elçileri yoluyla Rablerinden geleni kabullenmeleri ve her an düşünüp sorgu içine girseydiler, dünyadaki erken ve ahiretteki gelecek olan daimi azaba maruz kalmayacakları gibi bir anlamın ortaya çıkmasını sağlamıştır.

---

[396] Âl-i İmrân, 3/188.

[397] Bulut, a.g.m., s. 192.

[398] Nûr, 24/35.

[399] Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye,* II, 72.

[400] Kamer, 54/17.

Bu kıssalar ve âyetler, Hz. Muhammed'in (sav) ümmetinin önceki ümmetlerin akibetlerinden ders çıkarmaları, düşünüp öğüt almak için kolaylaştırılan Kur'an'ı öğrenmeleri, manâsını kavramaya çalışmaları ve her zaman, her münasebette âyetleri üzerine tefekkür etme çabası içerisine girmeleri gibi bir sonuç çıkmaktadır.[401]

﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً وَمَا كَانَ أَكْثَرُهُم مُّؤْمِنِينَ ۝ وَإِنَّ رَبَّكَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ﴾

''Şüphesiz bunlarda (Allah'ın varlığına) bir delil vardır, ama onların çoğu inanmamaktadırlar. Şüphesiz senin Rabbin, elbette mutlak güç sahibidir, çok merhametlidir.''[402]

Şu'arâ sûresinde ard arda gelen bu iki âyet sekiz yerde tekrarlanmıştır. İlki Hz. Muhammed'ı (sav) ve Rabbinden gelenleri yalanlayanları tekzib açıklamasından sonra gelmektedir. Daha sonra her takrarlanış önceki yalanlayanların kıssalarının hemen ardından her bir kıssadan sonra gelmiştir. Her birinin farklı bir durum için gelmesi, ifadenin zikredilişine güzel bir anlam katmıştır.[403]

فَيَا قَبْرَ مَعْنٍ أَنْتَ أَوَّلُ حُفْرَةٍ مِنَ الأَرْضِ خُطَّتْ للسَّمَاحَةِ مَوْضِعاً

وَيَا قَبْرَ مَعْنٍ كَيْفَ وَارَيْتَ جُودَةُ وَقَدْ كَانَ مِنْهُ الْبَرُّ والْبَحْرُ مُتْرَعاً

''Ey Ma'n kabri! Sen yerdeki ilk çukursun,

Cömertlik için bir istirahatgah olarak planlanmış,

Ey Ma'n kabri! Onun cömertliğini nasıl örtebildin!

Çünkü karalar da denizler de onun cömertliğiyle doluydu.''

Hasan b. Matar'ın Ma'n b. Zaide' nin ölümü üzerine söylediği mersiyeden iki beyittir. Burada nida ifadesi olan **يَا قَبْرَ مَعْنٍ** iki kez tekrar edilmiştir. Bununla amaç

---

[401] Besyûnî, *'İlmu'l-me'ânî*, II, 261; Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye*, II, 74-75; Baş, *Kur'ân'ın Üslûbu ve Tekrarlar*, s. 207-212.

[402] Şu'arâ, 26/8-9.

[403] Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye*, II, 75.

üzüntünün büyüklüğünü ortaya koymak ve bahsedilen kişiye olan sevginin tezahürünü ortaya çıkarmak gibi bir maksat düşünülmüştür[404].

يَدْعُونَ عَنْتَرَ وَالرِّمَاحُ كَأَنَّها أَشْطَانُ بِئْرٍ فِي لَبَانِ الأَدْهَمِ

يَدْعُون عَنْتَرَ والسُّيُوفُ كَأَنَّهَا لَمْعُ الْبَوَارِقِ فِي سَحَابٍ مُظْلِمِ

"Mızraklar, yağız atın göğsünde kuyu ipleri gibi bağlı iken Antere diye çağırırlar.

Kılıçlar, karanlık bir bulutta şimşek parıltıları gibi parlar iken Antere diye çağırırlar."[405]

Bu beyitlerde Antere b. Şeddâd يدعون عنتر ibaresini iki defa tekrarlayarak cesaretiyle iftihar ettiğini ve savaş alanında en bunaltıcı durumda kendi süvariliğine ihtiyaç duyulduğunu kastetmektedir.[406]

أَسِجْنًا وَقَيْدًا وَاشْتِيَاقًا وَغُرْبَةً وَنَأْيَ حَبِيبٍ إِنَّ ذَا لَعَظِيمٌ

وَإِنَّ امْرَأً دَامَتْ مَوَاثِيقُ عَهْدِهِ عَلَى مِثْلِ هَذَا إِنَّهُ لَكَرِيمٌ

"Hapis, bukağı, özlem, gurbet ve dostun uzaklığı mı? Şüphesiz ki; bunlar gerçekten büyük şeylerdir. Eğer bir adam, verdiği sözleri bu şekilde yerine getirmeye devam ederse, muhakkak o adam cömerttir."[407]

Bu beyitte إنه ifadesi gelmeseydi de anlam tamamdı. Fakat ara uzadığı ve onun cömertliğini vurgulamak için إِنَّهُ لَكَرِيمٌ ifadesi tekrar olarak gelmiştir.[408]

---

[404] Zihni Efendi, *el-Kavlu'l-Ceyyid*, s. 225; Ali el-Cârim-Mustafa Emin, *el-Belâgatu'l-vâzıha*, s. 249-250; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 235-36; Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye*, II, 65; Bolelli, *Belâgat*, s. 372; Bulut, *Belâgat,* s. 178.

[405] 'Antare, *Dîvân,* (şrh. Hatîb et-Tebrîzî), (haz. Mecîd Tarâd), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1. Bsk., Beyrût 1992, s. 182; Hatib Tebrizî, *Şerhu'l-Mu'allakati'l-'aşr*, s. 244.

[406] Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye*, II, 71; Ali el-Cârim-Mustafa Emin, *el-Belâgatu'l-vâzıha*, s. 247; Bolelli, *Belâgat*, s. 371.

[407] Ali- el-Cârim-Mustafa Emin, *el-Belâgatu'l-vâzıha*, s. 256; Bolelli, *Belâgat*, s. 372.

[408] 'Useymîn, *Şerhu Dürûsi'l-belâga,* s. 94.

8. TEKMÎL (التكميل)/İHTİRÂS (الاحتراس)

Tekmîl veya İhtiras sözlükte *''tamamlamak, bir bütün yapmak, bir şeyi onu bozacak ve değiştirecek herşeyden korumak''* anlamında gelmektedir.[409] Terim anlamı ise Kazvînî'ye göre, yanlış anlaşılma ihtimali bulunan bir sözün ardından bu ihtimali ortadan kaldıran bir kısım getirmek suretiyle meydana gelen bir ıtnâb türüdür ve ihtiras ile aynı anlama gelmektedir.[410] Bâkıllânî, onu tetmîm ile bir görüp bedî' ilminden saymıştır. Cürcânî, tekmîli, tezyîlin aksine ikincisi ifadenin birincinin anlamında olmadığını belirtir.[411] İbnü'l-Mu'tez bu kısmı mehâsinu'l-kelâmdan sayıp söz içinde gelen söz olarak i'tirâzdan saymıştır.[412] Kudâme bu kısmı tetmîm diye adlandırmış, İbn Reşîk ise ihtirâsı tetmîmin bir kısmı olarak kabul etmiştir. İbn-i Sinân bu kısmı taharruz diye isimlendirir ve ikisi de bu isimlendirmeyi Tarafe'nin ...فسقى ديارك diye başlayan beytiyle örneklendirir.[413] İbni Sinân'dan sonra gelen İbn Münkiz, Mısrî, İbn Mâlik, İbn Kayyim el-Cevziyye gibi âlimler bu üslûba ihtirâs ismini vermekle beraber İbn Sinân'ın tanımının dışına çıkmamışlardır.[414] Kazvînî bu kısmı eserlerinde tekmîl veya ihtirâs diye isimlendirerek bir nevi her ikisini aynı görmüştür. Fakat İbn Mâlik tekmîli farklı bir kısım, el-Mısrî de ihtirâs, tekmîl ve tetmîm olarak üç kısım diye ayırmıştır.[415] Bu kısım bazen müsned ve müsned ileyh olan cümle arasında, bazen de cümle sonunda gelmektedir. Bu sanat herhangi bir anlam karmaşasına ve yanlış anlaşılmaya mahal bırakmaması açısından önemlidir. Diğer belâgat âlimleri tekmîli ise tetmîm ile eş anlamlı saymışlardır. [416]

Bu üslûba âyet ve şiirlerde karşılaşılmaktadır. Birkaç örnek verelim:

---

[409] İbn Manzûr, كمل mad., *Lisânu'l-Arab,* XVI, 157-158; حرس mad., III, 121-122.

[410] Kazvînî, *el-Îzâh,* s. 203.

[411] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1681; Kalkîle, *el-Belâgatu'l-istilâhiyye,* s. 276; İrfân Matracî, *el-Câmi' li-fünûni'l-lugati'l-'Arabiyye ve'l-'arûz,* s. 98; Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-mufassal fî 'ulûmi'l-belâga*, s. 170.

[412] Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye*, I, 63; Tabâne, *Mu'cemü'l-belâgati'l-'Arabiyye*, s. 161.

[413] Hafâcî, *Sirru'l-fesâha,* s. 273-274.

[414] İbn Münkiz, *el-Bedî' fi'l-Bedî' fî nakdi'ş-şi'r,* s. 90.

[415] Mısrî, *Tahrîru't-tahbîr,* s. 245; Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye*, I, 64-65.

[416] Kudâme, *Nakdu'ş-şi'r,* s. 144; Sübkî, *'Arûsu'l-efrâh*, II, 127-128; Teftâzânî, *Muhtasaru'l-me'ânî,* s. 218; Aydınî, *el-Hevâdî fî Şerhi'l-Mesâlik*, s. 159; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân*, s. 276-278; 618-620; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 230; Atiye, *el-Itnâb fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 314-332.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ مَن يَرْتَدَّ مِنكُمْ عَن دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَلاَ يَخَافُونَ لَوْمَةَ لآئِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاء وَاللّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾

"Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah, sevdiği ve kendisini seven müminlere karşı alçak gönüllü (şefkatli), kâfirlere karşı onurlu ve zorlu bir toplum getirecektir. (Bunlar) Allah yolunda cihad ederler ve hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar (hiçbir kimsenin kınamasına aldırmazlar). Bu, Allah'ın, dilediğine verdiği lütfudur. Allah'ın lütfu ve ilmi geniştir."[417]

Bu âyette kafirlere karşı onurlu ve güçlü bir toplum diye ifade edilen أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ şeklindeki tekmîl (ihtirâs) kısmı gelmemiş olsaydı, önce gelen kısımda söz konusu edilen tevazunun zayıflık ve acizlikten kaynaklanma ihtimalinin anlaşılma durumu ortaya çıkabilirdi. Son kısım onların kafirlere karşı güçlü kimseler olduğunu ortaya koyarak bu ihtimal ortadan kalkmıştır.[418]

﴿فَإِن كَذَّبُوكَ فَقُل رَّبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ وَاسِعَةٍ وَلاَ يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ﴾

"Eğer seni yalanlarlarsa de ki: Rabbiniz geniş bir rahmet sahibidir. Bununla beraber O'nun azabı, suçlular topluluğundan uzaklaştırılamaz."[419]

Bu âyette وَلاَ يُرَدُّ بَأْسُهُ عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ cümlesi ile yanlış intiba ortadan kalkmış, manâ tamamlanmıştır. Burada eğer Hz. Peygamber (sav) kendisini yalanlayan kimselere "rabbiniz geniş bir rahmet sahibidir" diye emredilmiş olsaydı, o zaman yalanlayanların da affedileceği gibi bir intiba ortaya çıkacaktı. Sonradan gelen "bununla beraber O'nun azabı, suçlular topluluğundan geri çevrilmez" kısmı ile bu yanlış anlaşılma ihtimali ortadan kalkmıştır.[420]

---

[417] Mâide, 5/54.

[418] Mısrî, *Tahrîru't-tahbîr,* s. 357; Kazvînî, *el-İzâh*, s. 203-204; Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1681; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 241; Kalkîle, *el-Belâgatu'l-istilâhiyye,* s. 281; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân,* s. 619; Bulut, a.g.m., s. 193.

[419] En'âm, 6/147.

[420] Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân,* s. 620; Bulut, a.g.m., s. 193.

﴿حَتَّى إِذَا أَتَوْا عَلَى وَادِي النَّمْلِ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ﴾

"Nihâyet Karınca vâdisine geldikleri zaman, bir karınca: Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin! dedi."[421]

Son da gelen وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ifadesi yanlış anlaşılmayı ortadan kaldırmıştır. Karınca dahi bir peygamberin bir karınca gibi küçük bir canlıyı bile kasten incitme ve zarar vermeye kalkışmayacağını bilmektedir. Bu son ifadeden peygamberin bilerek herhangi bir haksızlık yapacak olma ihtimalini ortadan kaldırmıştır.[422]

﴿لاَّ يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُوْلِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ...﴾

"Müminlerden -özür sahibi olanlar dışında- oturanlarla malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz…"[423]

Bu âyette غَيْرُ أُوْلِي الضَّرَرِ ifadesiyle yanlış anlaşılma ortadan kalkmıştır. Eğer bu ifade gelmiş olmasaydı, o zaman hastalık gibi herhangi bir sebepten savaşa katılmayanların da vebal altında olduğu gibi bir hüküm çıkarılabilecekti. Bu ifade ile bu yanlış anlaşılma ihtimali ortadan kalkmıştır.[424]

﴿وَاضْمُمْ يَدَكَ إِلَى جَنَاحِكَ تَخْرُجْ بَيْضَاء مِنْ غَيْرِ سُوءٍ آيَةً أُخْرَى﴾

"Bir de elini koltuğunun altına sok ki, bir başka mucize olmak üzere o, kusursuz ve lekesiz beyazlıkta çıksın."[425]

---

[421] Neml, 27/18.

[422] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1681; Bulut, a.g.m., s. 193.

[423] Nisa, 4/95.

[424] Bulut, a.g.m., s. 193.

[425] Tâhâ, 20/22.

Bu âyette ‘kusursuz ve lekesiz’ kısmı ortaya çıkacak olan beyazlığın özellikle o dönemde yaygın olan hastalıklardan alaca hastalığı vb. bir hastalık ya da kusurdan dolayı olmadığını netleştirmek için gelmektedir.[426]

﴿...فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِن فَوْقِهِمْ...﴾

“...üstlerindeki tavan da tepelerine çöktü...”[427]

Bu âyette korkutmak ve korkunç durumu tasvir etmek için مِن فَوْقِهِمْ ifadesi gelmiştir. Daha önce îzâh kısmına örnek olarak zikredilen bu âyet tekmîl kısmına da örnektir. Burada tavan sadece üstte olabileceği halde ‘tepeleri’ şeklinde bir ifadenin gelmesi manânın pekişmesi içindir. Burada tavanın çökme esnasında onların da tavanın altında olduğu anlaşılmakta ve diğer ihtimaller ortadan kalkmaktadır.[428]

فَسَقى دِيارَكِ غيرَ مُفْسِدِهَا صَوْبُ الرّبيع وديمةٌ تَهْمِي

“İlkbahar yağmurlarını sakin ve sürekli senin diyarını –bozmadan- sulasın”[429]

Tarafe b. Abd’a ait olan bu beyitle kuraklık olan senede kavmini özelde Katâde b. Müsellime el-Hanefî’yi zikrederek övüyor ve ona dua ediyor. Kurak bölgelerde kişiye bölgesine yağmur yağmasını dilemek en büyük dualardan kabul edilmektedir. Bu beyitle Katâde’nin diyarına bahar yağmurlarının yumuşak yağmasını, şimşek ve gök gürültüsü olmadan yağmurun toprağı boğmadan ve kaydırmadan doyurmasını dilemiştir. Bu beyitte غيرَ مُفْسِدِهَا bozmadan kaydı olmasaydı, her tarafı bozan sel sularının da anlaşılması ihtimal dahilinde olacağından beddua diye algılanabilirdi.[430]

---

[426] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1681; İrfân Matracî, *el-Câmi‘ li-fünûni’l-lugati’l-‘Arabiyye ve’l-‘arûz,* s. 98; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur’ân*, s. 277; Bulut, a.g.m., s. 193

[427] Nahl, 16/26.

[428] Besyûnî, *‘İlmu’l-me‘ânî,* II, 256-257; Nahle, *Fi’l-belâgati’l-‘Arabiyye ilmu’l-me‘ânî,* s. 185; Bulut, a.g.m., s. 194.

[429] Tarafe, *Divân*, s. 221; Bolelli, *Belâgat*, s. 378.

[430] Tarafe, *dîvân,* s. 221; Kudâme, *Nakdu’ş-şi‘r,* s. 144; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 203; Fazl Hasan Abbâs, *el-Belâga funûnüha ve efnânuha ‘ilmu’l-me‘ânî,* s. 496; el-Abbâsî, *el-Me‘âhidu’t-tensîs,* I, 362-368; Aksarâyî, *Îzâhu’l-Îzâh,* vrk. 132a; Zihni Efendi, *el-Kavlu’l-Ceyyid,* s. 230-231; Bekrî Şeyh Emin, *el-Belâgatu’l-‘Arabiyye fî sevbihâ’l-cedîd-‘İlmu’l-me‘ânî,* I, 203; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 240; İrfân

وَمَا ماتَ منَّا سيّدٌ فِي فِراشهِ وَلَا طُلَّ منّا حيثُ كانَ قتيلُ

"Bizim hiçbir reisimiz yatağında ölmüş değildir,

Bizden hiçbir kimsenin kanı yerde kalmış değildir."

Bu beyitte, ikinci mısra gelmemiş olsaydı, ilk mısradan kabilenin tamamının çatışmalarda öldürüldüğü, dolayısıyla bir zayıf ve acizlik olma anlamı ortaya çıkardı. Tekmil görevi gören ikinci mısra bu vehmi ortadan kaldırarak asıl amaç olan kabilenin muzaffer ve güçlü olduğu vurgusunu ortaya koymuştur.[431]

صَبَبْنا عَلَيْها ظالِمينَ سِياطَنا فَطارَتْ بِها أَيْدٍ سِراعٌ وَأَرْجُلُ

"o ata (zülmederek) kamçılarımızı onun üzerine döktük (yani onu kamçılarla dövdük). halbuki süratli (hareket eden) eller ve ayaklar onu uçurdu."[432]

Bu beyit İbnü'l-Mu'tez'e ait olup atı hakkında konuşmaktadır. Bu şiirinde atın koşturulmasının el ve ayaklarla olduğu, kamçı ile vurulmasının ona zulüm olacağı yani atının uysal olduğunu, vurulan kamçıların gereksiz olduğunu bunu da ظالِمينَ ifadesini getirerek bu yanlış anlaşılmayı ortadan kaldırmıştır. Zaten şair burada atını medhetmektedir ve eğer bu ifadeyi kullanmasaydı bu atın asil bir at olmadığını ve sadece kamçıyla hareket ettiği vehmi ortaya çıkardı. Bunun dışında atın asillliğini dolaylı olarak ifade etmeye çalışmıştır.[433]

رجالُ إذا لم يُقْبل الحقّ مِنَهمْ ويعطوهُ، عادوا بالسيوفِ القَواضبِ

''Öyle adamlardır ki kendilerinden hak kabul edilmediğinde,

Matracî, *el-Câmi' li-fünûni'l-lugati'l-'Arabiyye ve'l-'arûz,* s. 99; Kalkîle, *el-Belâgatu'l-istilâhiyye,* s. 181; Tabâne, *Mu'cemu'l-belâgati'l-'arabiyye,* s. 585; Durmuş, ''Itnâb'', *DİA*, XIX, 218.

[431] Mısrî, *Tahrîru't-tahbîr,* s. 358-359; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 204-205; Zihni Efendi, *el-Kavlu'l-Ceyyid*, s. 239-240; Kalkîle, *el-Belâgatu'l-istilâhiyye,* s. 282; Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye,* I, 239; a.mlf., *Esâlib belâgiyye,* s. 240; Durmuş, ''Itnâb'', *DİA*, XIX, 218.

[432] Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 203; Bolelli, *Belâgat*, s. 377.

[433] Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 203; Aksarâyî, *Îzâhu'l-Îzâh,* vrk. 132a; Fazl Hasan Abbâs, *el-Belâga funûnüha ve efnânuha 'ilmu'l-me'ânî,* s. 495; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 240; Bekrî Şeyh Emin, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye fî sevbihâ'l-cedîd-'İlmu'l-me'ânî,* I, 203; Kalkîle, *el-Belâgatu'l-istilâhiyye,* s. 281.

-Verdikleri halde kendileri- keskin kılıçlarını kuşanırlar''

Bu beyitte ويعطوهُ ifadesi gelerek anlam tamamlanmıştır. Nâfi‘ el-Ganevî'ye ait olan bu beyitte, kavminin hak yemeyen, haksızlığı kabul etmeyen, batıla hiçbir zaman rıza göstermeyen, başkasının yanında olan haklarını alan ve kendilerini zelil düşürmeyen kişiler olarak anlatmaktadır. Düşmanları haklarını vermekten cayarlarsa o zaman kılıçlarına sarılır ve savaş meydanına inerler. Eğer burada ويعطوهُ ifadesi gelmeseydi kavminin sürekli silah taşıdığını ve kendi dedikleri olmadığında savaş meydanına inen kimseler olduğu gibi bir algı oluşurdu. İşte şair bu manâyı defetmek için tekmîle başvurdu. Yani kavminin kendisine haksızlık olmadığı sürece insanları zorlama ve onlara savaş açma gibi bir düşüncelerinin olmadığını ifade etmeye çalışmaktadır.[434]

9. TETMÎM (التتميم)

Tetmîm sözlükte, *''tamamlamak, parçalarını biraraya getirmek''* gibi anlamlara gelmektedir.[435] Maksadı tam olarak veren bir sözde, bir nükteden dolayı, cümlenin temel unsurlarından olmayan mefûl, temyîz ve hal gibi bir öğenin eklenmesidir. Eklenen bu lafız manâyı güzelleştirmek, tamamlamak veya pekiştirmek ya da vezin uygunluğunu sağlamak gibi maksatlar için gelmektedir. Sadece vezin uygunluğunu sağlamak için gelen lafız haşiv olacağından bu, söz kusuru olarak kabul edilmiştir.[436] Kazvînî'ye kadar olan belâgat âlimleri, tetmîm ile tekmîli eş anlamlı kabul etmişler ve tanımı, "bir sözde anlamı veya ifadeyi güzelleştiren tamamlayıcı bir kısmın zikredilmesi" şeklinde yapmışlardır.[437] Askerî ise tetmîmi iğâlle eş anlamlı görmekte, fazla olan kısım beyit sonunda ise îğâl, değilse tetmîm olarak tanımlamaktadır. Kazvînî'nin yaptığı tanım öncekilerden farklı olup, bir ifadede anlamı veya vezni

---

[434] Kudâme, *Nakdu'ş-şi'r,* s. 144; Fazl Hasan Abbâs, *el-Belâga funûnüha ve efnânuha 'ilmu'l-me'ânî,* s. 496; Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-mufassal fî 'ulûmi'l-belâga,* s. 170.

[435] İbn Manzûr, تمم mad., *Lisânu'l-Arab,* II, 52-56.

[436] Kazvînî, *el-Îzâh,* 205-206; Sübkî, *'Arûsu'l-efrâh*, II, 128; Teftâzânî, *Muhtasaru'l-me'ânî,* s. 219; Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1682; Aydınî, *el-Hevâdî fî Şerhi'l-Mesâlik*, 160; Aksarâyî, *İzâhu'l-İzâh,* vrk. 133a; Allân, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân,* 614-618; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 241; İrfân Matracî, *el-Câmi' li-fünûni'l-lugati'l-'Arabiyye ve'l-'arûz,* s. 98; Kalkîle, *el-Belâgatu'l-istilâhiyye,* s. 282; Tabâne, *Mu'cemü'l-belâgati'l-'Arabiyye,* s. 111.

[437] Durmuş, ''Itnâb'', *DİA*, XIX, 218.

tamamlayan fazla bir kısmın (tetimme) bulunması şeklinde tarif etmiştir.[438] Tetmîm îğâlden şu iki vecihle ayrılır:

1- Tetmîm her zaman asıl olmayan öğe olarak gelmektedir ama bu îğâl için geçerli değildir.
2- Tetmîm cümlenin ortasında ve sonunda da gelebilir ama îğâl sadece cümlenin sonunda gelmektedir.

Aynı şekilde Tetmîm şu iki vecihle tekmilden ayrılmaktadır:

1- Tekmîl istenilen manânın dışındaki ihtimalleri ortadan kaldırmak için gelmektedir ama tetmîm ile böyle bir şey ortadan kalkmaz. Sadece başka belâgî nükteler için gelmektedir.
2- Tetmîm temel bir unsur olarak gelmez ama tekmîl bununla sınırlandırılamaz.[439]
Âyet ve şiirden birkaç örnek verelim:

﴿وَيُطْعِمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حُبِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا﴾

"Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler."[440]

Bu âyette gelen يطعمون fiili gerekli olan anlamı taşıdığı halde طعام kelimesi pekiştiren bir tetmîm olarak gelmiştir. Bu kelime, gelmemesi ifadede bir kapalılık ortaya çıkarmadığı halde, belâgî bir gayeye istinaden, sevdikleri ve hoşlarına gittiği mal ve yemek gibi şeylerde başkalarını kendilerine tercih ederek yedirip infak edenleri övmek için gelmiştir. Âyette geçen عَلَى حُبِّهِ ifadesindeki zamirin mala değil de Allah lafzına döndüğü görüşünde olanlara göre o zaman burada bir ıtnâbtan söz etmek

[438] Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 205.

[439] Mısrî, *Tahrîru't-tahbîr,* s. 391; Besyûnî, *'İlmu'l-me'ânî*, II, 270.

[440] İnsân, 76/8.

imkansız olur. Çünkü o zaman bu ifade istenilen ifade olacağından ifadenin aslından olacak ve olmadığında ifadede bir müphemlik ortaya çıkacaktır.[441]

﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلاً مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ البَصِيرُ﴾

"Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir; O, gerçekten işitendir, görendir."[442]

Bu âyette geçmekte olan أَسْرَى fiili zaten gece yürüşü anlamını ifade etmektedir. Burada nekra olarak gelmiş olan لَيْلا zarfı bu yürüyüşün gece olduğu ve gecenin bir bölümünde olduğunu yani tamamında olmadığını göstermektedir.[443]

﴿وَمَن يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتَ مِن ذَكَرٍ أَوْ أُنثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُوْلَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلاَ يُظْلَمُونَ نَقِيرًا﴾

"Erkek olsun, kadın olsun, her kim de mümin olarak iyi işler yaparsa, işte onlar cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar."[444]

Bu âyette مِن ذَكَرٍ أَوْ أُنثَى ve وَهُوَ مُؤْمِنٌ ifadeleri tetmim için gelmiştir. Burada 'kim iyi işler yaparsa' ifadesinde cennete girme hükmüne erkek ve kadınların, bunun yanında sadece müminlerin dahil olduğu belirtilmek suretiyle anlam daraltılmıştır.[445]

﴿إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ﴾

---

[441] Kazvînî, *el-İzâh*, s. 205; Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1682; Besyûnî, *'İlmu'l-me'ânî,* II. 269; Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 241; İrfân Matracî, *el-Câmi' li-fünûni'l-lugati'l-'Arabiyye ve'l-'arûz,* s. 99; Tabâne, *Mu'cemü'l-belâgati'l-'Arabiyye*, s. 111.

[442] İsra, 17/1.

[443] el-Cürcâni, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif, *el-Hâşiye ala'l-Mutavvel,* Akkâvî, (thk. Raşîd A'radî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrût 2007, s. 416; Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-mufassal fî 'ulûmi'l-belâga,* s. 166; Bulut, a.g.m., s. 194.

[444] Nisâ, 4/24.

[445] Bulut, a.g.m., s. 194.

"Şüphesiz, Rabbimiz Allah'tır deyip, sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner. Onlara: Korkmayın, üzülmeyin, size vâdolunan cennetle sevinin! derler."[446]

Bu âyette meleklerin müjdesine mazhar olanların sadece رَبُّنَا اللَّهُ demeleri yetmemekte bunun yanında amellerle dosdoğru yolda yürüme şartı da eklenmek suretiyle anlam daraltılmış ve اسْتَقَامُوا fiiliyle tetmim yapılmıştır.[447]

﴿وَلاَ تَهِنُوا وَلاَ تَحْزَنُوا وَأَنتُمُ الأَعْلَوْنَ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ﴾

"Gevşeklik göstermeyin, üzüntüye kapılmayın. Eğer inanmışsanız, üstün gelecek olan sizsiniz."[448]

Bu âyet inanlara hitap ettiği halde إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ifadesinin gelmesi üstünlüğün inanma şartına bağlı olduğunun vurgunlanması içindir.[449]

﴿لَّيْسَ الْبِرَّ أَن تُوَلُّواْ وُجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَالْمَلآئِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ...﴾

''İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı taraflarına çevirmeniz(den ibaret) değildir. Asıl iyilik, Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitap ve peygamberlere iman edenlerin; mala olan sevgilerine ragmen verenlerin…''[450]

Bu âyette عَلَى حُبِّهِ ifadesinin iki anlamı vardır. İlki bu ifadeki zamir Allah lafzına dönmekte ve anlam, malı sadece Allah için veren, riya gibi bir maksadı olmayan şeklini almaktadır. O zaman bu manâyla burada tetmîm yapılmaz. Çünkü tetmîm kısmı âyetin anlam yönünden tamamlayıcısıdır. İkincisi zamirin mal kelimesine dönmesi durumunda âyette malı sevmelerine rağmen gibi bir anlam ortaya çıkmakta ve bu da tetmîm

[446] Fussilet, 41/30.

[447] Bulut, a.g.m., s. 194.

[448] Âli İmran, 3/139.

[449] Bulut, a.g.m., s. 196.

[450] Bakara, 2/177.

olmaktadır. Çünkü manâ وَآتَى الْمَالَ ifadesiyle tamamlanmış, ardından tek başına müstakil bir cümle olmayan ve de cümlede temel görev üstlenmemiş عَلَى حُبِّه ifadesi gelmiştir.[451]

وخُفُوقُ قلبٍ لَو رأيتَ لهيبهُ يَا جنتي لَوَجَدْتَ فِيهِ جهنما

"Çarpan kalbimin alev alev ateşini görseydin,

Ey cennetim! Cehennemi orada sanırdın"

Mütenebbî'ye ait olan bu beyitte يَا جنتي ifadesi beyti vezin yönünden tamamlamak için getirilmiş bir tetimmedir. Çünkü o gelmese de anlam tamam olmaktadır.[452]

10. TERDÎF (الترديف)

Sözlükte peşin sıra getirmek anlamına gelen bu kelime terim olarak aynı anlamı karşılamakla beraber bir sözde ardarda getirilen eş anlamlı öğeler için kullanılmakta ve manânın daha açık, vurgulu, pekiştirici olarak anlatımını sağladığı ve bazen aralarında ince anlam farkları bulunduğu için bir ıtnâb türü sayılmaktadır. [453]

Âyetlerden birkaç örnek verelim:

﴿قَالَ إِنَّمَا أَشْكُو بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللهِ وَأَعْلَمُ مِنَ اللهِ مَا لاَ تَعْلَمُونَ﴾

"(Ya'kub:) Ben gam ve kederimi sadece Allah'a arzediyorum. Ve ben sizin bilemiyeceğiniz şeyleri Allah tarafından (vahiy ile) biliyorum, dedi."[454] Burada بث ve حزن kelimeleri 'üzüntü' manâsında eş anlamlı olarak kullanılmıştır.Bu âyette بثي ifadesinden sonra onunla eşanlamlı olan حزني ifadesi getirilmesi terdîf sanatına örnektir.[455]

﴿وَمَن يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا﴾

[451] Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 205; Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1682; Fazl Hasan Abbâs, *el-Belâga funûnüha ve efnânuha 'ilmu'l-me'ânî,* s. 499.

[452] Matlûb, *Esâlib belâgiyye,* s. 242; Durmuş, ''Itnâb'', *DİA*, XIX, 218.

[453] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1667; İbn Manzûr, ردف mad. *Lisânu'l-Arab,* V, 189-192; Durmuş, ''Itnâb'', *DİA,* XIX, 218.

[454] Yûsuf, 12/86.

[455] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1667.

"Her kim, mümin olarak iyi olan işlerden yaparsa, artık o, ne zulümden ne de hakkının çiğnenmesinden korkar."[456]

Bu âyette ظُلْمًا kelimesinden sonra onun eş anlamlısı olan هَضْمًا kelimesi gelmiştir.[457]

﴿وَكَأَيِّن مِّن نَّبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُواْ لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَمَا ضَعُفُواْ وَمَا اسْتَكَانُواْ وَاللّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ﴾

"Nice peygamberler vardı ki, beraberinde birçok Allah erleri bulunduğu halde savaştılar da, bunlar, Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı gevşeklik ve zaaf göstermediler, boyun eğmediler. Allah sabredenleri sever."[458]

Bu âyette ise وَهَنُواْ kelimesinden sonra onun eş anlamlısı olarak ضَعُفُواْ ve اسْتَكَانُواْ öğelerinin geldiği görülmektedir.[459]

﴿لَا تَرَى فِيهَا عِوَجًا وَلَا أَمْتًا﴾

"Orada ne bir iniş, ne de bir yokuş görebileceksin."[460]

Burada عوج ve امت kelimeleri 'eğrilik' manâsında eş anlamlı olarak gelmiştir.[461]

11. TEŞBÎH (التشبيه)

Sözlükte *benzeme, birbirisinin aynısı olmak* anlamında gelen teşbih, terim anlamı olarak, anlamı tamamlanmış bir sözün ardından onu daha çok açıklayan ve pekiştiren teşbih getirmek şeklinde yapılan ıtnâb türüdür.[462] Buhturî'ye ait olan,

تَرَدَّدَ فِي خُلُقَيْ سُؤْدَدٍ سَمَاحًا مُرَجًّى وَبَأْسًا مَهِيبًا

---

[456] Tâhâ, 20/112.

[457] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1667.

[458] Âl-i İmrân, 3/146.

[459] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1667; Durmuş, ''Itnâb'', *DİA*, XIX, 218.

[460] Tâhâ, 20/107.

[461] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1667; Bulut, a.g.m., s. 197.

[462] İbn Manzûr, شبه mad., *Lisânu'l-Arab,* VII, 23-25; Durmuş, ''Itnâb'', *DİA*, XIX, 218.

فَكَالسَّيْفِ إِنْ جِئْتَهُ صَارِخًا وَكَالْبَحْرِ إِنْ جِئْتَهُ مُسْتَثِيبًا

"Beyliğin iki tabii fazileti onda daim tezahürde

Kâh umut kapısı cömertlik, kah korku salan yiğitlik:

Karşısına naralarla çıkarsan bir kılıç kesilir o,

Yardım talebiyle gelirsen bir denizdir o."[463] bu iki beytin ilkinde övülen kişi Feth b. Hakan, cömertlik ve yiğitlik sıfatlarıyla methedilmiş ve methetme tamamlanmış, ardından da iki teşbih getirilerek ıtnâb yapılmıştır. Burada cömertlik için deniz ve yiğitlik için de kılıç benzetmesinde bulunulmuş.[464]

12. Olumlama ve Olumsuzlama Yoluyla Itnâb(النفي بعد الإثبات-الإثبات بعد النفي)

Bir düşüncenin pekiştirilmesi için önce olumsuz anlam ortaya koyan ifade, sonra da tersi olan olumlu mânâ veya tam tersi önce olumlu anlam ortaya koyan ifade sonrada olumsuz anlam ortaya koyan ifade getirmek suretiyle yapılan ıtnâb üslûbudur.[465] Örnek verecek olursak,

﴿لاَ يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ أَن يُجَاهِدُواْ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ وَاللّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ

۞ إِنَّمَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لاَ يُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ﴾

"Allah'a v eâhiret gününe iman edenler, mallarıyla ve canlarıyla cihad etmekten geri kalmak için senden izin istemezler. Allah, kendine karşı gelmekten sakınanları çok iyi bilendir. Ancak Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, kalpleriş üpheye düşüp kendileri de o şüphelerinin içinde bocalayan kimseler senden izin isterler."[466] Âyetinde استأذن fiilinin önce olumsuzu olan لايستأذنك daha sonra da olumlusu olan يستأذنك kullanılmıştır. Bu âyetlerin ilkinde, olumsuz manâ yoluyla, cihad hakkında kesin emirler bulunduğundan müminlerin peygamberden izin isteme gereği duymadıklarını;

[463] Durmuş, ''Itnâb'', *DİA*, XIX, 218.

[464] Nahle, *Fi'l-belâgati'l-'Arabiyye ilmu'l-me'ânî,* s. 187.

[465] Nahle, *Fi'l-belâgati'l-'Arabiyye ilmu'l-me'ânî,* s. 186; Bulut, a.g.m., s. 196.

[466] Tevbe, 9/44-45.

ikinci âyette ise mümin olmayanların ise ondan izin istedikleri anlatılmıştır. Bu ikinci âyetteki anlam birinci âyetten çıkarıldığı halde, konuya daha fazla açıklık getirmek ve meselenin önemine dikkat çekmek için ıtnâb yapılmıştır.[467]

Bu tür ıtnâpta olumsuz ve olumlu olan ifadelerin birinde ötekinde olmayan bir ilavenin bulunması, ikincisinin basit bir tekrar olmadığını göstermektedir. Bu misalin ikinci kısmın sonunda , "kalplerini şüphe kaplamış, o yüzden şüpheleri içinde bocalayıp dururlar." cümlesi ilk kısımda görülmeyen bir ifadedir. Burada inanmayanların izin istemelerinin sebebini ortaya koyan bir ilavenin olması ıtnâbın gerekli olduğunu ve yararsız bir fazlalık olmadığının göstergesidir.[468]

﴿وَعْدَ اللَّهِ لَا يُخْلِفُ اللَّهُ وَعْدَهُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ۝ يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِّنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ﴾

"Allah, (onlara zafer konusunda) bir vaadde bulunmuştur. Allah, vaadinden dönmez. Fakat insanların çoğu bilmezler. Onlar dünya hayatının ancak dış yönünü bilirler. Ahiret konusunda ise tamamen gaflettedirler."[469]

Bu iki âyette لَا يَعْلَمُونَ olumsuz fiilinden sonra يَعْلَمُونَ olumlu fiili gelmiştir. Burada يَعْلَمُونَ fiili insanların Allah gizlediği için kendilerine ne vadettiğini bilemedikleri şeklinde olumsuz gelmiştir. Sonraki âyette bu fiil dünya hayatını kendilerine görünen yüzünü bildikleri şeklinde olumlu gelmiştir. Yani burada bilirler de bilmezler de gibi bir anlam ortaya çıkmaktadır. Çünkü bir durumu görünen yüzüyle bilmek gerçek manâda ilim değildir. Gerçekte bilmek, ahirete hazırlayan ve cennete götüren şeyi bilmektir. İkinci âyette ihtisas olarak ظَاهِرًا ifadesi gelmeseydi, yararsız bir tekrardan başka bir durum olarak gelmiş olmazdı.[470]

---

[467] Nahle, *Fi'l-belâgati'l-'Arabiyye ilmu'l-me'ânî,* s. 186; Tabâne *Mu'cemü'l-belâgati'l-arabiyye*, s. 387-388; Durmuş, *Arap Dili ve Belâgatıyla İlgili İncelemeler,* s. 49.

[468] Durmuş, ''Itnâb'', *DİA*, XIX, 218; Bulut, a.g.m., s. 196.

[469] Rûm, 30/6-7.

[470] Nahle, *Fi'l-belâgati'l-'Arabiyye ilmu'l-me'ânî,* s. 186; Tabâne, *Mu'cemü'l-belâgati'l-arabiyye*, s. 388.

13. İSTİKSÂ (الاستقصاء)

İstiksâ قصا fiilinden türemiş olup sözlükte, *''uzaklaşmak, bir konuya derinlemesine hakim olmak, kavramak''* gibi anlamlar için gelmektedir.[471] Istilahî manâsı ise, bir sözün maksadı, ayrıntılı bir şekilde bütün yönleriyle ifade etmesidir. Cürcânî, onu teşbihte istiksâ olarak ele almıştır. Bu kısmı ortaya çıkaran el-Mısrî onu tetmîm ve tekmîlden ayırmıştır.[472] İbnü'l-Esîr el-Halebî ve Suyûtî, onun tanımını ve örneklerini nakletmişlerdir.[473] Buna *ıtnâb bi'l-bast* ismi de verilmiştir. İstiksâ diğer ıtnâb çeşitlerinden farklıdır. Çünkü diğerlerinde söze fazladan bir öğenin eklenmesi söz konusu iken istiksada böyle bir durum mevcut değildir. Bu yola daha çok tasvir ve methiyelerde başvurulur.[474] Birkaç örnek verelim:

﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَاخْتِلاَفِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنزَلَ اللهُ مِنَ السَّمَاء مِن مَّاء فَأَحْيَا بِهِ الأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِن كُلِّ دَآبَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخِّرِ بَيْنَ السَّمَاء وَالأَرْضِ لآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾

''Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelişinde, insanlara yarar sağlayacak şeylerle denizde seyreden gemilerde, Allah'ın gökten yağdırıp kendisiyle ölmüş toprağı dirilttiği yağmurda, yeryüzünde her çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve gökle yer arasındaki emre amade bulutları evirip çevirmesinde elbette düşünen bir topluluk için deliller vardır.''[475]

Bir rivâyete göre Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber'den (sav) Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren bir mucize istemeleri üzerine bu âyet inmiştir.[476] Bu âyette gökler, yer, gece, gündüz, gemilerin yüzmesi, yağmur, yerin yeşermesi, canlıların yaratılması, rüzgar ve bulut gibi hususların yaratılışındaki hikmetlerin idrâki ve düşünülmesi

---

[471] İbn Manzûr, قصا mad., *Lisânu'l-Arab.*

[472] Mısrî, *Tahrîru't-tahbîr,* s. 543.

[473] Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye,* I, 196.

[474] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1682; Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye,* II, 92; Durmuş, ''Itnâb'', *DİA*, XIX, 219.

[475] Bakara, 2/164.

[476] İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm,* (nşr. Muhammed İbrahim el-Bennâ vd.), Kahraman Yayınları, İstanbul, 1992, I, 289-290; Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü,* İFAV Yayınları, 1. Bsk., İstanbul 2015, s. 246.

emredilmekte, bunların Allah'ın varlığı ve birliğinin göstergesi olduğu ifade edilmektedir. Suyûtî bu âyetin her asır ve zamanda âlim olsun cahil olsun, mümin olsun münafık olsun tüm insanları ve cinleri kapsayan bir hitap olduğu için en beliğ ıtnâb üslûbu olduğunu belirtmektedir.[477]

﴿أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَن تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِّن نَّخِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الأَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاء فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللهُ لَكُمُ الآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ﴾

"Herhangi biriniz ister mi ki, içerisinde her türlü meyveye sahip bulunduğu, içinden ırmaklar akan, hurma ve üzüm ağaçlarından oluşan bir bahçesi olsun; himayeye muhtaç çocukları var iken ihtiyarlık gelip kendisine çatsın; derken bağı ateşli (yıldırımlı) bir kasırga vursun da orası yanıversin? Allah, düşünesiniz diye size âyetlerini böyle açıklıyor."[478]

Bu âyette الجنة lafzı ifade edilseydi de yeterli olurdu, fakat bu daraltmaya gidilmedi ve bahçenin tasvirine, Arapların nezdinde en değerli iki ağaç olan hurma ve üzüm ağaçlarıyla dolu olduğu ifadesiyle bu şekildeki bir bahçenin yanıp kül olmasını sıradan bir bahçeden daha büyük bir olay olduğu ortaya konulmak istenmiştir.

Daha sonra تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الأَنْهَارُ ifadesi gelmekte, bu eklemeyle bu bahçenin sahibinin gözünde ne kadar değerli olduğu tasvir edilmektedir. Ardından da لَهُ فِيهَا مِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ ifadesi ile de bahçede her türlü meyvenin bulunduğu, bu da yakıp kül eden bir kasırganın gelme durumunda sahibini ne kadar büyük bir üzüntü kaplayacağını gözler önüne sermektedir.

Bu ifadeden sonra da وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ ifadesiyle sahibinin yaşlandığını, her yaşlanan insan gibi bahçesine düşkünlü artacağı, ağaçların yetişmesi ve bakımı için gecesini gündüzüne katacağı mefhumu ortaya çıkmaktadır. Ardından وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاء ifadesi ile bakıma muhtaç çoluk çocuğunun olduğu, bununla da muhtaç ailesi için bu bahçenin üstüne titreyeceği durumu anlaşılmaktadır.

---

[477] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1638; Bulut, a.g.m., s. 203.

[478] Bakara, 2/266.

Bahçe ve sahibinin hakkında yapılan bu istiksâdan sonra فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ ifadesi ile bahçeler için en kötü afet olan kasırganın, bununla yetinilmeyip فِيهِ نَارٌ ifadesiyle en şiddetli hale dönüştüğü, içinde ateş bulunan kasırganın vurması, son olarak فَاحْتَرَقَتْ ifadesiyle de bu birbiriyle bağlantılı olan üzücü olayların oluşacağı bahçenin yanıp kül olması ile sonuçlanmasıdır.[479]

Burada sadaka ve zekat verip de peşinden başa kakmak vb. bir sebeple bunların sevabını yok edenlerin halinin neye benzediği, ayrıntılı olarak sunulan bir misalle anlatılmıştır. Bu şekilde, sadakanın peşinden başa kakılması vb. davranışlardan sakınılması noktasında müslümanların uyarılmasıdır.[480]

14. TEVÂBİ‘ İLE YAPILAN ITNÂB (الإطناب بالتوابع)

Cümlede gelmiş bazı tâbi‘ler asıl maksadı açıklamak dışında bir amaçla kullanılabilir. Bundan dolayı bu ziyade ıtnâbtan sayılmıştır. Eğer kastedilen manâ bu tâbilerle tamamlanıyorsa o zaman bu ıtnâb başlığı altına girmez. Bu tâbiler, sıfat, bedel, atf-ı beyân ve atf-ı nesaktır. Bunlar tekîd, açıklama, açıklık getirme, övgü-yergi, hayıflanma ve zikredilen dışında kınama gibi sebepler için gelmektedir. [481]

A. SIFAT (الصفة)

Sıfat, kendinden önce gelen ismi niteleyen, sahip olduğu bir özelliğe işaret eden lafızdır. Söze açıklık kazandırma, övgü, yergi, manâyı pekiştirme gibi sebeplerle ifadeye fazladan sıfat eklenmesi de bir ıtnâb üslûbu kabul edilmektedir.[482] Ayetlerden birkaç örnek verelim:

﴿إِنَّا أَنزَلْنَا التَّوْرَاةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُواْ لِلَّذِينَ هَادُواْ وَالرَّبَّانِيُّونَ وَالأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُواْ مِن كِتَابِ اللّهِ وَكَانُواْ عَلَيْهِ شُهَدَاء...﴾

‘‘Şüphesiz Tevrat’ı biz indirdik. İçinde bir hidayet, bir nur vardır. (Allah’a) teslim olmuş nebiler, onunla yahudilere hüküm verirlerdi. Kendilerini Rabb’e adamış kimseler

[479] Mısrî, *Tahrîru’t-tahbîr,* s. 542-543; Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1682-1683; Meydânî, *el-Belâgatu’l-Arabiyye,* II, 92-93; Matlûb, *Mu‘cemu’l-mustalahâti’l-belâgiyye,* I, 194.

[480] Bulut, a.g.m., s. 203.

[481] Cuveynî, *el-Belâgatu’l-arabiyye te’sîl ve tecdîd,* s. 53.

[482] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1658; Meydânî, *el-Belâgatu’l-Arabiyye,* II, 114-117.

ile âlimler de öylece hükmederlerdi. Çünkü bunlar Allah'ın kitabını korumakla görevlendirilmişlerdi ve onun hak olduğuna da şahit idiler…''[483]

Bu âyette peygamber kendisinde peygamberlik vasfından dolayı bulunan الَّذِينَ أَسْلَمُواْ ifadesiyle nitelenmiştir. Yani burada fazladan gelmiş bir ifade vardır ve sıfattır. Fakat buradaki fazlalık bir yarar için geldiği için ıtnâbtır. Bu ifade, islamın hükümlerini yerine getirmenin ve onun Allah nezdindeki şerefini, peygamberlerine muhalif olan Yahudilerin kınanması ve peygamberlerin de İslami uygulamalardan beri olmadığı gibi bir anlam ortaya koymaktadır.[484]

﴿وَقَالَ اللّهُ لاَ تَتَّخِذُواْ إِلـهَيْنِ اثْنَيْنِ إِنَّمَا هُوَ إِلـهٌ وَاحِدٌ فَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ﴾

''Allah, şöyle dedi: "İki ilâh edinmeyin. O, ancak tek ilâhtır. O hâlde, yalnız benden korkun."[485] Bu âyette إِلـهَيْنِ lafzı tesniye olma hasebiyle buna delalet ettiği halde اثْنَيْنِ kelimesi ile nitelenmiştir. Burada mevsuf tek başına gelseydi, bu iki ilahın nasıl olduklarında şüpheye düşülebilirdi. Hemen ardından onu nitelendiren اثْنَيْنِ kelimesi gelerek ne şekilde olursa olsun ilahın ikili şeklinde düşünmelerini neyh etmek gibi bir anlam katmıştır.[486]

﴿قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ لا إِلَهَ إِلاَّ هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ فَآمِنُواْ بِاللهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾

"(Ey Muhammed!) De ki: "Ey insanlar! Şüphesiz ben, yer ve göklerin hükümranlığı kendisine ait olan Allah'ın hepinize gönderdiği peygamberiyim. O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O, diriltir ve öldürür. O hâlde Allah'a, bir de O'na ve sözlerine inanan Resulüne, o ümmî peygambere iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız.""''[487] Bu âyette resûl olarak zikredilen Hz. Peygamber (sav)'in sıfatı olarak

---

[483] Mâide, 5/44.

[484] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1658; Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye,* II, 115.

[485] Nahl, 16/51.

[486] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1659.

[487] A'râf, 7/158.

nebi lafzı da getirilmiştir. Maksat Hz. Peygamber'in hem resul hem de nebi olduğu zikredilmek suretiyle onun peygamberliğini vurgulamaktır.[488]

﴿فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ﴾

"Sûr'a bir defa üfürülünce"[489] Burada geçen نفخة lafzı bir üfürüş manâsına da gelebildiği halde peşinden واحدة tek sıfatı gelmektedir. Burada نفخة ifadesi cins isim olarak hem tekil hem de çoğul için de kullanılabilmektedir. Bu sıfatın getirilmesiyle üfürüşün bir kere olacağı noktasında durumun vehâmeti ve büyüklüğü için diğer ihtimalleri ortadan kaldırmıştır.[490]

﴿وَمَا مِن دَآبَّةٍ فِي الأَرْضِ وَلاَ طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلاَّ أُمَمٌ أَمْثَالُكُم مَّا فَرَّطْنَا فِي الكِتَابِ مِن شَيْءٍ ثُمَّ إِلَى رَبِّهِمْ يُحْشَرُونَ﴾

"Yeryüzünde gezen her türlü canlı ve (gökte) iki kanadıyla uçan her tür kuş, sizin gibi birer topluluktan başka bir şey değildir. Biz Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonunda hepsi Rablerinin huzuruna toplanıp getirilecekler."[491] Bu âyette iki kanadıyla uçan kuşlar şeklinde anlam يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ ifadesinin sıfat olarak gelmesi ile ortaya çıkmıştır. Bu ifade mecâzî olarak başka anlamda kullanıldığı için bu sıfatla طائر lafzının hakîkî manâsında bir kuş olarak kullanıldığının pekiştirilmesi amaçlanmıştır.[492]

﴿أَعَوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾

Bu ibarede الرجيم ifadesi şeytanı nitelemek için gelmiştir ve onun kovulmuş olduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde bu anlama gelen şeytan kelimesi geldiği halde bu kelimenin gelmesi, Allah tarafından kovulmuş olduğunu, vesveselerinden kaçınmak,

---

[488] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1658; Bulut, a.g.m., s. 202.

[489] Hâkka, 69/13.

[490] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1659-1660; Nahle, *Fi'l-belâgati'l-'Arabiyye ilmu'l-me'ânî,* s. 185; Bulut, a.g.m., s. 202.

[491] En'âm, 6/38.

[492] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1660; Bulut, a.g.m., s. 202.

düşman olduğunu her daim düşünmek ve onun yolundan gitmeme gibi anlamlar için gelmiştir.[493]

B. BEDEL (البدل)

Bedel, öncesinde geçen kelimeye atıf yapılmadan, kelimeyi açıklayan, mecazı ortadan kaldıran ve pekiştiren bir lafızdır. Kapalı olan kelamı açmak ve açık olanı tekîd için bedel kullanılır. Bedel, *bedel-i küll, bedel-i ba'd mine'l-kül, bedel-i iştimâl ve bedel-i galat* olmak üzere dört çeşittir. Kur'ân'da ilk üç bedel çeşidi gelmekte, bedeli galat, hata durumunda düzeltme için gelen bir bedel olduğu ve Kur'ân ise hatadan ari olduğu için gelmemektedir.[494] Fatiha sûresinin,

﴿إهدِنَا الصِّرَاطَ المُستَقِيمَ﴿﴾ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنعَمتَ عَلَيهِمْ غَيرِ المَغضُوبِ عَلَيهِمْ وَلاَ الضَّالِّينَ﴾

"Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil."[495] iki âyetinde صِرَاطَ الَّذِينَ أَنعَمتَ عَلَيهِمْ kısmı, öncesindeki إهدِنَا الصِّرَاطَ المُستَقِيمَ ifadesinin bedeli olarak gelmesinden maksat manâya açıklık kazandırmaktır. Bu ifade sırat-ı müstakimin bütün ümmetlerde Allah'ın nimet verdiklerinin yolu anlamının ortaya çıkması için gelmiştir.[496]

C. ATF-I BEYÂN (عطف البيان)

Atf-ı beyan, kendisinden önce gelen kelimeyi açıklayan ve genelde camid isim olarak gelen bir lafızdır. Nahivde sıfat, bedel-i mutabıkla bazen bir görülsede onlardan farklıdır. Bedel ifadede asıl vurgu yapan olup mübdel minhin yerine geçip cümlede kendisine itibar edilir. Atf-ı beyân ise matbu'suyla eşit derecede itibar görür. Sıfat mevsufunda meydana gelen cüzi olan bir manâya delalet ederken atf- beyân açıklama için gelen bir isimdir. [497]

---

[493] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1659.

[494] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1663-1664; Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye*, II, 117; Kara, a.g.m.(I) s. 372-373.

[495] Fâtiha, I/6-7.

[496] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1664; Cuveynî, *el-Belâgatu'l-arabiyye te'sîl ve tecdîd,* s. 53; Bulut, a.g.m., s. 202.

[497] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1666-1667; Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye*, II, 117; Kara, a.g.m.(I), s. 374.

﴿جَعَلَ اللهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِّلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْهَدْيَ وَالْقَلَائِدَ ذَلِكَ لِتَعْلَمُواْ أَنَّ اللهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الأَرْضِ وَأَنَّ اللهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ﴾

"Allah; Ka'be'yi, o saygı değer evi, haram ayı, hac kurbanını ve (bu kurbanlara takılı) gerdanlıkları insanlar(ın din ve dünyaları) için ayakta kalma (ve canlanma) sebebi kıldı. Bunlar, göklerde ve yerde ne varsa hepsini Allah'ın bildiğini ve Allah'ın (zaten) her şeyi hakkıyla bilmekte olduğunu bilmeniz içindir"[498] âyetinde atf-ı beyân olarak gelen البيت الحرام ifadesidir. Bu ifadeyle Ka'be'ye övgü ve onun kutsallığını beyan maksadı düşünülmüştür.[499]

15. PEKİŞTİRME ÖĞELERİYLE YAPILAN ITNÂB

A. Tard Ve Akis (الطرد والعكس)

Manâya kuvvet kazandırma maksadıyla, ifadede kullanılan iki cümlenin birinin lafzının diğerinin manâsını karşılamasıdır. Aks ise ikinci cümlenin birinci cümlenin manâsını karşılamasıdır. Bu şekilde her iki cümle birbirini tekîd etmektedir.[500]

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ﴾

"Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. O ateşin başında gayet katı, çetin, Allah'ın kendilerine verdiği emirlere karşı gelmeyen ve kendilerine emredilen şeyi yapan melekler vardır."[501]

Bu âyetin sonunda meleklerin özelliklerinden ikisi zikredilmiştir: 1. Allah'ın emirlerine karşı gelmemeleri. 2. Kendilerine emredileni yapmaları. İlki yani Allah'ın emrettiği şeylere karşı gelmemelerinin manâsı kendilerine emredileni yaptıkları anlamına gelmektedir. Bu da ikinci özellikle örtüşmektedir. İkincisi ise yani Allah'ın

[498] Mâide, 5/97.

[499] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1667; Bulut, a.g.m., s. 202.

[500] Mısrî, *Tahrîru't-tahbîr,* s. 318; Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1681; Durmuş, ''Itnâb'', *DİA*, XIX, 218.

[501] Tahrîm, 66/6.

emrettiği şeyleri yapmaları da O'na karşı gelmedikleri anlamında olup ilk cümlenin manâsıyla örtüşmektedir.[502]

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِيَسْتَأْذِنكُمُ الَّذِينَ مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ وَالَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ مِنكُمْ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ مِن قَبْلِ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَحِينَ تَضَعُونَ ثِيَابَكُم مِّنَ الظَّهِيرَةِ وَمِن بَعْدِ صَلَاةِ الْعِشَاء ثَلَاثُ عَوْرَاتٍ لَّكُمْ لَيْسَ عَلَيْكُمْ وَلَا عَلَيْهِمْ جُنَاحٌ بَعْدَهُنَّ طَوَّافُونَ عَلَيْكُم بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾

'' Ey iman edenler! Ellerinizin altında bulunanlar (kölеleriniz) ve sizden henüz bulûğ çağına ermemiş olanlar, günde üç defa; sabah namazından önce, öğleyin elbiselerinizi çıkardığınız vakit ve yatsı namazından sonra (yanınıza girecekleri zaman) sizden izin istesinler. Bu üç vakit sizin soyunup döküdüğünüz vakitlerdir. Bu vakitlerin dışında (izinsiz girme konusunda) ne size, ne onlara bir günah vardır. Birbirinizin yanına girip çıkabilirsiniz. Allah, âyetlerini size işte böylece açıklar. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.''[503]

Bu âyette emir üç vakit için sınırlı olup bunla diğer vakitlerde izin alınmasının gerekmediği anlaşılmaktadır. Sonra da bu üç vakit dışında izin alınmadan girip çıkılabileceği ifade edilmekte, buradan da o üç vakit için izin alınması gerektiği anlaşılmaktadır. Sanki burada her bir sözün diğerinin mefhumunu ikrar ettiği görülmektedir. [504]

B. Zamir Yerine İsim Gelmesi

Bir ifadede isim yerine zamirin gelmesi maksadın en kısa yolla ifadesi ve sözü uzatmamak içindir. Bazı durumlarda ise zamir kullanılması gerekirken isim tercih edilir. İfadenin pekiştirilmesi, maksadın muhatabın zihnine iyice yerleştirilmesi, bir şeyin yüceltilmesi ya da alçaltılması, korkuyu artırmak gibi gayeler için bu yola başvurulur.[505]

---

[502] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1681; Bulut, a.g.m., s. 197.

[503] Nûr, 24/58.

[504] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1681; Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye,* II, 91-92.

[505] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1672; Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye*, II, 98; Fazl Hasan Abbâs, *el-Belâga funûnüha ve efnânuha 'ilmu'l-me'ânî,* 504; Bulut, a.g.m., s. 197.

Sekkâkî ve onu takip eden Kazvînî bu kısmı ıtnâb başlığı altında ele almamış, ancak Zerkeşî bunu ıtnâb içerisinde mütalaa etmiştir.[506] Birkaç örnek verelim:

﴿فَبِمَا رَحْمَةٍ مِّنَ اللهِ لِنتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لاَنفَضُّواْ مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللهِ إِنَّ اللهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ﴾

"Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever."[507]

Bu âyette علي/Bana yerine Allah lafzı açıkça zikredilmiştir. Bu şekilde emir pekiştirilmiş olmaktadır.[508]

﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ۝ اللَّهُ الصَّمَدُ﴾

"De ki: "O, Allah'tır, bir tektir. Allah Samed'dir. (Her şey O'na muhtaçtır; O, hiçbir şeye muhtaç değildir.)""[509]

İlk âyette Allah lafzı geçtiği için ikinci âyette zamir kullanılması gerektiği halde müsnedün ileyh olan Allah lafzı muhatabın zihnine iyice yerleşmesi için tekrar edilmiştir.[510]

﴿وَإِنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلْوُونَ أَلْسِنَتَهُم بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِندِ اللهِ وَمَا هُوَ مِنْ عِندِ اللهِ وَيَقُولُونَ عَلَى اللهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ﴾

"Onlardan (Kitap ehlinden) bir grup var ki, Kitab'dan olmadığı hâlde Kitab'dan sanasınız diye (okudukları) Kitap'tanmış gibi dillerini eğip bükerler ve, "Bu, Allah

[506] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1672.

[507] Âl-i İmrân, 3/159.

[508] Bulut, a.g.m., s. 197.

[509] İhlâs, 112/1-2.

[510] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1674; Matlûb, *Mu'cem Mustalahati'l-belâgiyye,* III, 355; Bulut, a.g.m., s. 197.

katındandır" derler. Hâlbuki o, Allah katından değildir. Bile bile Allah'a karşı yalan söylerler."[511]

Bu âyette manânın pekişmesi maksadıyla iki yerde zamir yerine isim gelmiştir. Birinci الكتاب lafzı, ikincisi ise الله lafzıdır.[512]

﴿وَبِالْحَقِّ أَنزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلاَّ مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا﴾

"Biz onu (Kur'an'ı) hak olarak indirdik ve o da hak ile indi. Seni de ancak müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik."[513]

Bu âyette ise manânın pekişmesi ve vurgu maksadıyla الحق lafzı tekrar edilmiştir.[514]

﴿اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ أُوْلَئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ﴾

"Şeytan onları hâkimiyeti altına alıp kendilerine Allah'ı anmayı unutturmuştur. İşte onlar şeytanın tarafında olanlardır. İyi bilin ki, şeytanın tarafında olanlar ziyana uğrayanların ta kendileridir."[515]

Bu âyette حِزْبَ الشَّيْطَانِ izafesi ikinci seferde tahkir için zamir yerine gelmiştir.[516]

﴿وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ الظَّانِّينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَلَعَنَهُمْ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَسَاءتْ مَصِيرًا﴾

"Bir de, Allah'ın, hakkında kötü zanda bulunan münafık erkeklere ve münafık kadınlara, Allah'a ortak koşan erkeklere ve Allah'a ortak koşan kadınlara azap etmesi

[511] Âl-i İmrân, 3/78.

[512] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1675; Bulut, a.g.m., s. 197.

[513] İsrâ, 17/105.

[514] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1674; Bulut, a.g.m., s. 198.

[515] Mücâdele, 58/19.

[516] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1674; Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye*, II, 101.

içindir. Kötülük girdabı onların başına olsun! Allah onlara gazap etmiş, onları lânetlemiş ve kendilerine cehennemi hazırlamıştır. Orası ne kötü bir varış yeridir!''[517]

Bu âyette zamirin yerine ismin gelmesi, ifadede anlam karmaşasını ortadan kaldırmak içindir. Âyette عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ ifadesi yerine عَلَيْهِمْ دَائِرَتِهِ ifadesi zamiri şeklinde kullanılmış olsaydı zamirin Allah'a lafzına mı yoksa السَّوْء lafzına mı döndüğünde şüpheye düşülürdü.[518]

بِاللهِ يَا ظَبَيَاتِ الْقَاعِ قُلْنَ لَنَا لَيْلاَيَ مِنْكُنَّ أَمْ لَيْلَى مِنَ الْبَشَرِ

''Ey çölün ceylanları Allah için söyleyin bize,

Leyla sizden mi yoksa beşerden.''

Mecnûn-i Leyla'ya ait olan bu beyitte, şair sevdiğinin ismini zikretmekten lezzet aldığından ikinci kullanımını zamir kullanması gerekirken zahir isim olan ليلى ile tekrar zikretmiştir.[519]

C. Ta'lîl (التعليل)

Bir ifadenin sebebe bağlanarak zikredilmesine ta'lîl denir. Başka bir ifadeyle bir şeyin doğruluğunu fayda veya zararını ortaya koymak maksadıyla onun sebebini açıklamaktır.[520]

İlletin, sebebini veya delilini açıklamasını kapsayan ta'lîl, şu amaçlarla kullanılır:

- Muhatabı sözün doğruluğu veya gerektirdiğinin yapılmasının yararlı olduğuna ikna etmek.
- Durumun sebebini zikrederek muhatabın gönlünde daha çok yer etmek.
- İstenileni yapmak için kişide tetikleyici bir güç ortaya çıkarmak.[521]

---

[517] Fetih, 48/6.

[518] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1675; Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye,* II, 101.

[519] Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye,* II, 102.

[520] Bulut, a.g.m., s. 198.

[521] Mısrî, *Tahrîru't-tahbîr,* s. 309; Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye,* II, 94; Kara, a.g.m.(I) s. 382.

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِذَا لَقِيتُمْ فِئَةً فَاثْبُتُواْ وَاذْكُرُواْ اللّهَ كَثِيرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلَحُونَ﴾

"Ey iman edenler! (Savaş için) bi rtoplulukla karşılaştığınız zaman sebat edin ve Allah'ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz."[522]

Bu âyette لتفلحوا "felaha ermeniz için" anlamında gelmekte olan لَّعَلَّكُمْ تُفْلَحُونَ ifadesi olmasa da cümle tamamdır. Burada bu kısım talep edilen işlerin yapılmasına sebep olarak zikredilmiştir.[523]

﴿وَمَن جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ﴾

"Her kim cihad ederse, ancak kendisi için cihad etmiş olur. Şüphesiz Allah, âlemlere muhtaç değildir."[524]

Bu âyette إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ kısmıyla Allah'ın alemlerden müstağnî olduğu için cihad eden kimsenin sevap alarak kendisi için cihad ettiği, yaptığı cihadın Allah'ın mülküne bir şey katmadığı anlamı ortaya çıkmaktadır. Burada sanki *cihadın sadece kendisine fayda sağlamasının nedeni nedir?* diye takdiri bir soru ortaya çıkabilir. Hemen akabinde إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ ifadesiyle bu sorunun cevabı verilmiştir. Yani mümin mücahitlerin cihadı olmadan da dinini muzaffer kılmaya Allah'ın gücü yeter. Fakat onları dünya hayatına imtihan için gönderdiğinden dinin muzaffer olması ve insanlar için konulmuş bazı durumları da terk etmelerini zorunlu kılmışır.[525]

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ۝ إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَن يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاء فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَن ذِكْرِ اللّهِ وَعَنِ الصَّلاَةِ فَهَلْ أَنتُم مُّنتَهُونَ﴾

''Ey iman edenler! (Aklı örten) içki (ve benzeri şeyler), kumar, dikili taşlar ve fal okları ancak, şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan,

---

[522] Enfâl, 8/45.

[523] Bulut, a.g.m., s. 198.

[524] Ankebût, 29/6.

[525] Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye*, II, 96; Bulut, a.g.m., s. 198.

içki ve kumarla, ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçiyor musunuz?''[526]

Bu âyetlerde sakınılması gereken şeylerin illeti, sebebi veya hikmeti anlatılarak muhatabın onlardan uzak durması istenilmektedir. Bunlar:

- Şeytan işi birer pislik oldukları,

- Onlardan sakınmanın kurtuluşa götüreceğini,

- Şeytanın içki ve kumarla insanlar arasına düşmanlık ve kin sokmak, bu ikisiyle Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak istediği gibi sebeplerdir.[527]

D. Tefsir (التفسير)

Daha önce geçen sözdeki kapalılık veya karışıklığı gidermek amacıyla getirilen açıklayıcı sözlere verilen bir isimdir. Tefsir ile ifadeye önceki ibareyi eksiksiz izah etmek, ve bununla beraber ek bir manâ getirmemek amaçlanır.[528] Kur'ân-ı Kerîm'den birkaç örnek verelim:

﴿إِنَّ الْإِنسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا ۝ إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا ۝ وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا﴾

"Şüphesiz insan çok hırslı ve sabırsız olarak yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokunduğu zaman sızlanır. Ona bir hayır dokunduğunda da eli sıkıdır."[529]

İlk âyette insana ait olarak zikredilen huysuzluk anlamında gelen هلوعا kelimesi, hemen ardından gelen وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا ۝ إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا iki âyetle de tefsir edilmiştir.[530]

﴿وَإِذْ نَجَّيْنَاكُم مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءكُمْ وَفِي ذَلِكُم بَلاء مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ﴾

[526] Mâide, 5/90-91.

[527] Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye*, II, 95.

[528] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1672; Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye*, II, 96; Kara, a.g.m.(I) s. 375-376.

[529] Meâric, 70/19-21.

[530] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1672; Bulut, a.g.m., s.198.

''Hani, sizi azabın en kötüsüne uğratan, kadınlarınızı sağ bırakıp, oğullarınızı boğazlayan Firavun ailesinden kurtarmıştık. Bunda, size Rabbinizden (gelen) büyük bir imtihan vardı.''[531]

Bu âyette geçen يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءكُمْ ifadesi azabın en kötüsüne uğratan anlamındaki يَسُومُونَكُمْ سُوَءَ الْعَذَابِ ifadesinin bir kısmını tefsîr etmiştir. Çocuklarını öldürdükleri kadınları zelil düşürmek ve kendilerine hizmetçi kılmak için hayatta bırakmaları onları azabın en kötüsüne uğratmaları olarak yeterlidir.[532]

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاء تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءكُم مِّنَ الْحَقِّ ... ﴾

''Ey İman edenler! Benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin. Siz onlara sevgi gösteriyorsunuz. Hâlbuki onlar size gelen hakkı inkâr ettiler…''[533]

Bu âyette geçen *siz onlara sevgi gösteriyorsunuz* anlamındaki تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ ifadesi Allah'ın ve müminlerin düşmanları olanları dost edinmenin bir yönünü ortaya koymuştur.[534]

﴿وَنَادَى أَصْحَابُ النَّارِ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ أَنْ أَفِيضُواْ عَلَيْنَا مِنَ الْمَاء أَوْ مِمَّا رَزَقَكُمُ اللّهُ قَالُواْ إِنَّ اللّهَ حَرَّمَهُمَا عَلَى الْكَافِرِينَ الَّذِينَ اتَّخَذُواْ دِينَهُمْ لَهْوًا وَلَعِبًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا...﴾

''Cehennemlikler de cennetliklere, "Ne olur, sudan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bizim üzerimize akıtın" diye çağrışırlar. Onlar, "Şüphesiz, Allah bunları kâfirlere haram kılmıştır" derler. Onlar dinlerini oyun ve eğlence edinmişler ve dünya hayatı da kendilerini aldatmıştı…''[535]

---

[531] Bakara, 2/49.

[532] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1673; Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye*, II, 96-97.

[533] Mumtehine, 60/1.

[534] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1673; Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye*, II, 97.

[535] A'râf, 7/50-51.

Bu âyette geçen ve *''Onlar dinlerini oyun ve eğlence edinmişler ve dünya hayatı da kendilerini aldatmıştı''* anlamındaki الَّذِينَ اتَّخَذُواْ دِينَهُمْ لَهْوًا وَلَعِبًا وَغَرَّتْهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا ifadesi küfrün unsurlarını ve sebeplerinin bir kısmın açıklamış ve الْكَافِرِينَ kelimesinin cüzi tefsîri için gelmiştir.[536]

E. Tekît (التأكيد)

Lafzın tekrarıyla olabileceği gibi, جميع، كل، نفس vb. bazı kelimelerle de meydana gelmektedir.[537] Muhatabın bilgi durumuna göre bir sözde tekîtli ifade kullanılması yerine göre güzel, yerine göre zorunlu bazen de gereksizdir. Mesela eğer muhatab bir konu hakkında hiçbir bilgiye sahip değilse, bu durumda verilen bilgiden şüphe duymayacağından dolayı tekitli ifade kullanmak uygun olmaz. Bunun yanında muhatabın, haberin doğruluğuyla ilgili tereddüt ve şüphe olması ve işin hakikatini öğrenmeyi isteme durumlarında tekitli ifade kullanmak güzel olur. Eğer bu durum inkar boyutuna ulaşmışsa o zaman tekit kullanmak zorunludur. Bu durumda da bu konu me'ânî ilminde haber cümlesi başlığı altında incelenir. Ancak burada kullanılan tekit lafzı, bir gayeye yönelik fazladan kullanılmışsa bu konu ıtnâba dahil olmaktadır.[538]

Tekit şu yerlerde yapılır:[539]

- Muhatabın bir konuda tereddüt ve şüphesinin olması,
- Bir konunun inkar edilmesi,
- Bazı sebepler gözetilerek muhatabın bir konuyu tereddüt veya inkar eden kişi konumunda kabul edilmesi,
- Mecaz ihtimalinin ortadan kaldırılması,
- Bir şeye teşvik edilmesi,
- Bir şeyden sakındırılması.

Bir ıtnâb çeşidi olarak tekit şu yollarla yapılır: Zaid kelimeler, tekît harfleri, lafzî tekit, âmilini tekît eden mastar (mefûl-u mutlak) ve tekîd ifade eden hal.[540]

---

[536] Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye,* II, 97.

[537] Cuveynî, *el-Belâgatu'l-arabiyye te'sîl ve tecdîd,* s. 57-59; 68-69.

[538] Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye,* II, 105; Bulut, a.g.m., s. 198.

[539] Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye,* II, 105.

1. Zaid Kelimeler

Zaidlik, bir kelimenin gerçek manâsından sıyrılarak tekit vb. gayelerle cümlede yer almasıdır. Eğer zaid kelimeler cümleden çıkarılırsa bu gayeler gerçekleşmez. Zaid kelimeler isim, fiil ve harflerden oluşmaktadır. Zaid olarak en fazla harfler kullanılırken bunu isim ve daha sonra fiil takip etmektedir. Ali Necdî Nasıf, zaid kelimelerin cümlenin manâsını pekiştirdiği, sözü güzelleştirip ve daha beliğ hale getirdiğini belirtmektedir. Zaid harflerin farz ibadetlerin yanında birer tamamlayıcı durumda olan nafile ibadetler gibi olduğu, zaidliğin gereksiz olmadığı, kelimelerin bir takım edebi ve belâgi gayelerle bilinçli olarak kullanılması durumu olduğunu belirtmektedir.[541]

a. ***Zâid Harfler***

Bir sözün tekitli bir şekilde ifade etmenin en yaygın ve meşhur yöntemi onu bazı tekit harf ve edatlarla zikretmektir. İbn Cinnî, Arapça'da her zait harfin cümlenin tekrarı yerinde olduğunu belirtmektedir. Zemahşerî'ye göre tekit lamı (ل) cümle olumlu olduğunda pekiştirme vazifesi görmekte leyse(ليس) ve olumsuzluk mâ (ما)sının haberine dahil olan zait bâ (ب) harf-i cerri de olumsuz cümleyi pekiştirme görevi yapmaktadır. Cümle içerisinde, muhatabın inkar derecesine göre إِنَّ، أَنَّ، كَأَنَّ، إِنَّمَا، أَمَّا، إِلَّا، ل، قد، نْ، نَّ، vb. tekit edatlarının sayısı değişmektedir.[542]

Arapçada çok sayıda te'kîd edatı bulunmaktadır. Bu edatların fonksiyonel özelliklerinden ötürü Arap dili ile uğraşanlar tarafından ehemmiyete haiz bulunmuş, dilbilim ile sınırlı olmayıp, fıkıh usulündeki me'âni'l-hurûf başlığı buna ayrılmış ve 'ulûmu'l Kur'ân eserlerinde bu konu üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede örnek verirsek eğer لأنّ ifadesi, إنّ edatı cümlenin iki kere, ل (Lâm) harfi bir kere tekrar edilmesi demektir. Bu edatla gelen bir cümle tekîd yönünden üç kere tekrar edilmiş gibi bir ifade ortaya koymaktadır.[543]

---

[540] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1633-1634; Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye*, II, 106-111; Durmuş, ''Itnâb'', *DİA*, XIX, 218.

[541] Kara, a.g.m.(I) s. 363; Bulut, a.g.m., s. 198.

[542] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1643-1645; Durmuş, ''Itnâb'', *DİA*, XIX, 219.

[543] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1642; Kara, a.g.m.(I) s. 365.

Bunlar cümlede kullanıldığı göreve göre şu kısımlara ayırılır: [544]

1. **Sıla Harfleri**

Bu harfler tekîd için gelmektedir. Bunlar إنْ أنْ ما من الباء harfleridir. Yâsin sûresinde bu tür ıtnâbın güzel bir örneği görülmektedir. Ashâbu'l-karye'ye gönderilen elçiler yalanlanmaları üzerine,

﴿إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُوا إِنَّا إِلَيْكُم مُّرْسَلُونَ﴾

"Hani biz onlara iki elçi göndermiştik de onları yalancı saymışlardı. Biz de onlara üçüncü bir elçi ile destek vermiştik. Onlar, "Şüphesiz biz size gönderilmiş elçileriz" dediler."[545] şeklinde cevap vermek suretiyle sözlerini, pekiştirme bildiren إنَّ ile birlikte fiil cümlesi yerine ondan daha pekiştirmeli bir anlatım sağlayan isim cümlesi tarzında ifadeyle iki yönden kuvvetlendirmişlerdir. Elçiler, toplumun kendilerini yalancılıkla suçlamalarına devam etmeleri üzerine de aynı ifadeyi daha çok pekiştirici öğeyle tekit ederek,

﴿قَالُوا رَبُّنَا يَعْلَمُ إِنَّا إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ﴾

"(Elçiler ise) şöyle dediler: "Bizim gerçekten size gönderilmiş elçiler olduğumuzu Rabbimiz biliyor.""[546] şeklinde hitapta bulunmuşlardır. Burada söz, dört noktadan pekiştirilmek suretiyle tekid edilmiştir. Bunlar yemin yerine geçen pekiştirici öğe olarak "Rabbimiz biliyor" ifadesinin yanında inne(إنَّ), lam-ı te'kid (ل) ve isim cümlesi olarak bir arada gelmişlerdir.[547]

﴿قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ فَأَتَى اللّهُ بُنْيَانَهُم مِّنَ الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِن فَوْقِهِمْ وَأَتَاهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لاَ يَشْعُرُونَ﴾

[544] Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, s. 60.

[545] Yâsîn, 36/14.

[546] Yâsîn, 36/16.

[547] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1639; Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-mufassal fî 'ulûmi'l-belâga,* s. 176; Durmuş, ''Itnâb'', *DİA,* XIX, 219.

"Onlardan öncekiler de tuzak kurmuşlardı. Allah'ın azabı binalarını, temelinden gelip yıktı da tavanları başlarına çöküverdi ve azap kendilerine fark edemedikleri yerden geldi."[548]

Bu âyette, مِن فَوْقِهِمْ kaydı tavanın zaten üstte bulunması sebebiyle ilk bakışta gereksiz bir uzatma (tatvil-haşiv) gibi görülebilir. Burada herhangi bir tavanın değil üstlerindeki tavanın çöktüğünü kaydıyla durumun korkunçluğunu tasvir etmede pekiştirme ve abartı sağlama vazifesi gören bir ıtnâb öğesidir.[549]

﴿فَلَمَّا أَن جَاء الْبَشِيرُ أَلْقَاهُ عَلَى وَجْهِهِ فَارْتَدَّ بَصِيرًا قَالَ أَلَمْ أَقُل لَّكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ مِنَ اللّهِ مَا لاَ تَعْلَمُونَ﴾

"Müjdeci gelip gömleği Yakub'un yüzüne koyunca gözleri açılıverdi. Yakub, "Ben size, Allah tarafından, sizin bilemeyeceğiniz şeyleri bilirim demedim mi?" dedi."[550]

Bu âyette gelmiş olan أن zaid harf olarak gelmiş ve manâyı pekiştirmiştir. Bu zaid harf burada iradenin gecikme ve bekleme gibi bir durumunun vuku bulmadığı yönünde bir anlam kazandırmaktadır. Burada لما harfinden sonra gelen ان tekit harfi olarak iki fiilin peşpeşe meydana geldiğini ifade etmektedir.[551]

﴿أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ وَيُخَوِّفُونَكَ بِالَّذِينَ مِن دُونِهِ وَمَن يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ﴾

"Allah, kuluna yetmez mi? Seni O'ndan (Allah'tan) başkalarıyla korkutmaya çalışıyorlar. Allah, kimi saptırırsa artık onun için bir yol gösterici yoktur."[552]

Bu âyette باء harfi zaid olup pekiştirme için gelmiştir. Suyûtî olumlu cümlelerde ليس ve ما 'nın haberlerinin başında gelen bâ harfinin de tekîd bildirdiğini söyler.[553]

---

[548] Nahl, 16/26.

[549] Nahle, *Fi'l-belâgati'l-'Arabiyye ilmu'l-me'ânî*, s. 185.

[550] Yûsuf, 12/96.

[551] Zemahşerî, *el-Keşşâf,* IV, 548.

[552] Zümer, 39/36.

[553] Suyûtî , *el-İtkân*., V, 1643; Durmuş, ''Itnâb'', *DİA*, XIX, 218.

﴿يَا أَهْلَ الْكِتَابِ قَدْ جَاءكُمْ رَسُولُنَا يُبَيِّنُ لَكُمْ عَلَى فَتْرَةٍ مِّنَ الرُّسُلِ أَن تَقُولُواْ مَا جَاءنَا مِن بَشِيرٍ وَلاَ نَذِيرٍ فَقَدْ جَاءكُم بَشِيرٌ وَنَذِيرٌ وَاللّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾

"Ey kitap ehli! Peygamberlerin arası kesildiği bir sırada, "Bize ne müjdeleyici bir peygamber geldi, ne de bir uyarıcı" demeyesiniz diye, işte size (hakikatı) açıklayan elçimiz (Muhammed) geldi. (Evet,) size bir müjdeleyici ve uyarıcı gelmiştir. Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir."[554]

Bu âyette ise من harfi zaid olarak gelmiş ve manâyı pekiştirmiştir. Nahiv âlimlerinin ekseriyetine göre من harfinin zaid olabilmesi için iki şart bulunmaktadır: Birincisi kendisinden önce olumsuzluk (nefy), yasaklama (nehy) veya هل soru edatının olması, ikincisi de sonrasında gelen kelimenin nekra gelmesidir.[555]

﴿حَتَّى إِذَا مَا جَاؤُوهَا شَهِدَ عَلَيْهِمْ سَمْعُهُمْ وَأَبْصَارُهُمْ وَجُلُودُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾

"Nihayet cehenneme vardıklarında, kulakları, gözleri ve derileri, yapmış oldukları işler hakkında, kendileri aleyhine şahitlik ederler."[556] Bu ayette إِذَا harfinden sonra mâ (ما) harfi zâid olarak gelmiş ve manâyı pekiştirmiştir.[557] Zemahşerî burada zaid olan mâ'nın (ما) manâyı pekiştirmek için geldiği ve Allah düşmanları ile ateşe sevk edilmeleri esnasında azalarının aleyhlerine şahitlik etmelerinin aynı zamanda olduğu anlamını verdiğini belirtir.[558]

Mâ(ما) harfi ayrıca inne (إنّ), enne (أنّ), eyne (أين), eyyen (أياً) benzeri edatlardan sonra da zaid olarak gelmektedir.

2. حَقًّا **(gerçekten) anlamında gelen** أمّا

أما إنه رجل عاقل *''O gerçekten akıllı bir adamdır.''*

[554] Mâide, 5/19.

[555] Bulut, a.g.m., s. 200.

[556] Fussilet, 41/20.

[557] Bulut, a.g.m., s. 199.

[558] Bulut, a.g.m., s. 199-200.

3**. Tenfîs harfleri**

Gelecek anlamı katan bu harfler س ve سوف harfleridir. Muzâri fiiilde gelecek anlamı katmak için gelmektedirler.

4. Fiile benzeyen harfler

Bunlar: إنّ ve أنّ haber cümlelerini tekîd, كأنّ tekîd ile beraber teşbih, لكنّ tekîd ile beraber istidrak, ليت tekîd ile beraber temenni, لعل tekîd ile beraber rica anlamı katmaktadırlar. إنّ، أنّ، كأنّ، لكنّ، ليت ve لعلّ harfleridir.

5. İbtida lamı

Cümlenin içeriğini tekîd eder ve muzâri fiili şimdiki zamanâ çevirir. İbtida lamı isim cümleleri, muzari fiil ve çekimlenmeyen fiillerin başına gelmektedir. إنّ haberi veya mâ'mûlu, haberinden sonra gelmiş isminin başlarına ve fasıl zamirinin başında gelmiş lam harfleri de ibtida lamıdır.

Tekîd olarak gelen diğer harfler şunlardır:

- Durum bildiren zamir (ضمير الشأن)
- Fasıl zamiri
- Mazi ve muzari fiilin başına gelen قد harfi
- Tekîd ile beraber şart manâsı bildiren أمّا harfi
- Talep bildiren fiillerin sonuna gelip tekîd bildiren sakin ve şeddeli nunlar
- Muzari fiile gelip gelecek zaman bildirip olumsuzluk anlamı vererek tekîd eden لن harfi ile mazi fiili olumsuz tekîd eden لما harfi
- Nefy- cins için gelen لا harfi.

﴿صِرَاطَ الَّذِينَ أَنعَمتَ عَلَيهِمْ غَيرِ المَغضُوبِ عَلَيهِمْ وَلاَ الضَّالِّينَ﴾

"Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil."[559]

Bu âyette لا harfi zaid olarak manâyı pekiştirmek için gelmiştir.[560]

[559] Fâtiha, 1/7.

[560] Atiye, *el-Itnâb fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 438; Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye*, II, 107-109; Bulut, a.g.m., s. 200-201.

b. *Zâid fiiller*

Fiillerde genelde nakıs fiil olan كان ve أصبح zaid olarak gelmektedir.[561]

﴿فَأَشَارَتْ إِلَيْهِ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَن كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا﴾

"Bunun üzerine (Meryem, çocukla konuşun diye) ona işaret etti. "Beşikteki bir bebekle nasıl konuşuruz?" dediler." [562] Burada كان zaid olarak gelip manâyı pekiştirmiştir.[563]

c. *Zâid isimler*

Nahiv âlimlerinin çoğu isimlerin zaid olarak kullanılmadığını belirtir. Ancak şu iki âyette geçen مثل kelimesinin zaid olarak geldiğini tefsir etmişlerdir[564]:

﴿فَإِنْ آمَنُواْ بِمِثْلِ مَا آمَنتُم بِهِ فَقَدِ اهْتَدَواْ وَّإِن تَوَلَّوْاْ فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾

"Eğer onlar böyle sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse, gerçekten doğru yolu bulmuş olurlar; yüz çevirirlerse onlar elbette derin bir ayrılığa düşmüş olurlar. Allah, onlara karşı seni koruyacaktır. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir."[565] Bu âyette مثل kelimesi anlamı بما şeklinde olup, bâ (الباء) ile mâ (ما) arasında pekiştirmek için zaid olarak gelen bir isim olarak zikredilmiştir.[566]

﴿وَإِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُواْ بِسُورَةٍ مِّن مِّثْلِهِ وَادْعُواْ شُهَدَاءكُم مِّن دُونِ اللّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾

"Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz (Kur'an) hakkında şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sûre getirin ve eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah'tan başka

[561] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1644; Bulut, a.g.m., s. 200.

[562] Meryem, 19/29.

[563] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1644; Bulut, a.g.m., s. 200.

[564] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1645; Kara, a.g.m.(I) s. 366.

[565] Bakara, 2/137.

[566] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1645.

şahitlerinizi çağırın (ve bunu ispat edin).''[567] Bu âyette مثل kelimesi من ve ه harfleri arasına pekiştirme için zaid olarak gelmiştir.

2. Lafzî Tekît

Manâyı pekiştirmek ve muhatabın zihnindeki şüpheleri ortadan kaldırmak için bir lafız veya ifadenin tekrar edilmesiyle meydana gelen tekît türüdür. Bu da isim, fiil ve harfin tekrarı veya cümlenin tekrarıyla olabilmektedir. Bir lafzın kendisinin veya eş anlamlısının tekrar edilmesiyle gerçekleşmektedir. Kur'an'da birçok örneği bulunmaktadır. Türkçede de bulunan "kalem malem" tarzındaki kelimeler bir nevi lafzî tekit olarak ıtnâb çeşidi kabul edilmektedir. Arapça'da bu tür ifadelere ‘‘itbâ‘’’ adı verilmektedir. Bu durum genellikle sıfatlarda görülmekte ve kelimenin ilk harfinin yerine "bâ", "nûn", "mîm", "kâf' ve diğer bazı harfler getirilmek sûretiyle suni bir kelimenin üretilmesidir. حسن بسن قسن (Cici bici), عطشان بطشان (çok susuz) örnekleri verilebilir. [568]

1.İsim:

﴿كَلَّا إِذَا دُكَّتِ الْأَرْضُ دَكًّا دَكًّا﴾

“Hayır, yeryüzü (kıyamet sarsıntısıyla) parça parça olup dağıldığı zaman”[569] Bu âyette ikinci mastar tekit için gelmektedir.[570]

2.Fiil:

﴿فَمَهِّلِ الْكَافِرِينَ أَمْهِلْهُمْ رُوَيْدًا﴾

“Artık sen inkârcılara mühlet ver; onlara biraz zaman tanı!”[571] Bu âyette ise مهل ve أمهل fiilleri tekrar edilmiştir.[572]

---

[567] Bakara, 2/23.

[568] Askerî, *es-Sınâ‘ateyn*, s. 194; Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1646; Meydânî, *el-Belâgatu’l-Arabiyye*, II, 109; Matlûb, *Mu‘cemu’l-mustalahâti’l-belâgiyye,* II, 241; Durmuş, ‘‘Itnâb’’, *DİA*, XIX, 219; a.mlf., *Arap Dili ve Belâgatıyla İlgili İncelemeler,* s. 299-300; Kara, *a.g.m.(I)*, s. 367-368.

[569] Fecr, 89/21.

[570] Suyûtî, *el-İtkân,* 1646. Burada دكا دكا ifadesinin bütün olarak hal olarak geldiğini kabul eden âlimler vardır. bu şekilde âyetin anlamı “Ama yeryüzü parça parça döküldüğü zaman” şeklinde olacaktır. Bkz. ed-Derviş, Muhyiddin, *İ‘râbu’l-Kur’âni’l-Kerîm ve beyânuhu,* Dâru İbni Kesîr, Beyrût 1999, VIII, 310.

3.Harf

﴿وَأَمَّا الَّذِينَ سُعِدُواْ فَفِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالأَرْضُ إِلاَّ مَا شَاء رَبُّكَ عَطَاء غَيْرَ مَجْذُوذٍ﴾

"Mutlu olanlara gelince, gökler ve yerler durdukça içinde ebedî kalmak üzere cennettedirler. Ancak Rabbinin dilemesi başka. Bu, onlara ardı kesilmez bir lütuf olarak verilmiştir."[573] Bu âyette في harfi tekrar edilmiştir.[574]

4. Cümle:

﴿فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ۝ إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا﴾

"Şüphesiz güçlükle beraber bir kolaylık vardır. Gerçekten, güçlükle beraber bir kolaylık vardır."[575] Bu âyette cümlenin tekrarı vardır.[576]

﴿وَإِذْ نَجَّيْنَاكُم مِّنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوَءَ الْعَذَابِ يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءكُمْ وَفِي ذَلِكُم بَلاء مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ﴾

"Hani, sizi azabın en kötüsüne uğratan, kadınlarınızı sağ bırakıp, oğullarınızı boğazlayan Firavun ailesinden kurtarmıştık. Bunda, size Rabbinizden (gelen) büyük bir imtihan vardı."[577]

Bu âyette يَسُومُونَكُمْ سُوَءَ الْعَذَابِ kısmıyla azabın en kötüsünü reva gördüklerini ve bu azabın ne olduğu hemen ardından gelen يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءكُمْ وَفِي ذَلِكُم بَلاء مِّن رَّبِّكُمْ عَظِيمٌ kısmıyla tefsir edimiştir.

---

[571] Târık, 86/17.

[572] Suyûtî, *el-İtkân,* 1646; Bulut, a.g.m., s. 200.

[573] Hûd, 11/108.

[574] Suyûtî, *el-İtkân,* 1646; Bulut, a.g.m., s. 200.

[575] İnşirâh, 94/5-6.

[576] Suyûtî, *el-İtkân,* 1645; Bulut, a.g.m., s. 201.

[577] Bakara, 2/49.

3. Manevî Tekît

Belirli kelimelerle yapılan tekit türüdür. Arapça'da bulunan " كل، جميع، أجمع، ذات، نفس، عين، كلا، كلتا" kelimeleri ile yapılan manevi tekid, pekiştirilen öğede mecâzî anlam ihtimalini veya kapsamama halini ortadan kaldırmak için gelmektedir. Bu tarz tekide çoğu zaman olağandışı hallerde başvurulmaktadır. Burada tekîd edilen lafza ait bir zamir bulunması şarttır.[578]

﴿وَلَوْ شَاء رَبُّكَ لآمَنَ مَن فِي الأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُواْ مُؤْمِنِينَ﴾

"Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekûn iman ederlerdi. Böyle iken sen mi mü'min olsunlar diye, insanları zorlayacaksın?"[579] Burada tekidin gerçekleşmesi için كل lafzı gelmiştir.[580]

﴿فَسَجَدَ الْمَلآئِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ﴾

"Bunun üzerine bütün melekler saygı ile eğildiler."[581] Burada كل ve أجمعون lafzı ile tekit gerçekleşmiştir.[582]

Aynı şekilde başka anlam ihtimalini ortadan kaldırmak için önemli konularda pekiştirici bir öğe olarak bazı fiillerin onları gerçekleştiren organlarla ifadesi olan " رأيته بعيني gözümle gördüm, وطأته بقدمي ayağımla çiğnedim, قبضته بيدي elimle yakaladım, dilimle söyledim, ذقته بفمي onu ağzımla tattım" gibi ifadeler bir tür manevi tekîd ve bir ıtnâb türüdürler. İlk cümlede göz, ikincide ayak, üçüncüde el ve dördüncüde ise ağız lafzının fazla geldiği görülmektedir. Zaten görme işi gözle, yakalama işi elle, çiğneme ve ezme ayakla ve tatma işi de ağızla yapılır. Bu fiillerin peşinden onların yardımıyla

---

[578] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1645; Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye,* II, 109; Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye,* II, 241; Durmuş, ''Itnâb'', *DİA*, XIX, 218-219; Kara, a.g.m.(I), s. 367.

[579] Yunus, 10/99.

[580] Bulut, a.g.m., s. 201.

[581] Hicr, 15/30.

[582] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1645.

yapılan organların da zikredilmesi manâyı pekiştirmek içindir.[583] Şu âyette bunun bir örneği görülmektedir:

﴿...ذَٰلِكُمْ قَوْلُكُم بِأَفْوَاهِكُمْ...﴾

"*Allah, hiçbir adamın içine iki kalp koymamıştır. Kendilerine zıhâr yaptığınız eşlerinizi de anneleriniz yapmamıştır. Yine evlatlıklarınızı da öz çocuklarınız (gibi) kılmamıştır. Bu, sizin ağızlarınızla söylediğiniz (fakat gerçekliği olmayan) sözünüzdür. Allah ise gerçeği söyler ve doğru yola iletir.*"[584] Kur'an'da "göğüs boşluğundaki kalpler" (el-Ahzab 33/4; el-Hac 22/46) ifadesi de böyledir. Bu insanların eşlerine *sen bana annemin sırtı gibisin* veya kölesine *sen benim oğlumsun* demesine karşılık bu durumun reddedilmesi ve kabul edilmemesi için bu manevî tekîd gelmiştir. Eşin anne ve kölenin oğul olmasının imkansız olduğu ortadadır. Bu âyette insanların zihâr[585] ve evlatlıklarla ilgili sözlerinin hak bir söz olmayıp, kendilerince uydurulmuş bir söz olduğunu tekitli bir şekilde ifade için, söylemek fiiliyle birlikte ağız lafzı da zikredilmiştir. Bu tür pekiştirici ıtnâb öğesi durumun korkunçluğunu tasvir etmek ve mübâlağa için gelebilmektedir. [586]

﴿إِذْ تَلَقَّوْنَهُ بِأَلْسِنَتِكُمْ وَتَقُولُونَ بِأَفْوَاهِكُم مَّا لَيْسَ لَكُم بِهِ عِلْمٌ وَتَحْسَبُونَهُ هَيِّنًا وَهُوَ عِندَ اللَّهِ عَظِيمٌ﴾

"Hani o iftirayı dilden dile dolaştırıyor; hakkında hiçbir bilginiz olmayan şeyleri ağzınıza alıp söylüyor ve bunu önemsiz bir iş sanıyordunuz. Hâlbuki bu, Allah katında büyük bir günahtır."[587]

Bu âyette durumun gereğine göre تَقُولُونَ ifadesi geldiği halde ve söylemek manâsı taşıdığı ve bunun da ancak ağız aracılığıyla bilindiği halde أَفْوَاه kelimesi gelmiştir.

[583] Tabâne, *Mu'cemü'l-belâgati'l-arabiyye,* s. 386; Durmuş, ''Itnâb'', *DİA,* XIX, 219; Bulut, a.g.m., s. 201.

[584] Ahzâb, 33/4.

[585] Zıhar, İslam hukuk litaretüründe, kocanın, eşini annesine veya kendisine ebediyen nikah düşmeyecek yakınlarına benzetmesine ve sen bana anamın sırtı gibisin demesidir. Cahiliye devri Arapları arasında yaygın bir boşanma şekli olan zihar, İslam döneminde ıslah edilerek sadece kefareti gerektiren kusurlu bri davranış olarak nitelendirilmiştir. Bkz. Güleç, Hasan, Zıhar, *İslamda İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi,* Redaktör: İbrahim Kafi Dönmez, İFAV, İstanbul 1997, IV, 582-583; Bulut, a.g.m., s. 201.

[586] Tabâne, *Mu'cemü'l-belâgati'l-arabiyye,* s. 386; Durmuş, ''Itnâb'', *DİA,* XIX, 219.

[587] Nûr, 24/15.

Çünkü burada iftira atanların dediklerine ve içinde bulundukları durumu reddetmek, münafıkların iffet sahibi Hz. Aişe (r.a.)'ye attıkları iftiranın ne kadar büyük olduğunun ifadesi için sözün ağızla söylendiği bilindiği halde ağız lafzı zikredilmiştir.[588]

4. Âmilini Tekit Eden Mastar (المفعول المطلق)

Burada âmilini tekit eden mastardan, fiilin peşinden gelen ve cümlede mef'ûlu mutlak olan mastar kastedilmektedir. Masterın tekrar gelmesi fiilin iki kere söylenmesi manâsına gelmekte ve bu şekilde fiilin mecazi manâda yorumlanması ihtimalini ortadan kaldırmak düşünülür. Mef'ul-i mutlak da âmilini ister fiil, ister fiilimsi olsun pekiştirdiğinde bir ıtnâb öğesi ortaya çıkmaktadır. Bu durum genelde amili olan fiilin anlamından mecâz ihtimalini ortadan kaldırmak için zikredilir. [589] Âyetlerden birkaç örnek verelim:

﴿وَرُسُلاً قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِن قَبْلُ وَرُسُلاً لَّمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ وَكَلَّمَ اللهُ مُوسَى تَكْلِيمًا﴾

"Daha önce kıssalarını sana anlattığımız peygamberler gönderdik. Anlatmadığımız (nice) peygamberler de gönderdik. Allah, Mûsa ile de doğrudan konuştu."[590] Bu âyette mefulü mutlak olarak gelan تَكْلِيمًا mastarıyla Hz. Musa'nın gerçek bir konuşma yaptığını mecazi bir anlamın çıkarılma ihtimalini ortadan kaldırmıştır.

﴿يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاء مَوْرًا ۝ وَتَسِيرُ الْجِبَالُ سَيْرًا﴾

"O gün gök sallanıp çalkalanır. Dağlar yürüdükçe yürür."[591] İlk âyette مورا ve ikinci ayette ise سيرا fiili tekit için gelen mastarlardır.[592]

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْكُرُوا اللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا﴾

[588] Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 209.

[589] Suyûtî, *el-İtkân*, V, 1646; Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye*, II, 110; Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâti'l-belâgiyye,* II, 242; Kara, a.g.m.(I), s. 368; Bulut, a.g.m., s. 201.

[590] Nisâ, 4/164.

[591] Tûr, 52/9-10.

[592] Bulut, a.g.m., s. 201.

"Ey iman edenler! Allah'ı çokça zikredin."[593] Bu âyette ise ذكرا mastarı gelerek mecaz anlamını ortadan kaldırmış ve ifadeyi pekiştirmiştir.

5. Tekit İfade Eden Hal

Hal, fiilin yapılma esnasında fâilin, mefûlun veya o anı açıklayan cümle öğesidir. Türkçede buna durum zarfı denir. Bu tür halden maksat, ifadenin bu öğenin cümleden çıkarıldığında anlamı bozulmamasıdır. yani Bu hal gelemeseydi de cümle bir manâ ifade edecekti. Hal âmiliyle aynı lafız veya anlamda gelen, sahibini tekîd eden ve cümlenin mefhumunu tekîd eden olmak üzere üç kısımda gelmektedir. [594]

Kur'ân-ı Kerîm'den birkaç örnek verelim:

﴿وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدتُّ وَيَوْمَ أَمُوتُ وَيَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا﴾

"Doğduğum gün, öleceğim gün ve diriltileceğim gün bana selâm (esenlik verilmiştir)"[595] Bu âyette حَيًّا ifadesi anlam açısından أُبْعَثُ fiilinden çıkarılabildiği halde hâl olarak tekîd için gelmiştir.[596]

﴿مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللهِ وَمَا أَصَابَكَ مِن سَيِّئَةٍ فَمِن نَّفْسِكَ وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولاً وَكَفَى بِاللهِ شَهِيدًا﴾

"Sana ne iyilik gelirse Allah'tandır. Sana ne kötülük gelirse kendindendir. (Ey Muhammed!) Seni insanlara bir peygamber olarak gönderdik. Şahit olarak Allah yeter." [597] Bu âyette hal olarak gelen رسولنا kelimesi tekîd ifadeye tekîd anlamı katmıştır.[598]

---

[593] Ahzâb, 33/41.

[594] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1647; Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye*, II, 110-111; Akkâvî, *el-Mu'cemu'l-mufassal fî 'ulûmi'l-belâga*, s. 173; Kara, a.g.m.(I), s. 368; Bulut, a.g.m., s. 202.

[595] Meryem, 19/33.

[596] Suyûtî, *el-İtkân,* V, 1647.

[597] Nisâ, 4/79.

[598] Bulut, a.g.m., s. 202.

﴿وَإِذِ اسْتَسْقَى مُوسَى لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِب بِّعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْناً قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ كُلُواْ وَاشْرَبُواْ مِن رِّزْقِ اللَّهِ وَلاَ تَعْثَوْاْ فِي الأَرْضِ مُفْسِدِينَ﴾

"Hani, Mûsâ kavmi için su dilemişti. Biz de, "Asanı kayaya vur" demiştik, böylece kayadan on iki pınar fışkırmış, her boy kendi su alacağı pınarı bilmişti. "Allah'ın rızkından yiyin, için. Yalnız, yeryüzünde bozgunculuk yaparak fesat çıkarmayın" demiştik." [599] Bu âyette hal olarak gelen مفسدين kelimesi manâyı pekiştirmiştir.[600]

[599] Bakara, 2/60.

[600] Bulut, a.g.m., s. 202.

SONUÇ

Belâgat, Kur'ân-ı Kerîm'in nüzulünden yaklaşık IV. asra kadar Kur'ân-ı Kerîm'i hakkıyla anlamak ve i'câzını ortaya koymak için yapılan ilmi çalışmaları teşkil eden ve V. asırda mustakil bir disiplin olarak bağımsızlığını kazanan bir ilimdir. Belâgatın bir alt disiplini olan me'ânînin konusu ıtnâb, "bir düşüncenin uygun olan yollarla haşve (gereksiz doldurma) ve tatvîle (gereksiz uzatma) girmeksizin mutad olunan lafızlardan daha fazlasıyla dile getirilmesi" diye tarif edilmektedir.

Itnâb, eski belâgat âlimlerinin bahsettiği ve de açıkladığı en eski sanatlardan birisidir. Bir bedeviye belâgatın ne olduğu sorulduğunda "zayıflık göstermeden îcâz, manâyı bozmadan ıtnâb yapmaktır." cevabı ile *Sirru'l-fesâha* adlı eserde nakledilen "Belâgat îcâz ve ıtnâbtır." şeklindeki belâgat tanımı ıtnâbın yerini göstermektedir. Arap toplumuna bakıldığında, Cahiliye döneminde, muhatabı sözle ikna etmenin çok büyük bir rolü olduğu, bundan ötürü şairlerin ıtnâbı bu amaca ulaşmak için araç olarak çokça kullandıkları görülmektedir. İslamî dönemde ise yazı kültürünün yaygınlaşması bu üslûbun öneminin devam etmesine imkan tanımıştır. Ebu Amr b. A'lâ, Halil b. Ahmed ve Câhız gibi ilk dönem belâgat âlimleri sözü uzatmak anlamında tatvîl, itâle, iksâr, teksîr, bast, istiksâ, ishâb ve tezyîl terimlerini kullanmakta, İbnü'l-Esîr ve İbn Sinân el-Hafâcî gibi âlimler onu tatvîl (itâle), haşiv ve ishâbtan ayırmakta, daha sonra gelen başta Sekkâkî olmak üzere birçok âlim, onu me'ânî ilminin bir bölümü olarak ele almaktadırlar. Itnâbı İbnü'l-Esîr gibi bazı âlimler yapısından hareketle, Sekkâkî ve Kazvînî gibi bazı âlimler gayesinden hareketle ele almakta, daha sonra gelen Suyûtî gibi bazı âlimler ise bu iki durumu göz önüne alarak hem yapısı hem de gayesinden hareketle ikili bir taksime gitmektedirler.

Itnâb üslûbunun Kur'ân-ı Kerîm'de yüzlerce ayette örneğine rastlanması, Cahiliye dönemi şiirlerinde ve Arap dili ve belâgatında istişhad olarak kullanılan sonraki dönemdeki şiirlerde yüzlerce örneğinin olması, ayrıca belâgat âlimlerince ıtnâbın hem avama hem de havasa hitapta kullanıldığını eserlerinde belirtmeleri, ıtnâb üslûbunun îcâzdan daha çok kapsayıcı bir üslûp olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla beraber îcâz üslûbunu üstün görenlerin aksine, her bir üslûbun yerine ve zamanına göre kullanımı zorunlu olacağı için, ortaya bir üstünlük kıstası koymak yerinde olmayacaktır. Bu tezde Ku'rân-ı Kerîm, Hadis, Arap şiiri ve nesrinden örnekler getirilerek ıtnâbın, halin gereğince îcâz gibi sıklıkla kullanılan önemli bir edebi üslûp olduğu ortaya konulmaktadır.

Kaynakça

Kur'ân-ı Kerîm Meâli, (haz. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin), Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı, 4.bsk., Ankara 2009.

el-A'kûb, İsa Ali, *el-Mufassal fî 'ulumi'l-belâgati'l-'Arabiyye,* Dâru'l-Kalem, Dubâi 1996.

Abbâs, Fazl Hasan, *el-Belâga Fünûnüha ve Efnânuhâ ilmu'l-Meâ'nî*, Dâru'l-Furkân, Yermük 1997.

el-Abbâsî, Abdurrahim b. Ahmed, *el-Me'âhidu't-tensîs 'alâ şevâhidi't-telhîs,* (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Alemu'l-Kutub, Beyrût 1947.

Abdulgânî, Eymen Emin, *el-Kâfî fi'l-belâga,* Dâru't-Tevfîkîye li't-Turâs, Kâhire 2011.

Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfu'l-hafâ,* (thk. Abdulhamid b. Ahmed Hindavî), Mektebetü'l-Asriyye, 1. Bsk., Beyrût 2000.

Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-i Osmâniyye*, Mimar Sinan Üniversitesi (1881 Matbaayi Osmaniyye tıpkıbasımı), İstanbul 1987.

'Ak, Halid Abdurrahman, *Usûlü't-tefsîr ve kavâ'iduh,* Dâru'n-Nefâis, Beyrut 1986.

Akdemir, Hikmet, *Belâğat Terimleri Ansiklopedisi,* Nil Yayınları, İzmir 1999.

el-Akkâvî, İn'âm Fevvâl, *el-Mu'cemü'l-mufassal fî 'ulûmi'l- belâga el-bedî' el-beyân el-me'ânî,* Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 1996.

el-Aksarâyî, Cemâleddin Muahmmed b. Muhammed b. Fahreddin. *Îzâhu'l-Îzâh,* Süleymaniye Kütüphanesi, Damat İbrahim Bölümü, no: 1020.

el-Alevî, Yahya b. Hamza b. Ali b. İbrahim, *et-Tirâz el-mutadammin li esrâri'l-belâga ve 'ulûmu hakâiki'l-i'câz,* Matba'atu'l-Muktatıf, Kâhire 1914.

Ali Cârim, Mustafa Emin, *Delîlu'l-belâgati'l-vâzıha,* Dâru'l-Me'ârif, Kâhire 1998.

_____, *el-Belâgatu'l-vâzıha,* Dâru'l-Me'ârif, Kâhire 1999.

Allân, İbrahim Mahmud, *el-Bedî' fi'l-Kur'ân envâ'uhu ve vezâifuhu* Mektebetu'ş-Şârika, Şârika 2002.

Antare, *Dîvân,* (şrh. Hatîb Et-Tebrîzî), (haz. Mecîd Tarâd), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1. Bsk., Beyrût 1992.

el-Askerî, Ebû Hilâl Hüseyin b. Abdullah b. Sehl, *Kitâbu's-sınâ'ateyn el-Kitâbe ve'ş-şi'r,* (thk. Ali Muhammed el-Becâvî-Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm), Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, Kâhire 1952.

Atîk, Abdülazîz, *İlmu'l-meâ'nî el -beyân el-bedî',* Dâru'n-Nahdeti'l-'Arabiyye, Beyrût 1985.

Atiye, Muhtâr, *el-Itnâb fi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* Dâru'l-Câmiâ'ti'l-Cedide, İskenderiye 2008.

el-Aydınî, Hamza b. Turgut, *el-Hevâdî fî Şerhi'l-Mesâlik,* (thk. Ali Bulut), Etüt Yayınları, 2. Bsk., Samsun 2009.

el-Bâbertî, Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed, *Şerhu't-Telhîs,* (thk. Muhammed Mustafa Ramazan Sufiye), Münşeatü'l-'Âmme, Trablus 1983.

Bâdîs, Nûr'ul-Hudâ, *Belâgatu'l-vafra ve belâgatu'n-nadra-Mebhas fi'l-îcâz ve'l-ıtnâb,* el-Müesetu'l-Arabiyye, 1. Bsk., Beyrût 2008.

el-Bâkıllânî, Ebûbekir Muhammed b. et-Tayyib, *İ'câzu'l-Kur'ân,* (thk. es-Seyyid Ahmed Sakr), Dâru'l-Me'ârif, Kâhire 1971.

Baş, Erdoğan, *Kur'ân'ın Üslûbu ve Tekrarlar,* Pınar Yayınları, 1. Bsk., İstanbul 2003.

Benli, Ali. *Sîbeveyhi'nin el-Kitâb'ı Çerçevesinde Dil Çalışmalarının Doğuşu, (Basılmamış yüksek lisans tezi),* MÜSBE, İstanbul 2012.

el-Berkûkî, Abdurrahman, *Şerhu Divâni'l-Mütenebbî,* y.y.y., Beyrût 1979.

Besyûnî, Abdü'l-fettâh Feyûd, *'İlmu'l-me'ânî dirâse belâgiyye ve'n-nakdiyye li mesâili'l-me'ânî*, Matba'atu's-Sa'âdet, Kâhire 1988.

el-Beydâvî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vîl,* (thk. Muhammed b. Abdurrahman el-Mer'aşlî), Dâru İhyâu't-Turâsi'l-'Arabî-Muessetu't-Târihi'l-'Arabî, Beyrût 1998.

Bilgegil, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri,* Enderun Kitabevi, İstanbul 1989.

Bolelli, Nusrettin, *Belâgat Beyân-Me'ânî-Bedî' Arap Edebiyatı,* Marmara Üniversitesi İFAV, İstanbul 2012.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-Sahîh,* Matba'atu's-Selefiyye, Kâhire 1980.

Bulut, Ali, *Belâgat Meâ'nî-Beyân-Bedî',* M.Ü. İFAV Yayınları, 4. bsk., İstanbul 2015.

_____, *Belâgat Terimleri Sözlüğü,* M.Ü. İFAV Yayınları, 1. Bsk., İstanbul 2015.

_____, ''Kur'ân-ı Kerîm'de İtnâb Üslûbu'', *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/11, 2010: 183.

el-Bursevî, İsmail Hakkı. *Tefsîru rûhi'l-beyân,* Mektebetu Eser, İstanbul 1969.

el-Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *Kitâbü'l-Hayevân,* (thk. şrh. Abdüselam Muhammed Hârûn), Mektebetu el-Câhız, Cedide 1965.

_____, *el-Beyân ve't-Tebyîn,* (thk. Abdüselam Muhammed Harun), Mektebetu Hâncî, Kâhire 1998.

Canlı, Mustafa, *Hadislerde Îcâz, İtnâb ve Musâvât,* Bilimname, XXII, 2012/1, 113-127.

el-Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-luga ve sihâhi'l-'Arabiyye,* (thk. Ahmed Abdulgafur Attâr), Dâru'l-'İlmi li'l-Melâyîn, Beyrût 1990.

Cirâr, Ayşe Ahmed Arsân, *''el-Itnâb fî Kasasi'l-Kur'âni'l-Kerîm,* (basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Cami'atu'n-Necâhi'l-Vatanî Külliyetü'd-Dirâsâti'l-'Ulya, Nablûs 2009.

el-Cundî, Ali, *el-Belâgatu'l-gâniyye,* Mektebetu Ancilu'l-Mısriyye, 2. Bsk., Kâhire 1966.

el-Cuveynî, Mustafa Sâvî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye te'sîl ve tecdîd,* Dâru Münşeâti'l-Me'ârif, İskenderiye 1985.

el-Cürcânî, Ebûbekir Abdulkahir b. Abdurrahman b. Muhammed, *Delâilu'l-i'câz,* (tlk. Mahmud Muhammed Şakir), Mektebetu Hâncî, Kâhire 1984.

_____, *er-Risâle'ş-şâfiye,* (Selâsü resail fî i'câzi'l-Kur'ân), (thk. Muhammed Halefullah Ahmed-Muhammed Zağlûl Selâm), Dârü'l-Me'ârif, Mısır 1976.

_____, *Esrârü'l-belâga,* Dârü'l-Medenî, Cide t.y.

el-Cürcânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *el-Îşârât ve't-tenbihât fî i'lmi'l- belâga,* (thk. Abdulkadir Hüseyin), Mektebetü'l-Âdâb, Kâhire 1997.

el-Cürcâni, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif, *el-Hâşiye ala'l-Mutavvel,* Akkâvî, (thk. Raşîd A'radî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. Bsk., Beyrût 2007.

Dervîş, Muhyiddin, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve beyânuhu,* Dâru'l-İrşâd li'ş-şuûni'l-câmi'a, 1. Bsk., Humus 1988.

ed-Dimanhûrî, Ahmed, *Hilyetü'l-lübbi'l-masûn,* (Hşy. Mahlûf b. Muhammed el-Bedevî el- Münyavî), Matba'atu Mustafa el-Bâbî, Kâhire 1938.

Diyarbakırlı Sait Paşa, *Mizânu'l-edeb,* Asır Kitabevi, İstanbul 1888.

Durmuş, İsmail, *Arap Dili ve Belâgatıyla İlgili İncelemeler,* Samet Matbaası, Yalova 2001.

_____, ''Meâ'nî''*, DİA,* XXVIII, İstanbul 2003, 204-205.

_____, ‘‘Itnâb’’, *DİA,* XIX, İstanbul 1999, 215-219.

_____, ‘‘İktitâ‘’’, *DİA,* XXII, İstanbul 2000, 58-59.

_____, ‘‘İhtibâk’’, *DİA,* XXI, İstanbul 2000, 553.

_____, ‘‘Hazif’’, *DİA,* XVII, İstanbul 1998, 122-124.

Düriye Yasin Abdurrahman Ahmed, *el-îcâz ve’l-ıtnâb fi’l-hadîsi’n-nebeviyyi’ş-şerîf-dirâsa tahlîliyye tatbîkiyye fî Sahîhi’l-Buhârî,* Câmi‘atu Ümmi Dermân el-İslâmiyye Külliyetu’d-Dirâsâti’l-‘Ulyâ Kısmu’l-Belâga ve’n-Nakd, Sudân 2006.

Ebû Zehrâ, Muhammed, *el-Mu‘cizetü’l-kübrâ el-Kur’ân,* Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, Kâhire 1977.

Ebu’l-‘Addûs, Yusuf Müslim, *Medhal ile’l-belâgati’l-‘Arabiyye,* Dâru’l-Mesîre, 1. Bsk., Ammân 2007.

Ebu’l-Atâhiyye, *Divan*, (şrh. Mecîd Tirad), Dâru’l-Kitabi’l-‘Arabî, Beyrût 1995.

Emin, Bekrî Şeyh, *el-Belâgatu’l-‘Arabiyye fî sevbihâ’l-cedîd-‘ilmu’l-bedî‘,* Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 1. Bsk., Beyrût 1987.

_____, *el-Belâgatu’l-‘arabiyye fî sevbihâ’l-cedîd-‘İlmu’l-me‘ânî,* Dâru’l-‘İlm li’l-Melâyîn, 3. Bsk., Beyrût 1990.

el-Eyyûbî, Yâsîn, ‘‘el-Itnâb fî’l-luga ve’l-belâga hudûdu aksâmihi ve agrâdihi’’ *et-Turâsu’l-‘Arabî,* 1991, 11/44-57.

Ferîd, Fethi Abdulkadir, *el-Fünûnu’l-belâgiyye beyne’l-Kur’ân ve kelâmi’l-‘Arab,* Dâru’l-Livâ’, Riyâd 1980 .

el-Ferrâ, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me‘âni’l-Kur’ân,* ‘Alemu’l-Kutub, 2. Bsk., Beyrût 1980.

Güleç, Hasan, *İslamda İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi,* (Redaktör, İbrahim Kafi Dönmez), M.Ü. İFAV, İstanbul 1997.

Hacımüftüoğlu, Nasrullah, ‘‘Bedî‘’’, *DİA,* V, 320-322, İstanbul 1992.

_____, *‘‘Belâgat İlminin Gelişmesine Müessir Olan Kaynaklar’’,* EAÜİFD, XI, Erzurum 1993.

_____, ‘‘Beyân’’*, DİA,* VI, 22-23, İstanbul 1992.

_____, *İ’câz ve Belâgat Deyimleri,* Kültür Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum 2001.

_____, *Kur’ân’ın İ‘câzı Üzerine,* Kültür Eğitim Vakfı Yayınevi, Erzurum 2001.

el-Hafâcî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Said b. Sinân, *Sirru’l-fesâha,* Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrût 1982.

el-Halebî, İbnü’l-Esîr Ahmed b. İsmail. *Cevheru’l-kenz telhîsu kenzi’l-berâ’ati fî edevât zevi’l-yerâ’a,* (thk. Muhammed Zağlul Selam), Münşeâtü’l-Me‘ârif, İskenderiye t.y.

el-Halhâlî, Şemsuddîn Muahmmed b. Muzaffer, *Miftâhu Telhîsi’l-Miftâh,* Mektebetu’l-Ezheriyye li’t-Turâs, Kahire 2006.

Hamdî, Muhammed Barakât, *el-Belâgatu’l-‘Arabiyye fî dav’i menhec mütekâmil,* Dâru’l-Beşîr, 1. Bsk., Ammân 1992.

el-Hamevî, Yâkût er-Rûmî, *Mu‘cemu’l-üdebâ irşâdü’l-erîb ilâ ma‘rifeti’l-edîb,* (thk. İhsân Abbâs), Dâru’l-Gârbi’l-İslâmî, 1. Bsk, Beyrût 1993.

Hamûde, Sa‘d Süleyman, *Durûs fi’l-belâgati’l-‘Arabiyye,* Dâru’l-Ma‘rifeti’l-Câmi‘a, İskenderiye 1999.

el-Hâşimî, Seyyid Ahmed, *Cevâhirü’l-belâga fî ‘l-me‘â’nî ve’l-beyân ve’l-bedî‘,* Mektebetu’l-‘Asriyye, Beyrût 1999.

el-Hatîa, *Divan,* (Şerhu İbn Sikkit), (thk. Fa’mân Emin Taha), Matba‘atu Mustafa el-Bâbî, Kâhire t.y.

el-Hattâbî, Ebû Süleyman Hamed b Muhammed b. İbrâhim, *Beyânu i'câzi'l-Kur'ân,* (Selâsu Resâilin fî İcâzi'l-Kur'ân).

el-Hevârî, Mus'id, *Kâmûsu kavâidi'l-belâgiyye ve usûlu'n-nakd ve't-tezavvuk,* Mektebetu'l-îmân, Kâhire 1995.

Hüseyin, Abdulkadir, *el-Muhtasar fî târîhi'l-belâga,* Dâru Garîb, Kâhire 2001.

_____, *Eseru'n-nuhât fi'l-bahsi'l-belâgî,* Dâru Gârîb, Kâhire 1998.

_____, *Fennü'l-belâga*, Alemu'l-Kutub, Beyrût 1984.

İbn Aşûr, Muhammed et-Tâhir, *Mucezu'l-belâga,* Matba'atu Tûnisiyye, Tûnus 1932.

İbn Cinnî, Ebû Fettah Osman, *el-Hasâis,* (thk. Muhammed Ali en-Neccâr), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrût 1952.

İbn Ebû Sülma, Züheyr, *Divân,* (şrh. Ebu'l-Abbas Sa'leb b. Yahya b. Zeyd eş-Şeybânî), Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kâhire 1944.

İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Zekeriyyâ el-Kazvînî, *es-Sâhibî fî fikhi'l-lugati'l-'Arabiyye ve mesâiluhâ ve süneni'l-'Arab fî kelâmihâ,* (tlk. Ahmed Hasan Besec), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Bsk., Beyrût 1997.

İbn Haldûn, Veliyuddîn Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddime,* (thk. Abdullah Muhammed Ed-Dervîş), Dâru Ya'reb, Dımaşk 2004.

İbn Hişâm, Cemâluddîn, *Muğni'l-lebîb ân kutubi'l-me'ârib,* (thk. Mâzin el-Mübarek-Muhammed Ali Hamdullah), Dâru'l-Fikr, 1. Bsk, Dımaşk 1964.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Muhammed, *Kitâbü'l-fevâid el-meşûku ilâ 'ulûmi'l-Kur'ân ve ilmi'l-beyân,* Matba'atu's-Sa'adet, Mısır 1909.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Edebu'l-kâtib,* (thk. Muhammed Ed-Dâlî), Muessetu'r-Risâle, Beyrût 1981.

_____, *Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân,* (nşr. şrh. es-Seyyid Ahmed Sakr), Dâru't-Türâs, 2. Bsk., Kâhire 1973.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el- Ensârî. *Lisânu'l-Arab,* Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, y.y. 1997.

İbn Münkiz, Üsâme b. Mürşid b. Ali, *el-Bedî' fi'l-Bedî' fî nakdi'ş-şi'r,* (thk. Abdulemir Ali Mühennâ), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. Bsk., Beyrût 1987.

İbnü'l-Mu'tez, Ebu'l-Abbas Abdullah b. Muhammed b. Cafer, *Kitabü'l-bedî',* Dârü'l-Mesîre, Beyrût 1982.

İbnü'n-Nâzım, Bedruddin İbn Mâlik, *el-Misbâh fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî',* (thk. Hüsnî Abdulcelîl Yûsuf), Mektebetü'l-Âdâb, Kâhire t.y.

İbn Reşîk, Ebû Ali Hasan el-Kayrevânî, *el-'Umde fî mehâsini'ş-şi'r ve adâbih ve nakdih,* (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid), Dâru'l-Cîl, Dımaşk 1981.

İbnü'l-Esîr, Diyâuddîn, *el-Meselü's-sâ'ir fî edebi'l-kâtib ve'ş-şâ'ir,* Dâru'n-Nehdati'l-Mısr, Kâhire t.y.

İmruu'l-Kays, *Dîvân,* Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 2004.

İsmâil, Hind Abdulfettâh Abduttâm,*''el-Îcâz ve'l-ıtnâb- dirâse tatbikiyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm es-sulüsü'l-evvel'',* (Basılmamış yüksek lisans tezi), Câmi'atu Ümmü Dermân el-İslâmiyye Külliyetü'd-Dirâsâti'l-'Ulyâ, Sudân 2002.

Kaçar, Halil İbrahim, *Edebi Yönden Hazif Üslûbu-Eksiltili ifadeler*, Ocak Yayıncılık, 1. Bsk., İstanbul 2007.

Kâdı Abdulcebbâr, Ebu'l-Hasan el-Esedabâdî, *el-Muğnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl-İ'câzu'l-Kur'ân,* (nşr. Tâhâ Hüseyin, Emin el-Hûlî), Kâhire 1960.

Kâdirî, Abdulcelil,*''Naklu zâhireti'l-ıtnâb fî tercemeti kasasi'l-Kur'âni'l-Kerîm-kıssatu seyyidinâ Musâ -aleyhi's-selâm- tercemetü Ebûbekir Hamza ünmûzec'',*

(basılmamış yüksek lisans tezi), Cami‘atu Mentûrî Konstantîne Külliyetü’l-Âdâb ve’l-Lugât Kısmu’t-Terceme, Konstantîn 2010.

Kalkîle, Abduh Abdülaziz, *el-Belâgatü’l-ıstılâhiyye,* Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, Kâhire 1991.

Kara, Ömer, ‘‘Belâgat İki İfade Biçimi İtnâb-îcâz(I) -Kur’ân Metninin Anlaşılmasındaki Rolü Üzerine Bir Deneme-’’ Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE Dergisi, I/253-288, Van 2000.

_____, ‘‘Belagat İki İfade Biçimi İtnâb-îcâz(II) -Kur’ân Metninin Anlaşılmasındaki Rolü Üzerine Bir Deneme-’’ Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE Dergisi, III/249-298, Van 2002.

Karamollaoğlu, Fatma Serap, *Kur’ân Işığında Belağât Dersleri Meânî İlmi,* İşaret Yayınları, İstanbul 2013.

Karataş, Turan, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü,* Akçağ Yayınları, 2. Bsk., Ankara 2004.

Karuko, Semira, *El-Câhız ve Belâgat,* Etkileşim Yayınları, İstanbul 2014.

el-Kazvînî, Ebü'l-Me‘alî Celaleddin Muhammed el-Hatîb, *Telhîsu’l-Miftâh,* Yâsin Yayınevi, İstanbul 2014.

_____, *el-Îzâh fî ulûmi’l-belâga,* Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrût t.y.

Kılıç, Hulusi, ‘‘Belâgat’’, *DİA,* V, 380-383, İstanbul 1992.

Kudâme b. Cafer, Ebû Ferec, *Nakdu’ş-şi‘r,* (thk. Muhammed Abdulmun‘im Hafâcî), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrût 1995.

_____, *Nakdu’n-nesr*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrût 1980.

Kumeyha, Câbir, *Edebü’r-resâil fî sadri’l-islam ahdü’n-nübüvve,* Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, Kâhire 1986.

el-Kurtûbî, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebûbekir, *el-Câmi‘ li-ahkâmi’l-Kur’ân,* (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî), Müessesetu’r-Risâle, 1. Bsk., Beyrût 2006.

Lebîd, b. Rabîâ el-‘Âmirî, *Dîvân,* Dâru's-Sadr, Beyrût t.y.

Ma‘rûf, Nâyif, *el-Mûcezu’l-kâfî fî ‘ulûmi’l-belâga ve’l-‘arûz,* Dâru’n-Nefâis, 1. Bsk., Beyrût 1997.

el-Mağribî, Ebu’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed İbn Yakûb, *Mevâhibu’l-fettâh fî şerhi Telhîsi’l-miftâh,* (thk. Halil İbrahim Halil), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrût 2003.

Manâstırlı Mehmet Rıfat, *Mecâmi‘u'l-edeb: üsûl-i fesâhat; ilm-i me‘anî; ilm-i beyân; ilm-i bedî‘; ilm-i ‘arûz; fenn-i kâfiye; aksâm-ı şi‘r; ahval-i tahrîr; üsûl-i kitabet ve hitabet; üsûl-i tenkid,* Kasbar Matbaası, İstanbul 1890.

Matlûb, Ahmed, *el-Kazvînî ve Şurûhü’t-Telhîs,* Mektebetü’n-Nahde, Bağdat 1967.

_____, *Esâlib belâgiyye el-fesâha el-belâga el-me‘ânî,* Vekâletu’l-Matbu‘ât, Kuveyt 1980.

_____, *Funûn belâgiyye el-beyân ve’l-bedî‘,* Dâru’l-Buhûsi’l-‘İlmiyye, 1. Bsk., Kuveyt 1975.

_____, *Mu‘cemü’l-mustalâhati’l-belâgiyye ve tetavvuruha,* el-Mecma‘u’l-‘İlmiyyi’l-Irâkî , Bağdat 1983.

Matracî, İrfân. *el-Câmi‘ li-fünûni’l-lugati’l-‘Arabiyye ve’l-‘arûz,* Müessetu’l-Kutubi’s-Sekâfiyye, 1. Bsk., Beyrût 1987.

Mâyû, Kadrî, *el-Mu‘în fi’l-belâga,* Alemu’l-Kutub, 1. bsk., Beyrût 2000.

Mecdî Vehbe, Kâmil El-Mühendis, *Mu’cemü’l-mustalahâti’l-‘Arabiyye fî’l-luga ve’l-edeb,* Mektebetü’l-Lübnân, Beyrût 1984.

Mehmet Zihni Efendi, *el- Kavlu'l-Ceyyid fi şerhi ebyâti't-Telhîs ve şerhayhi ve hâşiyeti's-Seyyid,* Âsitâne Yayınevi, İstanbul t.y.

el-Merâğî, Ahmed Mustafa, *'Ulûmu'l-belâga el-beyân el-me'ânî el-bedî',* Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 3. bsk., Beyrût 1993.

el-Mevlevî, Tâhir, *Edebiyat Lügatı,* (hzr. Kemal Edip Kürkçüoğlu), Enderun Kitabevi, İstanbul 1973.

el-Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye,* Dâru'l-Kalem-Dâru'ş-Şâmiyye, Beyrût 1996.

el-Müberrid, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Kâmil,* (thk. Muhammed Ahmed ed-Dâlî), Müessesetu'r-Risâle, 3. Bsk., Beyrût 1997.

Müslim, Ebû Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisaburî, *el-Câmi'u's-Sahîh,* Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, Riyâd 1998.

en-Nâbigatu'z-Zübyânî, *Divân*, (şrh. tlk. Hannâ Nasr Hıttî), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1. Bsk., Beyrût 1991.

Nahle, Mahmut Ahmet, *Fi'l-belâgati'l-'Arabiyye ilmu'l-me'ânî*, Dâru'l-'Ulûmi'l-'Arabiyye, Beyrût 1990.

Özli, Muzaffer, ''Arap Dilinde İtnâb'ın Tarihi Seyri ve Önemi'' Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XVIII/II, Elazığ 2013.

_____, ''Îcâz ve İtnâb Arasındaki Delillerin Karşılaştırılması'' Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XIX/I, Elazığ 2014.

Özön, Mustafa Nihat, *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü,* İnkilap Kitabevi, İstanbul 1954.

Pala, İskender, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü,* Ötüken Neşriyat, İstanbul 1999.

er-Râzî, Ebû Abdullah Muahmmed b. Ömer Fahreddin, *et-Tefsîru'l-Kebîr ev mefâtihu'l-gayb,* Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût 1990.

_____, *Nihâyetü'l-îcaz fî dirâyeti'l-i'câz,* (thk. Nasrullah Hacımüftüoğlu), Dâru Sâdır, Beyrût 2004.

er-Rummânî, Ebû Hasan Alî b. İsa, *en-Nüket fî i'câzi'l-Kur'ân* (Selâsu resâilin fî i'câzi'l-Kur'ân).

es-Sa'îdî, Abdulmuta'âl, *Buğyetu'l-îzâh li Telhîsi'l-Miftâh fî 'ulûmi'l-belâga,* Mektebetu'l-Âdâb, Kâhire 1999.

es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetu't-tefâsîr,* Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrût 1981.

Sa'leb, Ebû Abbas Ahmed b. Yahyâ, *Kavâ'idu'ş-ş'ir,* (thk. Ramazan Abduttevvâb), Mektebetu Hancî, 2. Bsk., Kâhire 1995.

Samiye b. Yamne, *el-İttisâlü'l-lisânî ve aliyyâtühü't-tedâvüliyye fî Kitâbi's-Sinâ'ateyn li'Ebî Hilâl el-Askerî,* Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût 2012.

Saraç, M.A.Yekta, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat,* Risale Yayınları, İstanbul 2000.

_____, ''Îcâz'', *DİA,* XXI, İstanbul 2000, 392-393.

Se'âlibî, Ebû Mansûr Abdulmelik b. Muhammed b. İsmâil, *Simâru'l-kulûb fi'l-Mudâf ve'l-Mensûb,* (Thk. Muhammed Ebu'l- Fadl İbrahim) Dâru'l-Me'ârif, Kâhire 1965.

es-Sekkâkî, Ebû Yakûb Yusuf b. Ebûbekir Muhammed b. Ali, *Miftâhu'l-'ulûm,* (hşy. tlk. Nu'aym Zerzevir), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût 1987.

Selim Sabit, *Mi'yarü'l-kelâm,* Matba'ay-i Osmaniye, İstanbul 1889.

Selîm, Emine, *et-Tûfî el-Bağdâdî ve arâuhü'l-belâgiyye ve'n-nakdiyye,* Mektebetu Vehbe, Kâhire 1999.

Seyyid, İzzeddin Ali, *et-Tekrîr beyne'l-musîr ve't-te'sîr,* 'Alemu'l-Kutub, 2. Bsk., Beyrût 1986.

Sibeveyhî, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber, *el-Kitâb,* (thk. şrh. Abdüsselam Muhammed Harun), Mektebetu Hâncî, Kâhire 1992.

es-Sîrafî, Ebû Abdullah, *Nüketü'l-intisâr li nakli'l-Kur'ân li'l-Bâkıllânî*,(thk. Muhammed Zağlûl Selâm), Münşeâtü'l-Me'ârif, İskenderiye 1971.

Sultân, Münîr, *el-Bed'î te'sîl ve tecdîd,* Münşeâtü'l-Ma'ârif, İskenderiye 1986.

es-Suyûtî, Celalüddin Abdurrahman b. Ebûbekr, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân,* (thk. Merkezü'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye), Mektebetu Melik Fahd el-Vataniyye, y.y. 2005.

_____, *et-Tahbîr fî 'ilmi't-tefsîr,* (thk. Fethî Abdulkadir Ferîd), Dâru'l-'Ulûm, Riyâd 1982.

_____, *Mu'teraku'l-akrân fî i'câzi'l-Kur'ân,* (thk. Ali Muhammed Bicâvî), Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, y.y. 1973.

es-Sübkî, Ebû Hâmid Ahmed b. Ali b. Abdulkâfî. *'Arûsu'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh,* (thk. Halil İbrahim Halil), Dâru'l-Kutubu'l-'İlmiyye, Beyrût 2001.

Şaban Abdul'âtî 'Atiye ve diğerleri, *el-Mu'cemu'l-vasît,* Mektebetü'ş-Şurûki'd-Devliyye, Kâhire 2004.

eş-Şeyh, Abdulvâhid Hasan, *Dirâsât fi'l-belâga 'inde Diyauddîn İbnü'l-Esîr,* Müessesetu Şebâbi'l-Câmia, İskenderiye 1986.

Tabâne, Bedevî, *Kudâme b. Ca'fer ve'n-nakdü'l-edebî,* Mektebetü'l-Encelû'l-Mısriyye, Kâhire 1958.

_____, *Mu'cemü'l-belâgati'l-'Arabiyye,* Dâru İbn Hazm, Beyrût 1997.

Tarafe, b. el-'Abd, *Dîvân,* (şrh. Sa'dî ed-Dinâvî), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1. Bsk., Beyrût 1994.

Taşdelen, Hasan, *Belâgat İlmi ve Tarihi,* (derleme; İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler), (edt. İsmail Güler), İSAM Yayınları, İstanbul 2015.

Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa, *Şerhu Fevâidi'l-giyâsiyye,* Dersaadet Matbaay-i Amire, İstanbul 1894.

et-Teftâzânî, Sa'duddin Mes'ud b. Ömer b. Abdullah, *el-Mutavvel 'alâ et-Telhîs,* (thk. Abdulhamid Ahmed Yusuf Hindâvî), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût 2001.

_____, *Muhtasaru'l-me'ânî,* Mektebetu Seydâ, Diyarbakır 2010.

et-Temimî, Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, *Mecâzu'l-Kur'ân,* (thk. Fuat Sezgin), Müessesetu'r-Risâle, 2. Bsk., Beyrût 1981.

et-Tevhîdî, Ebû Hayyân, *el-İmtâ' ve'l-muânese,* (thk. Ahmed Emin, Ahmed ez-Zeyn), Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrût t.y.

et-Tîbî, Şerefuddin Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah, *et-Tibyân fi'l-beyân,* (thk. Abdussettar Hüseyin Zammût), Dâru'l-Cîl, Beyrût 1996.

Turgay, Nurettin, *Arap Dili Belâgatı ve Kur'ân,* D.Ü. Rektörlüğü Basımevi, Diyarbakır 1999.

Tüccar, Zülfikar. ''Sîrâfî'', *DİA,* XXXVII, 264-265, İstanbul 2009.

el-'Ukberî, Ebu'l-Bekâ', *Şerhu divân-ı Mütenebbî el-müsemmâ et-Tibyân fî şerhi'd-dîvân,* Matba'atu Mustafa el-Babî, Kâhire 1926.

el-'Useymîn, Muhammed b. Salih, *Şerhu Durûsi'l-belâga,* Mektebetu Ehli'l-Eser, Kuveyt 2004.

Uzun, Mustafa. ''Itnâb'', *DİA,* XIX, 219-220, İstanbul 1999.

el-Yesû' Ma'luf, Luvis b. Nikola el-Ma'luf, *el-Müncid fi'l-luga ve'l-a'lâm,* Dâru'l-Maşrık, Beyrût 1986.

Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş,* Ensar Neşriyat, 2.Bsk, İstanbul 1985.

Zakzûk, Mahmud Hamdî (edt.). *el-Mevsu'atü'l-islâmiyyeti'l-'âmme,* el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şuuni'l-İslâmiyye, 2001.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Carullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed. *Esâsü'l-belâga,* (thk. Muhammed Basıl 'Uyunü's-sûd), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrût 1998.

_____, *el-Keşşâf,* (thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Mu'avviz), Mektebetü'l-'Ubeykân, Riyâd 1998.

ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân,* (thk. Ahmet Ali Ebu'l-fazl ed-Dimyâtî), Dâru'l-Hadîs, Kâhire 2006.

ez-Zeyyât, Ahmed Hasan, *Difâ' ani'l-belâga,* Matba'atu'r-Risâle, y.y. 1945.